

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ

ਲੇਖ-ਸੂਚੀ

ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਰਨ	ਸਫ਼ਾ
ਭੂਮਿਕਾ	੧੧
ਜਨਮ	੧੭
ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਲਪਨ	੧੮
ਨਵਾਂ ਜਨਮ	੧੯
ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨਾ	੨੦
ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚਾਣਚੱਕ ਪਲਟਾ	੨੧
ਖਾਲਸੇ ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਕੀ ਪਰਭਾਵ ਪਿਆ	੨੪
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕੱਠ	੨੪
ਸੰਮਤ ੧੭੮੩-੮੪ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ	੨੫
ਦੂਜੀ ਮਾਰ	੨੭
ਤੀਜੀ ਸਫਲਤਾ	੨੭
ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਇਕੱਠ	੨੯
ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ ਸਿੱਖਿਆ	੩੦
ਛੇਵੀਂ ਮਾਰ ਤੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਨਮੂਨਾ	੩੧
ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ	੩੩
ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜੰਗੀ ਹੁਨਰ	੩੬

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਵਲੋਂ ਕਰੜਾਈ	੩੪
ਨਵਾਂ ਘਾਉ	੩੬
ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਚਾਲ	੩੬
ਨਵਾਬੀ ਮਿਲਣੀ	੪੨
ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ	੪੮
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੇਲ	੫੦
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਣੀ ਵਿਚ	੫੦
ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਪੁੱਣ ਤੋੜਨਾ	੫੧
ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਮੁੜ ਕਰੜਾਈ	੫੨
ਅਤਿ ਦੇ ਕਹਿਰ	੫੩
ਗਫਲਤ ਲਈ ਸਜ਼ਾਵਾਂ	੫੪
ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ	੫੬
ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਿਨ ਸ਼ਕਤੀ	੫੭
ਯੂਧ ਸਬੰਧੀ ਵਾਕ	੬੨
ਖਾਣ ਪਾਣ ਬਾਰੇ ਵਾਕ	੬੩
ਨਿੱਤ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਵਾਕ	੬੫
ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬਦਲੀ	੬੭
ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕੋਤਵਾਲ ਬਣਨਾ	੬੮
ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਕੂਚ	੭੦
ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨਾ	੭੦
ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫ਼ਤਹ	੭੩
ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ	੭੬
ਲਾਹੌਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ	੭੬
ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਚਾ ਲੈ ਜਾਣਾ	੭੭
ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਫ਼ਤਹ ਦਾ ਦਾਅਵਾ	੭੮
ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਜਰ-ਸਾਹ ਸਹਾਇਤਾ	੭੮

ਮੁੜ ਜੰਗ	੭੯
ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਮੁੜ ਕਰੜਾਈ	੮੨
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ	੮੩
ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ	੮੩
ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੀ ਚੜਾਈ	੮੫
ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ	੮੬
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯੁਧ-ਨੀਤੀ	੮੬
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ	੮੯
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯੁਧ-ਨੀਤੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਮਾਲ	੯੦
ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਮੂਨਾ	੯੩
ਕੇਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ	੯੭
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੋਧਣਾ	੯੯
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ	੧੦੨
ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੌਣ ਸੀ ?	੧੦੩
ਨਾਦਰ ਦੀ ਲੁੱਟ	੧੦੬
ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਰਾਦੇ	੧੦੯
ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੇਰੀਆਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣਾ	੧੧੫
ਮੱਸੇ ਦਾ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਕਤਲ	੧੧੫
ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਹੋਰ ਕਰੜਾਈ	੧੧੬
ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ	੧੧੬
ਪੰਥ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਕੱਠ	੧੧੭
ਗੁਰੂ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਣ ਲਈ ਚੜਾਈ	੧੧੭
ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਦਾ ਕਤਲ	੧੧੮
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ	੧੨੦
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ	੧੨੮
ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ	੧੨੮

ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣਾ	੧੩੧
ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ	੧੩੪
ਹਤਿਆਰੇ ਦੀ ਸਿਖਿਆਦਾਇਕ ਮੌਤ	੧੩੭
ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੁਣੀ ਗਈ	੧੩੯
ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਛੁਡਾ ਲੈ ਜਾਣਾ	੧੪੦
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਲਾਣਾ	੧੪੨
ਜੀਵਨ ਪਰ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ	੧੪੪
ਨਿਰਭੈਤਾ	੧੪੫
ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ	੧੪੬
ਦਲ ਅਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ	੧੪੭
ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਜੀਵਨ	੧੪੭
ਅਤਿ ਕਠਨ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ	੧੪੮
ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ	੧੪੯
ਜਥੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਵਰਾਸਤ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੱਤਾ	੧੫੦
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ	੧੫੨
ਘਨੱਈਆ ਲਾਲ	੧੫੩
ਮੌਲਵੀ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ	੧੫੩
ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ	੧੫੪
ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ	੧੫੫
ਜਨਰਲ ਗਾਰਡਨ	੧੫੬
ਮੈਕਗ੍ਰੋਗਰ	੧੫੭
ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ	੧੫੭
ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ	੧੬੦
ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ	੧੬੧
ਗਿਆਨੀ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ	੧੬੧
ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ	੧੬੨
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ	੧੬੩
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ	੧੬੬
ਲਿਖਤੀ-ਆਧਾਰ ਸਮੇ	੧੬੭

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ

ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

(ਖਾਲਸਾ ਦਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਬਾਨੀ)

ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ

ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ

2-ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਮਾਰਕੀਟ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ ।

ਮੁੱਲ : 40 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ.

ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ

2, ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਮਾਰਕੀਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਸਿਨੇਮਾ,

ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਪ੍ਰਿੰਟਰ :

ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ.

ਲਾਹੌਰ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ,

ਕਾਲਜ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਸਮਰਪਣ

ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਬਾਨੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ
ਅਤੇ
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਦਾ

ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ।
ਇਸ ਲਈ ਨਵਾਬ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਪ ਦੇ
ਸਮਰਪਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ !

ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ

ਭੂਮਿਕਾ

ਕੈਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰੂਹ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਰੂਹ ਵੱਖ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਕਹੀਦਾ ਹੈ। ਰੂਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਉਂ ਤਨ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਵਾਰ ਸਕਦਾ ਤਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤੇ ਆਪ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵਤ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪਰ ਸਭ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਵਡਿਆਈ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਅਕਟਾ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕੀਦੀ ਹੈ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੌਮ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਇੰਨਾਂ ਆਪਾ ਵਾਰਿਆ ਹੋਵੇ।

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪੰਥਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਅਗਿਣਤ ਜੀਵਨ ਲਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਰੋੜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਵਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਥਾਂ

ਕੌਮੀ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੋਪਰੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਹਨ। ਚੂਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਉਪਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖ-ਵੰਡਾਊ ਮਹਾਨ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਲਹੂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਚਿਤਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਵਿਉਂਤਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਕ ਜੀਵਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਡੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਅਰੁਚੀ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦੱਸੀ ਹੈ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਦੱਸੀ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਜਗਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਕ ਤਾਜ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਉਸ ਵਿਚ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਕੋਹਨੂਰ ਹੀਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦੀ ਗਰਦ ਅਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਦੀ ਧੂੜ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕਾਰ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਮਾਂ (੧੭੫੪ ਤੋਂ ੧੮੧੧ ਬਿ.) ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਅਤਿ ਦੀਆਂ ਕਰੜਾਈਆਂ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਜੁਗ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਲਈ, ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਇਨਾਮ ਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਉਹੀ ਭਿਆਨਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਉੱਚ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਲਵਾ, ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਜੁਦੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਲਾ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਉਤਾਰੀ ਗਈ। ਬਹਾਦਰ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਵੀਰਾਂਕੋਟੀਏ ਨੂੰ ਅਤਿ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੌ-ਨਿਹਾਲ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀਆਂ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਡ ਚੂਰ ਚੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਇਹ ਉਹੀ ਅਨਿਆਈ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਜ਼ਾਲਮ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਬਿਦੋਸੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ

ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ, ਦੇ ਭੈਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਪੀਸਣ ਪੀਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀਰ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਇਆਣੇ ਬੱਚੇ ਖੋਹ ਖੋਹ ਕੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਪਰੋਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਚਲਾ ਚਿਚਲਾ ਤੇ ਲੁਫ ਲੁਫ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ। ਅਨੇਕ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਬੱਚੀਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਫੁਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਆਂ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਭੁੱਖੀਆਂ ਤੇ ਪਿਆਸੀਆਂ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ। ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੰਤ ਨਿਭਾਇਆ।

ਹਾਂ ਜੀ ! ਇਹ ਉਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦ ਸਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਖਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਇਆ। ਪਰ ਕਰਣੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਮੰਝਧਾਰ ਵਿਚ ਫਾਥੇ ਪਏ ਥੋੜੇ ਨੂੰ ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਤੂਫਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਬਚਾ ਕੇ ਐਸੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਜਾ ਬੰਨ੍ਹੇ ਲਾਇਆ ਕਿ ਵੈਰੀ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮੁਕਾਣ ਵਾਲੇ ਆਪ ਮੁਕ ਗਏ ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਦਿਨ ਦੂਣੀ ਰਾਤ ਚੰਗਣੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਸਰਬ ਗੁਣ ਨਿਹਿੰਨ ਆਗੂ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਨਾਲ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਐਸਾ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ੩੨ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਥੋੜੇ ਜਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੈਰ ਧਰਨ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ ਉਥੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ਬਣ ਗਏ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਕਰੜੇ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਹ ਹੈ :—

੧—ਆਪ ਜਦੋਂ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਸਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਕੌਮ ਇਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕਿ ਫੁਟ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਨਿਤਾਣੀ ਹੋ ਚੁਕੀ
 ਕੌਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਪਿਆਰ-ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ,
 ਐਸਾ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ
 ਵੇਖ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵਰਗਾ ਵਿਜੋਈ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਆਦਮੀ ਵੀ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ
 ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ।

੨—ਆਪ ਦੀ ਉੱਚੀ ਸੁਰਤ ਤੇ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ਕਤਾ ਦਾ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਕਮਾਲ
 ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਵਿਚ, ਬੁੱਢਾ ਅਤੇ ਤਰਨ ਦਲ
 ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ
 ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ
 ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਧਾਰਾ ਬਦਲ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ
 ਦੰਸ਼ ਦੀ ਸੁਰਖਿਆ ਅਤੇ ਬਦੇਸੀ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ
 ਕਟ ਦੇਣ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਅਬੁੱਝ ਜੋਤਾ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁਝਾਣ ਲਈ ਜੁਲਮੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਕਰੜੀਆਂ ਤੇ ਕਰੜੀਆਂ
 ਹਨੇਰੀਆਂ ਝੁਲਾਈਆਂ, ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਮੂਾਂ ਸਦਾ ਜਗ-ਮਗਾਂਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ
 ਆਪਣੀਆਂ ਅਗਿਣਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਨਿਰਦਈ ਬਦੇਸੀ
 ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

੩—ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉੱਚੀ ਰਹਿਣੀ ਦੀ ਛੇਹ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਨੂੰ
 ਐਸੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਢਾਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁਖ
 ਸਾਂਝਾ, ਲੰਗਰ ਸਾਂਝਾ ਅਤੇ ਭੰਡਾਰਾ (ਖਜ਼ਾਨਾ) ਆਦਿ ਸਭ ਸਾਂਝਾ ਹੋ
 ਗਿਆ । ਇਹ ਸਾਂਝ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵਧੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ
 ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਚੁਭਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਤੜਫ ਪੈਂਦੀ
 ਸੀ ਅਤੇ ਜੇ ਇਕ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੋਈ
 ਆਪਣਾ ਲਾਭ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ।

੪—ਅਤਿ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ
 ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ
 ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ

ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਾਠਕ ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਪਰ
ਸਣ-ਵੇਰਵੇ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ।

੫—ਰਾਜਸੀ ਗੌਰਵਤਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਐਨੀ
ਉਚਿਆਣ ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਠ ਕਰਨ
ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਮਾਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਆਲਾ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਦਾ ਬਾਨੀ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਸਦਾ ਫਖਰ
ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਛਕਿਆ ਸੀ ।

ਪਟਿਆਲਾ

ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ

ਅਗਸਤ ਸੰਨ ੧੯੫੨

ਇਸੇ ਲੇਖਣੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਕੰਵਰ ਨੌ-ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ
ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰਈਏ ਭਾਗ ੧
ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰਈਏ ਭਾਗ ੨
ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਕਾਰਿੰਦੇ
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ
ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
ਫੂਲਬੰਸ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਾਖੀਆਂ
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ

ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਂਤ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਦਲਾਂ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਬਾਨੀ

ਅਤੇ

ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਜਨਮ

ਸੰਮਤ 1754 ਬਿ: ਦਾ ਸੁਭਾਗਾ ਵਰ੍ਹਾ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਉਜਾਗਰ ਰਹੇਗਾ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਉਸ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ, ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਸੂਰਜ ਵਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਚੌਧਰੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਕਾਲੋ ਕੇ, ਪਰਗਨਾਂ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

- 1 ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲਾ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ, ਫੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਚੂੰਕਿ ਆਪ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਂ ਫੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰੀਆ ਮਿਸਲ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ, ਇਸੇ (ਬਾਕੀ ਫੁਟਨੋਟ ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੧੮ ਤੇ)

ਬਿਰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਨੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤੀ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਕੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚੋਖੀ ਸਾਮਿੰਗਰੀ ਅੱਖਾਂ ਮੁਹਰੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪਿੰਡ ਕਾਲੋਕੇ ਵਿਚ ਵਿਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪੱਤੀਆਂ ਸਨ । ਚੌਧਰੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਲੋਕੀ ਪੱਤੀ ਦਾ ਪੱਤੀਦਾਰ ਸੀ । ਜਿਥੇ ਉਹ ਪੱਤੀਦਾਰੀ ਅਤੇ ਚੌਧਰਮੇ ਲਈ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਮਾਣ ਪਰਾਪਤ ਸੀ ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਲਪਨ

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਲਪਨ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਸਮਾਚਾਰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਪਰ ਮਿਲੇ ਹਨ ਉਹ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਇਸ ਬਾਲਕ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਐਸੀ ਵਿਲੱਖਣ ਸਾਜੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਅਚਭਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

ਇੰਨੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਦ ਚੋਖਾ ਉੱਚਾ ਸੀ । ਜੁੱਸਾ ਦੁਹਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਭਰਪੂਰ ਸੀ, ਚਿਹਰਾ ਭਰਵਾਂ ਤੇ ਜੋਤ-ਮਈ ਸੀ । ਬੁੱਧੀ ਐਨੀ ਤੀਖਨ ਕਿ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਧਰਮੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮੁਖ-ਆਗਰ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਸਮੇਂ

(ਸਫਾ ੧੭ ਦਾ ਬਾਕੀ ਫੁੱਟੋਟ)

ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ । ਫੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਢੇਰ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ, ਸੰਮਤ 1790 ਬਿ: (1733 ਈ:) ਵਿਚ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਨਾਂ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ-ਸਥਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸਾਂ ਬਾਬਾ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰਕ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਕਥਨੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ ।

ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ-ਵਿਦਿਆ, ਤੇਗ, ਨੇਜੇ ਅਤੇ ਢਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ।
ਤੀਰ, ਤੁਰੰਗ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ-ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਪਰਬੀਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ
ਲਈ ।

ਚੌਧਰੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਚਪਲ ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਘੋੜੀਆਂ ਦੇ
ਪਾਲਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੁਕੀਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੁਤੇ ਹੀ ਕਾਕਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ
ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਵਿਚ ਐਨੇ ਉਚੇ ਕਮਾਲ ਪਰ ਪੁਜ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ
ਨਾਮੀ ਸਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ।

ਨਵਾਂ ਜਨਮ

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਲ-ਪਨ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਜੰਗੀ
ਕਰਤਬਾਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਵਧਾਵਣ ਵਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ । ਆਪ ਦੀ
ਮਨ ਭਾਵਦੀ ਖੇਡ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ
ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦਾ । ਇਕ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ
ਆਪ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਪਰ ਹਨਰ ਦੇ
ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਹੱਲਾ ਬੋਲਦਾ ਜੋ ਅਸਲ ਸੰਗਰਾਮ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਾ
ਸੀ ਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਵੈਰੀ ਦਲ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ
ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਜਦ ਉਹ ਕਾਬੂ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ
ਹਥਿਆਰ ਖੋਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ, ਆਦਿ ।

ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ
ਕਰਦਿਆਂ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਜੋ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ
ਮੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਆਪ ਪਰ ਤੇਗ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਉਹ
ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਲ ਪਰ ਨਾ ਲੈ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਧੇ ਆਪ ਦੇ ਮੱਢ ਪਰ
ਲੱਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੌਖੀ ਡੁੰਘਾਈ ਤਕ ਮੋਢਾ ਕੱਟ ਗਿਆ ! ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ
ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫਟ-ਬੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਘ ਓ
ਤੋਂ ਨਰੋਆ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇਗਾ ਪਰ ਲੰਮਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਪਰ ਫੱਟ ਮੱਤਾ ਖਾ
ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਮਿਲਿਆ । ਬਾਲ-ਪਨ ਦੀਆਂ ਜੰਗੀ

ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਝੁਕਾਵ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕਮਾਲ ਦਸਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣਹਾਰ ਲਾਲ ਸੀ ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨਾ

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਲੁਠੀ ਕੰਡੇ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਨੋਖੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਬੰਦਈਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤੀ ਮਤਭੇਦ ਉਪਜ ਪਿਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੰਦਈਆਂ ਨੇ ਇਕ ਰਾਤ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ । ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈ ਲਈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁਪਿਆਰ ਨੇ ਮੇਲ ਲਈ । ਹੁਣ ਸੰਮਤ 1778 ਬਿਕਰਮੀ (1721 ਈਸਵੀ) ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਮੌਕੇ ਆਪਸ ਦੇ ਕੌਤੁਬ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਵਧ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਕੁਝ ਸੁਭ-ਚਿੰਤਕ ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਸਵਿਸਥਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ । ਲੰਮੀ ਸੋਚ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਸੋਚੀ ਗਈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚੋਲਾ ਬਣ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਇਥੇ ਆਪ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੁੜ ਖਾਲਸੇ ਦੇ

ਹੱਥ ਸੌਂਪੀ ।

ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਵਣ ਵਾਲੀ ਵਿਸਾਖੀ, ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਐਸੇ ਰੋਣਕ ਨਾਲ ਮਨਾਈ ਜਿਸ ਦੀ ਨਜ਼ੀਰ ਪਹਿਲਾਂ ਘਟ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ।

ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਫਲਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੇਅੰਤ ਮਾਈ ਭਾਈ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

ਕਬਿੱਤ—ਬ੍ਰਿਕ ਗੋਤ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ, ਤਹਾਂ ਕਾ ਬਸਨਵਾਰ, ਥਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਭਾਰ, ਤੁਰਕਨ ਸੰਤਾਯੋ ਹੈ । ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਸਮੇਤ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸੁਧਾ ਛਕ ਮੁਦਾ ਪਾਯੋ ਹੈ ।¹

ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚਾਨਚੱਕ ਪਲਟਾ

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਿੰਡ ਵਾਂਗ ਨਿਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਹਾਂ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ, ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਜਿਥੇ ਉਹ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਸਦਾ ਰੱਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਣ-ਭੂਮੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਭੈ ਜੋਧਾ ਪਰਸਿਧ ਸੀ ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੀ ਭੇਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁਰਜ ਉਸਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਕਰੜੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਆ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਸੀ । ਲੰਗਰ ਆਪ ਦਾ ਅਮੁੱਕ ਚਲਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਕੋਈ ਵਰਸਾਵਦਾ ਸੀ ।

1 ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ 989 ।

2 ਇਹ ਪਿੰਡ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਡੱਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਮਿਲਤ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਡਲਵਾਂ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਖੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨਸ਼ਹਿਰੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਜਿਹੜਾ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਲਗਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਤੱਕ ਕੇ ਉਹ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੁਰਜ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਏ, ਜਿਥੇ ਸਿੰਘ ਆ ਕੇ ਟਿਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਗਰ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ ਜਿਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਪਰਸ਼ਾਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਨੀਚ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਾਫਰ ਬੇਗ ਫੌਜਦਾਰ, ਪੱਟੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਹ ਦੂਸ਼ਨ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖਾਣ ਲਈ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਦਾ ਹੈ।

ਇਉਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਾਫਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਸਣੇ ਤੁਰਕਾਨੀ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਭਾਈ ਜੀ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਲੈ ਆਇਆ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਦੇ ਇਸ ਪਾਪ ਕਰਮ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕੋਈ ਸਵਾ ਸੌ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਆਲਿਓਂ ਦੁਆਲਿਓਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਇਕਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੌਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਲਿਆ।²

1 ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਬੁਦੇ ਦਲ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸਿਖੀਆ-ਦਾਇਕ ਮੌਤੇ ਮਾਰਿਆ। (ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸਫਾ 24, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ ਜਿਲਦ 2 ਸਫਾ 78, 238)

2 ਸਰਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਖਜ ਸਫਾ 120, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ 179, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ 488।

ਜਾਫਰ ਬੇਗ ਦੇ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲਗੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬਰਖਾ ਵਸਾਵਣ। ਇਹਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵੀ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਜਾਫਰ ਬੇਗ ਦਾ ਉਹ ਕਹਿਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਲੈਣੇ ਦੀ ਥਾਂ ਦਣੇ ਪੈ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਖੜਕਦਾ ਰਿਹਾ ਲੋਢੇ ਪਹਿਰ ਖਾਲਸਾ ਬੁਰਜ ਦੇ ਮੌਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵੈਰੀ ਪਰ ਟੁੱਟ ਪਿਆ ਅਤੇ ਐਸੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਕਿ ਖੱਟੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਈ ਸੌ ਸਵਾਰ ਮਰਵਾ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਫਰ ਬੇਗ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਵੀ ਸੀ।¹

ਇਥੋਂ ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਾਫਰ ਬੇਗ ਸਿੱਧਾ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਕੋਲ ਜਾ ਪਿਟਿਆ। ਖਾਨ ਬਗ਼ਾਦਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮੌਮਨ ਖਾਨ ਦੀ ਤਹਿਤ ਵਿਚ ਫੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੁਰਜ ਪਰ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਫੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਮੌਮਨ ਖਾਨ ਨੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬੁਰਜ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਧਰੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਹ-ਅੰਧਾ-ਧੁੰਧ ਗੋਲੀਆਂ ਵਸਾਈਆਂ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਜੁਵਾਨ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦੇ ਸਵਾ ਦਿੱਤੇ।

ਛੇਕੜ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਮੁਕ ਗਿਆ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਹ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਐਸੀ ਜਿਰੀ ਸਾਹਿਬ ਖੜਕੀ ਕਿ ਇਕ ਕਹਿਰ ਵਰੂਤ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰਣ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇ ਆਰੂ ਲਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਰਛੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਫਟ

1 ਸਰਦਾਰ ਉਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦ ਸਿਖਜ, ਸਫ਼ਾ 120

ਸ਼ਹੀਦ ਪਰ ਖਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਗਿਆ ।। ਇਹ ਘਟਨਾ ਵੈਸਾਖ
ਸੰਮਤ 1783 ਬਿ: (ਸੰਨ 1726) ਦੀ ਹੈ ।

ਖਾਲਸੇ ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਕੀ ਪਰਭਾਵ ਪਿਆ

ਸਤ ਸਰੂਪ, ਮਹਾਂ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ, ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖਬਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਖਿੱਲਰਦੀ ਗਈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅਗਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਂਬੜ ਮਚਾਈ ਗਈ । ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤੂਫ਼ਾਨ-ਵਤ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਲੈ ਆਂਦਾ । ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰੋਲ ਪੰਥ ਸੇਵਾ, ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਪੁੱਣ ਕੀਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪਤੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਨੌ ਜਵਾਨ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਿਖਨ-ਯੋਗ ਹੈ । ਆਪ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਘਟਨਾ ਨੇ ਐਨਾ ਪੀੜਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਹੀ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਸਾਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰਮੋਹ ਹੋ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਮਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਹੁਣ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਣੇ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਾ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਿਆ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕੱਠ

ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਾਠਕ ਉਪਰ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹਲ੍ਹਣਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਸਭ ਕੋਈ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਤਿਆਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਦੱਸੇ

1 ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਖਾਦਮ ਗੜੀ ਪਾਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਜਾਣ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬਿਦੋਸ਼ੇ ਉਪਕਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਫਲ ਕਿਵੇਂ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਣ ਲਈ, ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਏਹ ਧਾਰਾਂ ਸਨ :—

1. ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਨਿਤਾਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਵਣ ਵਾਲੀ ਮਾਇਆ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈ ਜਾਇਆ ਕਰੇ ।
2. ਸ਼ਾਹੀ ਹਥਿਆਰ-ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਗੱਲਿਆਂ ਤੋਂ ਘੋੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ।
3. ਲਗਦੇ ਵਾਰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਹਾਇਕਾਂ, ਖੁਸ਼ਾਮਦੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸਮੇਂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਭਾਗ ਲਿਆ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਖ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਸੰਮਤ 1783-84 ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ

ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫ਼ੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਕ ਝਕੜਾ ਜੱਥਾ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਫਿਰ ਨਿਕਲਿਆ । ਜੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਸਿੰਘ, ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ।

1. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਵਾ ੫੨੯ ।

ਅਜੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਹੀ ਬੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਚਾਨਚੱਕ ਸੂਹੇ ਖਬਰ ਲੈ ਆਏ ਕਿ ਚਾਰ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ, ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜਾਨੇ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਦੋ ਸੌ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦ ਦਸਤਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣਗੇ।

ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਝਟਾ-ਪਟ ਕੋਈ ੪੦੦ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਇਹ ਖਜਾਨਾ ਖੁੰਡੀਆ ਪਰਗਣਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਇਕਾ-ਇਕ ਇਸ ਪਰ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਕੜਕ ਕੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਖਜਾਨਾ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਰਖਵਾਲੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਗ ਪਗ ਅੱਧਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਮਾਰੇ ਯਾ ਫੱਟੜ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੇ ਭੱਜ ਕੇ, ਬੜੀ ਕਠਨਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਲਈਆਂ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ।

ਖਜਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਰਦਿਆਂ ਤੇ ਫੱਟੜਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਸਤਰ ਵੀ ਲਗਦੇ ਹੱਥ ਖਾਲਸੇ ਨ ਸਾਂਭ ਲਏ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇੰਨੀ ਫੁਰਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵੈਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਫੌਜ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ

1. ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਬਰ-ਰਸਾਨੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਉੱਚੇ ਕਮਾਲ ਪਰ ਪੁੱਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

2. ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਜਾਨਾ ਸ਼ਾਹੀ। ਮੁਲਤਾਨੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜੋ ਜਾਹੀ।
 ਸੁਨ ਸਿੰਘਨ ਮਨ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਕੇ। ਤੀਸਕ ਕੋਸ ਉਪਰ ਧਾਕੇ।
 ਨਿਕਟ ਖੰਡੀਆਂ ਘੇਰਿਓ ਜਾਈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ ਕੁਝ ਭਈ ਲੜਾਈ।
 ਤਾਕੇ ਸੰਗ ਫੌਜ ਰਖਵਾਲੀ। ਥੀ ਸੋ ਦੌੜ ਗਈ ਕਿਤ ਸਾਰੀ।
 ਗੱਡੇ ਭਰੇ ਰੁਪਯਨ ਕਰੇ। ਚਾਰ ਲਾਖ ਕੇ ਥ ਸੋ ਨੇਰੇ।

ਰਾਵੀ ਦੀਆਂ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਫਿਰਤੂ ਦਸਤਾ ਦੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਇਧਰ ਉਧਰ ਭਾਲ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਵਣ ਸੰਮਤ ੧੭੮੩ ਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਮਾਰ

ਉਪਰਲੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਈਆ ਕਸੂਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੂਬੇ ਵੱਲੋਂ ਰਾਖੀ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਪਰਬੰਧ ਸੀ। ਖਬਰ-ਪੁਚਾਉ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਚਵੰਡੇ ਆ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਖਾਲਸਾ ਤਰੰਤ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ, ਕਾਹਨੇ-ਕਾਛੇ ਦੇ ਲਾਗੇ, ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਜਾ ਮੱਲਿਆ ਤੇ ਪਹਿਰੂਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹ ਲਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖੋਹਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਪਰ ਲੱਦਿਆ ਲਦਾਇਆ ਹੱਕ ਖੜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ, ਸੁਰਖਯਤ ਸਥਾਨ ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਕਈ ਦਿਨ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਅਸਫਲ ਪਿਛਾਂਹ ਪਰਤ ਗਈ। ਇਸ ਧਾਵ ਵਿਚ ਵਧਰੇ ਸਿੰਘ ਚਵੰਡੇ ਦੇ ਸਨ।

ਤੀਜੀ ਸਫਲਤਾ

ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਉਚਕੜਈ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸੁਦਾਗਰ ਸੀ^੨। ਇਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਅਫਗਾਨਿਸ-

1. ਗਿਆਨ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ ਪੜ੍ਹ-੩੨; ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਟ੍ਰਾਸਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿਖਇਜ਼ਮ, ਸਫਾ 193; ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਖਜ਼, ਸਫਾ ੧੨੦
2. ਮਲੂਮ ਰਹੇ ਕਿ ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਹੀ ਸੁਦਾਗਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਸੀ।
(ਬਾਕੀ ਫੁਟਨੋਟ ਦੇਖੋ ਸਫਾ 28 ਤੇ)

ਤਾਨ, ਵਜ਼ੀਰਸਤਾਨ, ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਲਈ ਹਕੂਮਤ ਪਾਸ ਵੇਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਕਮਾਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਇਕ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ 1783 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਈ ਸੌ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਗਲਾ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

(ਸਫਾ 27 ਦਾ ਬਾਕੀ ਫਟਨੋਟ)

ਇਹ ਜਹਾਦੀ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਟਾਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮੂਹਰੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਨ 1727 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸੰਮੀਨ ਖਾਨ, ਨਾਇਬੁ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸਮੇਂ, ਇਹ ਸਣੇ ਕੁਝ ਜਹਾਦੀਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਛੇਕੜ ਇਹ ਭੀਲੋਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੜਾ ਰੁਹ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਜਹਾਦੀ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁਧ ਭੀਲੋਵਾਲ ਦੇ ਜਹਾਦੀ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :

ਤਾਜਰ ਮਿਲਯੋ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ।

ਸਿੰਘਨ ਹਨਨ ਸਵਾਬ ਪਛਾਨ ।

ਫਿਰ ਸਿੰਘਾਂ ਹਥੋਂ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਤਾਜਰ ਆਏ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨੇ ।

ਕਹੀ ਤਿਆਰੀ ਮੌਤ ਪਰਾਨੇ ।

ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ ੫੫੧-੫੬੨

ਇਹ ਜਦ ਜੰਡਿਆਲੇ ਤੋਂ ਇਕ ਮੰਜਲ ਦੀ ਵਾਟ ਪਰ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਹੇ ਨੇ ਖਬਰ ਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਵਡਾ ਸਾਂਗਾ ਵਿੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਬੁੜ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇਹ ਗ਼ੈਬੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਾਦਰ ਵਲੋਂ ਭੇਜੀ ਹੋਈ ਸਮਝੀ। ਉਸੇ ਵਕਤ ਸਾਰਾ ਜੱਥਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਰਾਤ ਬੀਤਾਣ ਲਈ ਡੇਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਬਸ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਇਕਾ-ਇਕ ਇੱਠਾ ਪਰ ਟੁਟ ਪਏ ਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਮੜੀਅਲ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘੋੜਿਆਂ¹ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਹੋ ਗਏ।²

ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬੜੀ ਬੁੜ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਹ ਇੱਠਾ ਸਕਤੀਵਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਗਸਤੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਤਕੜੀ ਟੱਕਰ ਲੇਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।³

ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇੱਠਾ ਹੱਥ ਖਲ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁੜ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਲੱਗਾ। ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਧ ਗਿਆ।

ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਇਕੱਠ

ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਖੋਹਾ-ਖਾਹੀ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ

1. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ 2, ਸਫਾ 214
2. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ 2, ਸਫਾ 211-212।
3. ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਟ੍ਰਾਂਸਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿਖਿਜਮ, ਸਫਾ 194, ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਸਫਾ 128।

ਹਕੂਮਤ ਬੜੀ ਘਬਰਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੈਨਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਤੇਰੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉਠ ਰਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿੱਥ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਮਿੱਲਤ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਝਾੜ ਝਾੜ ਤੇ ਖੱਡ ਖੱਡ ਨੂੰ ਛਾਣ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰੇ ਵੀ ਹੋਏ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗਿਆਂ ਮਹਾਨ ਅਗੂਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵੈਰੀ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦਬਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਮਰ ਖਾਲਸਾ ਜਿਉਂ ਤਿਉਂ ਦੂਣਾ ਚੋਣਾ ਹੋ ਕੇ ਕੁੰਦਨ ਵਾਗ ਵਧੇਰੀ ਚਮਕ ਨਾਲ ਸੂਧ ਹੋ ਹੋ ਨਿਖਰਦਾ ਸੀ।

ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ ਸਿਖਿਆ

ਮੁਹੰਮਦ ਜਾਫਰ ਖਾਨ, ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਰਾਹ, ਨੂਰ ਦੀਨ ਦੀ ਸਰਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਪੱਤਣੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਲੰਘਦਾ ਸੀ। ਜਾਫਰ ਖਾਨ ਅਜੇ ਪੱਤਣ ਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਬਰ ਆ ਦੱਸੀ ਕਿ ਜਾਫਰ ਖਾਨ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਸੋਨਾ ਚਾਦੀ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਖਬਰ ਦੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਪੱਤਣ ਪਰ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਹ ਜਾਫਰ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਪਤਵੰਤਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਜਦ ਕਾਫਲੇ (ਸਾਂਗੇ) ਨੂੰ ਬੇੜੀਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਪਾਰਲੇ ਕੰਢੇ ਪਰ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਜੇ ਉਰਾਰ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਇਕਾ-ਇਕ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਂ ਤੋਂ ਗੜੇਮਾਰ ਤੇ ਮੋਲਧਾਰ ਮੀਂਹ ਵਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਕਾਫਲੇ ਪਰ ਵਸਣ ਵਗਾ। ਸਭ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਨ ਦੇ ਲਾਲੇ ਪੈ ਗਏ। ਕੋਈ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਨੱਠਾ ਅਤੇ

ਕੋਈ ਕਿਧਰੇ ਭੱਜਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਮੁੱਲਾ ਜਾਣ ਕੇ, ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਖਾਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਬੜੇ ਸਵਸ ਚਿਤ ਨਾਲ ਸਾਂਭ ਲਈ। ਪਾਤਣੀ ਤੇ ਖੇਵਟੀ ਅਜੇ ਰੋਲਾ ਹੀ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੂਰਨ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਵੇਖਦੇ ਘੋੜੇ ਉਡਾ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੀ ਪੰਜਵੀਂ ਸਿਖਿਆ ਜੋ ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਜੋਂ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਰੋਅਬ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਛੇਵੀਂ ਮਾਰ ਤੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਨਮੂਨਾ

ਸੰਮਤ 1884 ਬਿ: ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀਆ ਸਣੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਉਤਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਕਿ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਸੇਠ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ ਜੋ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਇਕ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੱਖਾਂਪਤੀ ਸੈਦਾਗਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਠੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਿੱਲੀ, ਬਨਾਰਸ, ਮੁਰਸ਼ਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਸੂਰਤ ਦਾਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਖਿਲਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਲੱਦਾਖ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਆਦਿ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਪਸ਼ਮੀਨਾ, ਸ਼ਾਲਾਂ, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ, ਕੇਸਰ, ਕਸਤੂਰੀ, ਗਲੀਚੇ ਆਦਿ ਹਿੰਦ ਭੇਜਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਉਪਜ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ ਦਾ ਟਾਂਡਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਸੌ ਪਸ਼ੂ, ਬਹੁਮੁਲੇ ਸਮਿਆਨ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨਾਲ ਦੇ ਖੁਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਉਤਰਿਆ। ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਲਾਦੂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਣ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਟਾਂਡਾ ਦੋ ਕੋਹਾਂ ਦੀ ਵਾਟ ਪਰ ਆ ਉਤਰਿਆ ਹੈ ਜੋ ਦਿੱਲੀ

ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਸ ਹੁਣ ਵਧੇਰੀ ਸੋਚ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਮਾਲ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅਜੇ ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਇਸ ਪਰ ਜਾ ਪਿਆ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੀ ਐਸੀਆਂ ਅੰਧਾ-ਧੁੰਦ ਵਾਰਾਂ ਝਾੜੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦੇ ਸੁਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਜ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਲਈਆਂ। ਹੁਣ ਟਾਂਡਾ ਬੇ-ਖਸਮਾ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜੋ ਕੁਝ ਇਸ ਵਿਚ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਖਾਲਸੇ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ, ਹੱਥ ਆਏ ਮਾਲ ਦੀਆਂ ਜਦ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀਆਂ ਬਹੁਮੁਲੀਆਂ ਸ਼ਾਲਾਂ ਆਦਿ ਨਿਕਲੀਆਂ। ਟਾਂਡੇ ਦੇ ਲਾਦੂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹਾਕਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਵਿਗਾਰੀ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਨਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮੁਲ, ਜੋ ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਜੇ ਸਠ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਇਸ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਦਾ ਮੁਲ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਸ ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੇਠ ਆਪ ਹੈ ਜੋ ਰਾਤ ਦੇ ਛਪੋਲ ਵਿਚ ਫਟੜ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਉਹ ਲਾਗੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਜਾ ਲੁਕਿਆ ਸੀ।

ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਆਪਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮਾਲ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਨਾਕਿ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਆਂ ਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਸਮਾਨ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਪਰ ਲਦਾ ਲਵੋ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਾਲਕ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਸੋ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤ ਦੇ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਰਾ ਲਟਾ-ਪਟਾ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਅਸਲ ਹਿੰਦੂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮੌੜ

ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੀ ਧਿਆਨ ਗੋਚਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਸਰੀਰ ਢਕਣ ਲਈ ਬਸਤਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੇਵਲ ਕਛਹਿਰੇ ਹੀ ਪਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਆਲ ਦੀ ਰੁਤ ਸਿਰ ਪਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਠਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਪੜਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਢਕਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨਾ ਰੱਖਿਆ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ, ਧੰਨ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਲੁਟਣਾ ਯਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਨਾਢ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਸਨ। ਸੰਤੋਖੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇਸ ਉਚ ਕਰਨੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਅਤਿ ਉੱਚਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਪਦਾਰਥ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਟਕੇ ਮੋੜ ਦੇਣ ਦੀ ਨਜ਼ੀਰ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਜਦ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਮਾਲੀਏ ਆਦਿ ਦਾ ਕੋਈ ਰੁਪਿਆ ਨਾ ਪੁੱਜਾ ਤਦ ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਪਰ ਕਰੜੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਾਲ ਹੀ ਹੈਬਤ ਖਾਨ ਤੇ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਦੀ ਤਹਿਤ ਵਿਚ ਚੋਖੀ ਰੁਹੇਲਾ ਫੌਜ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਤੋਰੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੈਬਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਉਂ ਹੋ ਸਕੇ ਖਿਰਾਜ ਦਾ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਸੂਬਾ ਖਰਾਜ ਦੇ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਮੱਠ ਕਰੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਰਚ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀ

1. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫ਼ਾ 539।

ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਚੋਟੀ ਵਜੋਂ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਹੈਬਤ ਖਾਨ ਨੇ ਇਉਂ ਹੀ ਕੀਤਾ । ਛੇਕੜ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਤਾਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ।

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜੰਗੀ ਹੁਨਰ

ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਖਰਾਜ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਰਤ ਨੂਰਦੀਨ ਦੀ ਸਰਾਂ ਲਾਗੇ (ਪਰਗਨਾ ਤਰਨਤਾਰਨ) ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੱਥਾ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ । ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਕ ਭਾਗ ਨੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੜੀ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਬੜੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਚਾਨਚੱਕ ਰਨ ਭੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਏ । ਰੁਹੇਲੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ਤਹ ਜਾਣ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚੌਖੇ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਨੇ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਚੁਪ ਚਾਪ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਝੱਟ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪਰ ਜਾ ਪਿਆ । ਜਿਹੜੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਸੀ, ਆਪਣਿਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਰੱਖ ਕੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ । ਹੁਣ ਦੂਜਾ ਜੱਥਾ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਬਚਾ ਕੇ, ਨੀਯਤ ਥਾਂ ਪਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ¹ ਇਹ ਘਟਨਾ ਹਾਤ ਸੰਮਤ 1787 ਦੀ ਹੈ ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਵਲੋਂ ਕਰੜਾਈ

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ² ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ

1 ਸਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ 2 ਸਫ਼ਾ 211

2 ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ।

(ਬਾਕੀ ਫੁਟਨੋਟ ਦੇਖ ਸਫ਼ਾ 32 ਤੇ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਫਲਤਾਈਆਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣਦਾ, ਤਿਉਂ ੨ ਉਹ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਸਾੜ ਨਾਲ, ਅੱਗ ਭਬੂਕਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾਏ। ਇਸ ਜਲਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਕਰੜੇ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਡੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਨਾਲ ਲਿਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਕਰੜੇ ਤੋਂ ਕਰੜੇ ਦਿਲ-ਢਾਹੂ ਯਤਨ ਨਿਸਫਲ ਰਹੇ।

ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਉਹਨਾਂ ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ, ਜੋ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਆਪ ਵਰਤ ਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਖ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੌੜੀ ਵੇਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਦੂਣਾ ਚਉਣਾ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜੋ ਮਿਟਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਆਪ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਅਠੱਲ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਠੱਲ੍ਹ ਨਾ ਪਾ ਸਕਿਆ।

(ਸਫਾ 31 ਦਾ ਬਾਕੀ ਫੁਟਨੋਟ)

ਇਹ ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ, ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁਤਰ ਸੀ। ਸੰਨ 1726 ਈ: ਨੂੰ ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਸੂਬਾ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਇਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਂਗ ਡੋਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਪਰ ਅਤਿ ਦੇ ਕਹਿਰ ਢਾਣੇ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੇ। ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੱਖ ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਰੋਅਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨਵਾਂ ਘਾਓ

ਸੰਨ 1733 ਈ: ਨੂੰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਰੋਪੜ ਲਾਗੇ, ਆਪ ਦਾ ਸਾਹੀ ਗਸਤੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੁਵੱਲੀਓਂ ਅੰਧ-ਧੁੰਦ ਤੇਗਾਂ ਚੱਲੀਆਂ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ, ਵੈਰੀ ਦੇ ਗਲੇ ਜਾ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਹੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਆਗਾ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲੰਠੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਗਏ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੈਨਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸਗਰਾਮ ਵਿਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪਰ ਐਸਾ ਕੜਕ ਕੇ ਪਿਆ ਕਿ ਤੁਰਕ ਦੀ ਇਕੋ ਸੱਟ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੰਘਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਢਹਿੰਦੇ ਢਹਿੰਦੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਫਿਰਦਾ ਵਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਰ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਸਨਮੁਖ ਆਪ ਦੇ ਮੱਥੇ ਪਰ ਲਗਾ ਜੋ ਚੋਖਾ ਡੂੰਘਾ ਸੀ।

ਆਪ ਦਾ ਫੱਟ ਅਜੇ ਅੱਲਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਸਣੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।¹

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਚਾਲ

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਐਸਾ ਕੋਈ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਛੇ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਥਾਏਂ ਉਲਟਾ ਖਾਲਸਾ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਕਤੀ-ਵਰ ਹੋ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਗਿਆ।

1. ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ੩੩੩, ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ ੨੬੦, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ ੫੯੦।

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਸ ਰਾਮਰੋਲੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਪਿਆ, ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਾਲੀਆ ਜੋ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਚਲਾਣ ਲਈ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵਸੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਆਵਣਾ ਲਗ ਪਗ ਮੂਲੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਣ ਲੱਗੀ।

ਹੁਣ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਖੁੰਡੇ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜੋਤੀ ਕੋਈ ਨਾ ਬੁਝਾ ਸਕਿਆ

ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸਾਰੀਆਂ ਕਰੜਾਈਆਂ ਤੇ ਨਿਰਦਯਤਾ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਰਤ ਵਰਤ ਕੇ ਅੱਕ ਗਿਆ ਤਦ ਉਸ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਢੰਗ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਇਕਾ-ਇਕ ਪਲਟਾ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਚਾਲ ਚਲੀ, ਅਰਥਾਤ ਕਰੜਾਈ ਦੀ ਥਾਏਂ ਨਰਮੀ ਤੇ ਮੇਲ ਦਾ ਰਾਹ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਸ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਉਂਤ-ਸੋਚ ਲਈ। ਉਹ ਸੰ: 1733 ਈ: ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸਣ-ਵਰਵੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਐਸਾ ਕੋਈ ਕਰਤ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਢੰਗ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਮੈਂ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਵਦੇ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਮੂਹਰੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰਖਣ ਲਈ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਢੰਗ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਰਤਿਆਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਣ।

1 ਸਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ; ਭਾਗ 2, ਸਫ਼ਾ 214।

2 ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼, ਸਫ਼ਾ 121, ਚੜਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫ਼ਾ 197; ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫ਼ਾ 596; ਸਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ 2, ਸਫ਼ਾ 218।

ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ—(1) ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਉਠਾ ਲਈਆਂ ਜਾਣ। (2) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਜਾਗੀਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਜਿਸਦੀ ਉਪਜ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਰੱਜੇ ਰਹਿਣ। (3) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉੱਚ ਪਦ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਖਰੂਦ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਜਦ ਪਰਤ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਣ ਲਈ ਕੋਈ ਰਾਹ ਲਭਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

1 ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੰਬਰ ਪਿੰਡ, ਇਲਾਕਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਇਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਜਾਰੇ (ਠੇਕੇ ਪਰ) ਲੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਕੀਲ ਦੇ ਨਾਉਂ ਪਰ ਪਰਸੱਧ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕੁਤਵਾਲ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਤੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਬਣਵਾਏ। ਇਸ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਮਕਤਬ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਦੀ ਮੌਲਵੀਆਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਹੋ ਪਈ, ਜਿਸ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਦੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪਰ ਉੱਚਤਾ ਦੱਸੀ। ਇਸ ਪਰ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਫਤਵਾ ਦੇਨ ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ਚਰਖੀ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਮਤ 1802 ਦੀ ਹੈ।

ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਲਵਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਅਗੇ ਨੂੰ ਸੁਲ੍ਹਾ ਸਫਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਖਾਣ ਪਾਣ ਲਈ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜ਼ਰੀਰ ਦੀ ਸਨਦ ਅਤੇ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਪਦ (ਖਿਤਾਬ) ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ ਜੇ ਮੁਗਲੀਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹਿਤ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਦਿੱਜਤ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ।

ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਸਥਾਨਾਂ ਲਈ ਅਗਾਥ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਖਾਲਸਾ ਕਦੇ ਨਵਾਬੀ ਤੇ ਜਗੀਰੀ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਵਲੋਂ ਅਰੁਚੀ ਪਰਗਟ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਐਨੀ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਵਸਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਠੁਕਰਾ ਸਕਦੇ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬੀ ਤੇ ਜਗੀਰ ਆਦਿ ਦਾ ਪਟਾ ਤੁਸਾਂ ਚੰਗੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਉਸ ਆਗੂ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਵੀ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

— ਦੋਹਰਾ —

ਇਹੋ ਅਹਿ ਨਵਾਬੀ ਅੱਧੀ ਸੁਬੇਦਾਰੀ।

ਉਸੇ ਮਿਲਗੀ ਰਯਤ ਸਾਰੀ।

ਸੂਰ, ਸਤੀ, ਦਾਤਾ, ਹਠੀ, ਤਪੀ ਜਪੀ ਜੋ ਕੋਇ।

ਦੇਵਯੋ ਉਸੇ ਬਿਚਾਰਕੇ ਜੋ ਇਸ ਲਾਇਕ ਹੋਇ॥20॥^੨

1 ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਟ੍ਰਾਂਸਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ ਸਫਾ 121

2 ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ ੨੫੭

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਤੋਂ ਸਭ ਗੱਲ ਬਾਤ ਸਮਝ ਕੇ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਸਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਪੁਰਬ ਦੇ ਮਨਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਾਲਸਾ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਸਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਬਦਲੇ 'ਤਨਖਾਹ' ਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰੜਾਈਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਹਠ ਦੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਮਿਰਯਾਦਾ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਵਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ੧੦,੦੦,੦੦ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਗੀਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਨ, ਪਰਗਨਾ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ^੧, ਕੰਘਨਵਾਲ ਅਤੇ ਝਬਾਲ ਸਣੇ ਤਾਲ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਆਗੂ ਲਈ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਪਦ ਸਣੇ ਬਹਮੁੱਲੇ ਖਿਲਤ ਦੇ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਦਾਸ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਬਾਨ ਵੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਪੂਜਯ ਗੁਰੂ

1. ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ, ਸਫਾ ੧੨੧।
2. ਵਿਯਪਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਟ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਇਕ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਦਾ ਨਾਂ 'ਦੇਵ ਪਾਲ ਪੁਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਖੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਨੂੰ ਦੇਵਪਾਲ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
3. ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ, ਸਫਾ ੧੨੧।

ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪੂਜਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਮੇਲੇ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ ਟੋਕ ਲਾ ਸਕਣਗੇ ।

ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਵਲੋਂ ਇਸ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਯਾ ਮੌੜ ਘੱਲਿਆ ਜਾਏ । ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਦੀ ਰਾਏ ਜਾਗੀਰ ਅਦਿ ਮੌੜ ਭੇਜਣ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ਕ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਐਸੇ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦਲੀਲ ਤੇ ਖਿਤਾਬ ਖਾਲਸੇ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਮੰਗਿਆ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਡਰ ਕੇ ਯਾ ਅੱਕ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਹ ਭੇਟਾ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਭੇਜੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਜਦ ਤਕ ਸੂਬੇ ਦਾ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਵਰਤਾਰਾ ਚੰਗਾ ਰਹੇਗਾ ਉਦੋਂ ਤਕ ਇਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਵੀ ਉਸ ਨੀਯਤ ਫਿਰਦੀ ਦਿਸੀ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਮੁੜ ਇਹ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਮਾਰਾਂਗੇ । ਨਾ ਅਸਾ ਇਹ ਮੰਗ ਕੇ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਚਿਮੜਿਆ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਵਿਚਾਲੇ ਦਾ ਜਿੱਨਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਦਾ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਗਲ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਓਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਇਹਨਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖ ਭਾਲ ਨਾ ਹੋਵਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ । ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਸੂਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਲਗ ਪਗ ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀਆਂ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗੇ ਦੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਝੁਕ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜਦ ਤਕ ਨਿਭ ਸਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਣਨ ਦੇ ਉਰਰੰਤ ਖਾਲਸਾ ਪਰਵਾਨਗੀ

ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬੀ ਤੇ ਜਗੀਰ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖਿੱਚ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਣਾ ਪਿਆ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਜੋ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਖਲਸੇ ਨੂੰ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਇਉਂ ਸੀ :

ਕਸਮ ਕੁਰਾਨ ਬਹੁ ਬਾਰ ਉਠਾਵਹਿ ।
ਗੁਰ ਚਕ ਹਮ ਕਦੇ ਪੈਰ ਨ ਪਾਵਹਿ ।
ਬਿਸ਼ਕ ਲੰਹ ਤੁਮ ਮੇਲਾ ਲਾਇ ।
ਨਨਕਾਣੇ ਮੈਂ ਰੋੜੀ ਜਾਇ ।
ਬਡੇ ਡੇਹਰੇ ਖੰਡੂਰ ਗੁਰ ਥਾਨ ।
ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਗੁਰ ਔਰ ਮਕਾਨ ॥੬॥

ਦੋਹਰਾ

ਮੇਲਾ ਲਾਵਹੂ ਬਿਸ਼ਕੈ ਜਿਹਾ ਜਿਹਾ ਹੋਏ ਗੁਰ ਠੌਰ ।
ਮਾਫੀ ਕਰੇ ਮਸੂਲ ਹਮ ਘਰੋਂ ਕਰੇ ਔਰ ਗੌਰ ।

ਨਵਾਬੀ ਮਿਲਣੀ

ਜਗੀਰ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਕ ਹੋਰ ਉਠਿਆ ਕਿ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਪਦ ਅਤੇ ਜਗੀਰ ਸੌਂਪੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਜਾਏ ।

ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਰਾਤਬੇ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਸਨ । ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ । ਤਿਆਗ-ਮੂਰਤੀ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਹੁਣ ਬ੍ਰਿਥ ਹੋ ਚੁਕੀ

1. ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਥ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੋ ਬੀਤੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ 1791 ਵਿਚ ਹੋਇਆ

ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਭਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਏ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਭਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸੂਭ ਗੁਣ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੇਵਲ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸੀ ਜੋ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ, ਕਰਬਾਨੀ ਤੇ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸੀਆਂ ਸੀ, ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਸੇਵਾ ਲੰਗਰ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣੇ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਪੱਖੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੱਥੀਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸਦਾ ਮਾਣ ਸਮਝਦਾ ਸੀ । ਮੈਦਾਨ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਡੁਲ੍ਹਾਣ ਲਈ ਸਦਾ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਪਾਠਕ ਪਿਛੇ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਪੜ ਦੇ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਇਕ ਡੂੰਘਾ ਫੱਟ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜੋ ਅਜੇ ਅੱਲਾ ਹੀ ਸੀ । ਆਪ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪੱਖੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਤ ਇਉਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :—

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਥੋਂ ਟਹਲ ਕਮਾਵਤ ।
 ਦੌੜ ਦੌੜ ਪੱਖੇ ਝੁਲਾਵਤ ।
 ਉਨਾਂ ਲਈ ਤੇਗ ਬੀ ਸਨਮੁਖ ਦਲੈਂ¹ ।
 ਐਸੀ ਸਜੀ ਜਨ ਸਜਿ ਮ੍ਰਿਗ ਛਲੈਂ² ।੪੨।
 ਜ਼ਖਮ ਕਚੋ ਥੇ ਲਗਯੋ ਤਤਕਾਲ ।
 ਕਹੈ ਦੇਖ ਉਸ ਸਿੰਘ ਨਿਹਾਲ ।

ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪੱਖੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਛੁੱਡਾ ਕੇ,

-
1. ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 245-46
 2. ਮੁਖ ਪਰ ਇਹ ਫੱਟ ਐਸਾ ਸੁਹਾਵਣਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਖ ਹਰਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।
 3. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ 260 ।

ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ-ਪਦ ਪਰਦਾਨ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਖਿਲਤ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਛੁਹਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਏ । ਹੁਣ ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਸਨ :

1. ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀਆ
2. ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ
3. ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ
4. ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ
5. ਸ: ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆ

ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਿਲਤ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾਇਆ^੨ ।

ਖਿਲਤ ਨਾਲ ਇਹ ਕੁਝ ਆਇਆ ਸੀ—1. ਸ਼ਾਲ ਦੀ ਪੱਗ, 2. ਇਕ ਜੜਾਉ ਕਲਗੀ, 3. ਜਿਗਾ, 4. ਇਕ ਜੋੜੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕੰਗਣਾਂ ਦੀ, 5. ਕੰਠਾ, 6. ਇਕ ਬਹੁ-ਮੁੱਲੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ, 7. ਇਕ ਕੀਨਖੁਵਾਬ ਦਾ ਜਾਮਾਂ, 8. ਇਕ ਜੜਾਉ ਸਮਸ਼ੀਰ ।

ਇਹ ਭੂਖਨ ਤੇ ਬਸਤਰ ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅਨੂਪ ਰੂਪ, ਫਥਿਆ । ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਲਸ ਲਸ ਕਰ ਰਹੀ ਲਾਲੀ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਇਉਂ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੁਖ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਨੂਰ ਤੇ ਦਬਦਬਾ, ਸਮਿਲਤ ਚੋ ਚੋ ਪੈਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੇ ਜਲਾਲ ਦੀ ਝਾਲ ਨਾ ਸੀ ਝੱਲੀ ਜਾਂਦੀ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :—

ਜਬ ਦਸਤਾਰ ਨਵਾਬੀ ਸਾਜੀ, ਤੇਜ ਕਦਾ ਅਧਕੈ ਮੁਖ ਜਾਗੀ ।

ਕੈਕਨ ਕੰਠੇ ਮੋਤੀ ਮਾਲਾ, ਕਲਗੀ, ਜਿਗਾ, ਜੜਾ ਜੜਾਉ ਬਿਸਾਲਾ ।

1. ਸਮਸ਼ੀਰ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ ੨, ਸਫ਼ਾ 215 ।

2. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਦੇ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਸਫ਼ਾ 121 ।

...ਪਾਏ ਅਧਕ ਫਲ ਬਿਛੁੜ ਝਕਤ ਜਿਯੋ, ਮੇਘ ਦੂਤ ਝੁਕ ਬਾਰੀ ।
 ਤਿਉਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਗੋਹੀ ਗਰੀਬੀ, ਸਦ ਗੁਨ ਔਰ ਆਪਾਰੀ ।
 ਮਨਤ ਪੰਥ ਹੁਕਮ ਸਭ ਤਿਸ ਕਾ ਵਹਿ ਦੀਵਾਨ ਨਿਤ ਲਾਵੈ ।
 ਬੁੰਗੇ ਤਖਤ ਅਕਾਲ ਅਗਾਰੀ, ਦੇਵਨ ਜਿਉਂ ਛਬ ਛਾਵੈ ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦਾਤ ਵੀ ਮੰਗੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ ਪਰ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ । ਵਰਦਾਨ ਬਖਸ਼ ਕਿ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੇਸੀਂ ਸੁਵਾਸੀਂ ਨਿਭ ਜਾਏ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੈਤਰੀਭਾਵ ਵਧਦਾ ਗਿਆ, ਉਧਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਮਨ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਆਪ ਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਪਰ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਰਨ ਵਿਚ ਮਾਣ ਸਮਝਦਾ ਸੀ । ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਪ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਟੱਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਆਪ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਉਚਰਿਆ ਵਾਕ ਸਦਾ ਪਰਫੁਲਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਚੋਖਾ ਚਾਨਣਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ :—

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤਬ ਪੰਥ ਮੈਂ ਗੁਰ ਸਮ ਮਾਨਯੋ ਜਾਤ ।

ਜਤੀ, ਸਤੀ, ਹਨੀ ਤਪੀ ਬਾ, ਬੀਰ ਵਲੀ ਬਖਿਆਤ² । ੧੩।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੰਨਾਂ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਾ

-
1. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 593-598 :
 2. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 606 ।

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਜਦ ਸੰਨ 1729-33 ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪੁਰ ਅਤਿ ਦੀ ਕਰਤਾਈ ਵਰਤੀ ਸੀ ਤਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਵਾਬੀ ਮਿਲਣ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਿਆ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ, ਝਾੜਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਅਤੇ ਰੇਤ-ਥਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਉਥੋਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਗਵਾ ਲਿਆ।

ਸਾਵਨ ਸੰਮਤ 1791 ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਪੁਰੀ ਨੂੰ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਪਏ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਲਿਆਵਣ ਲਈ ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਸੋਚੀ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਵਡੇਰੇ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬੁੱਢਾ ਦਲ' ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ, ਜਿਹੜੇ 40 ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਤੋਂ ਹੇਠ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ 'ਤਰਨਾ ਦਲ' ਰੱਖਿਆ।

ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਦੀ ਸਵਾ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ, ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਲਈ ਪਰੇਰਨਾ ਕਰਨੀ, ਗੁਰ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਾਵਟ ਤੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਰਖਣਾ। ਲੋੜ ਪੈਣ ਪੁਰ ਤਰਨੇ ਦਲ ਨਾਲ ਮੰਢਾ ਜੜ ਕੇ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ।

ਤਰਨੇ ਦਲ ਦਾ ਮੁਖ ਕੰਮ, ਦੀਨਾਂ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਹਮਲਾ-ਆਵਰਾਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਦੀ ਸਮਿਲਤ ਦੇਖ ਰੇਖ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

1. ਤਰਨੇ ਦੇ ਅਰਥ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਹਨ।

ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਆਪ ਦੇ ਹੱਥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਪਾਵਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਚ ਕਰਨੀ ਤੇ ਬੇ-ਦਾਗ਼ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਕ ਸਿੱਧੀ ਦੀ ਐਸੀ ਬਰਕਤ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਬਚਨ ਆਪ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।^੧ ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ :—

1. ਜੋ ਮਾਇਆ, ਜਗੀਰ ਤੋਂ ਯਾ ਚੋਰਨਾਂ ਵਸੀਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆਵੇ ਉਹ ਸਭ ਇਕੋ ਥਾਂ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਗੋਲਕ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਇਆ ਕਰੇ।
2. ਦੋਵਾਂ ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਜਾਂ ਬਸਤਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਇਸੇ ਭੰਡਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
3. ਦੋਵਾਂ ਜੱਥਿਆਂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਇਕੋ ਥਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸਿਹਾ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਵੇ।
4. ਆਪਣੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁੱਖ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ।
5. ਦੋਵਾਂ ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਦ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈਕੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਜਦ ਪਰਤ ਕੇ ਆਉਣ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਸਿਆ ਕਰਨ।

ਇਉਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦਲ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਂਝ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵਧੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਸਾਂਝਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁਖ ਅਤੇ ਸੁਖ ਵੀ ਸਭ ਸਾਂਝਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਭ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ, ਇਕ ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਪੁੜਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦਾ ਮਨ ਪੀੜ ਨਾਲ

-
1. ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼, ਸਫਾ 122
 2. ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼, ਸਫਾ 122-23।

ਤਤਪ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਉਦੋਂ ਤਕ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਹਿੰਦੇ,
ਜਦ ਤਕ ਉਹਦੇ ਦੁਖ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਦਾ ਉਪਾ ਨਾ ਸਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।

ਇਉਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦਲ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਇਕੋ ਪਰਵਾਰ
ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਣ ਲੱਗੇ।

ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਬੰਧ ਨੂੰ ਅਜੇ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੀਤਿਆ ਕਿ
ਤਰਨੇ ਦਲ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਕੇ ਕੋਈ 12000 ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹੋ
ਗਈ। ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਇਕਤ੍ਰਤਾ
ਬਲਾਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਦਲ ਦੇ
ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ, ਇਕ ਥਾਂ ਲੰਗਰ ਦੇ ਸਜਾਣ
ਅਤੇ ਵਰਤਾਣ ਵਿਚ ਚੌਖਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਤਰਨੇ ਦਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਥੇਦਾਰ
ਥਾਪੇ ਜਾਣ ਤੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਸੰਦੀਖਾਨੇ (ਭੰਡਾਰੇ) ਵਿਚੋਂ ਰਸਦ
ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਜੱਥਾ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਲੰਗਰ ਸਜਾ ਲਿਆ ਕਰੇ।

ਨਵਾਬ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀਆਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰ
ਲਈ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਤਰਨੇ ਦਲ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਹ ਹਨ :—

ਪਹਿਲਾ ਜੱਥਾ—ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ
ਰੱਖਿਆ।

ਦੂਜਾ ਜੱਥਾ—ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀਏ ਦੇ ਹੱਥ
ਸੌਂਪਿਆ।

ਤੀਜਾ ਜੱਥਾ—ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਭੱਲੇ
ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦ, ਗੋਇੰਦਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ।

ਚੌਥਾ ਜੱਥਾ—ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦਸੋਧਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤੀ।

ਪੰਜਵਾਂ ਜੱਥਾ—ਪੰਜਵੇਂ ਜਥੇ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ

ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰੰਗਰੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ।

ਨਵਾਬ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜ ਇਹ ਅਤੇ ਸਤ ਹੋਰ ਜੱਥੇ ਮਿਲ ਕੇ 12 ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪਰ ਪਰਸਿੱਧ ਹੋਏ ।^੧

1. ਮਿਸਲ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਹਨ । ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਿਸਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਪਿੰਡ ਮਲਣੇ ਅਰੰਭ ਦਿਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੱਦਬੰਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਝਗੜੇ ਉਪਜ ਪਏ । ਇਸ ਵਧ ਰਹੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਲਾਈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਦਿ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨੇ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਜਾਏ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ । ਜਿਸ ਤੇ ਹਰ ਜੱਥੇ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਯਾ ਮਿਸਲਦਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ।

2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਬਾਹੂਬਲ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਏ । ਜਿਹਾ ਕਿ, ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ, ਫੂਲਬੰਸੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਰਾਜ, ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਸਿੰਘੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦਾ ਕਲਸੀਆ ਰਾਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੱਕੜਲੇ ਪੰਜ ਰਾਜਵਾੜੇ ਅਜੇ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨ (ਝੰਡਾ) ਅਤੇ ਇਕ ਇਕ ਧੌਂਸਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

(ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਟ੍ਰਾਂਸਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿਖਇਜ਼ਮ)

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੇਲ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸੰਨ 1718 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਛਤਰ ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਠ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਸੁਖਤ ਮਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਲਕੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੀ। ਜਗਤ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ ਵਤ ਸਮਝ ਕੇ, ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤਕ ਆਪਣੇ ਘਾਸ ਰਖਿਆ।

ਵਿਦਾਇਗੀ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਸਮਸ਼ਰ ਇਕ ਗੁਰਜ਼ ਅਤੇ ਇਕ ਚਾਦੀ ਦਾ ਆਸਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤੇਰੀ ਅਰਦਲ ਵਿਚ ਆਸਾ ਬਰਦਾਰ (ਚੋਬਦਾਰ) ਰਹਿਣਗੇ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੌਂਪਣੀ ਵਿਚ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਲ ਲਿਖਵਾ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਬੱਚਾ ਜਾਣ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੇ

1. ਕਪੂਰਥਲਾ ਸਟੇਟ, ਇਟਜ਼ ਪਾਸਟ ਐਂਡ ਪ੍ਰੇਜ਼ੇਂਟ, ਸਫਾ 1
2. ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਸਫਾ 102।
3. ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।
4. ਇਸ ਗੁਰਜ਼ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
5. ਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫਨ, ਰਾਜਾਜ਼ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ 355।

ਸਰਬ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ।

ਨਵਾਬ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਨੌ-ਨਿਹਾਲ ਨੂੰ ਕੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਸਰਬੱਤ ਉੱਚ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਨਵਾਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਣਹਾਰ ਸਪੁਤਰ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਲ ਦੇ ਤੋਜਾਖਾਨੇ (ਭੰਡਾਰੇ) ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀਆਂ । ਹੁਣ ਆਪ ਦੀ ਮੁਖ ਸੇਵਾ ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਵਣ ਆਦਿ ਵੰਡਣਾ ਸੀ ।

ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਠ ਤੋੜਨਾ

ਸੰਨ 1833-34 ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਬੜੇ ਸੁਭਾਗੇ ਵਰ੍ਹੇ ਸਨ ਜਦ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਿੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਖਾਲਸਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਿਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੀ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਸਗੋਂ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫਲ ਗਏ । ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦਾ ਵੀਮਾਨ-ਡਗ-ਮਗਾ ਗਿਆ । ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਠ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਹੁਣ ਕੋਈ ਆੜ ਢੂੰਢਣ ਲੱਗਾ ।

ਸੰਨ 1735 ਦੇ ਅਜੇ ਪੰਜ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਸਨ ਅਰਥਾਤ ਹਾੜੀ ਦੀ ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ ਦੇ, ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਸਵਾਰ, ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭੇਜ ਕੇ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਗੀਰ ਪਰ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕੌਲ ਕਰਾਰਾਂ ਦੇ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਬਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਗਜ ਕੇ ਉਚਾਰਿਆ, 'ਜੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ,

ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਦਾਤਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਅਣਗਿਣਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜਗੀਰ ਨਾਲ ਨਿਰਬਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਅਗੇ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਗੀਰ ਹੋ ਜਾਏ।”

ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਕਾਸ਼-ਕੰਬਾਉ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਧਰਤ ਗਗਨ ਕੰਬਾ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੁਝ ਸੇਵਾਦਾਰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ, ਦੋਵੇਂ ਦਲ ਸਤੰਤਰ ਵਿਚਰਨ ਲਗੇ। ਕਈ ਅਜਾਣ ਲੱਖਕਾਂ ਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਬਚਨ ਖਾਲਸੇ ਭੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਭਾਰੀ ਭੁਲ ਹੈ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਪਰ ਮੁੜ ਅਤਿਆਚਾਰ ਅਰੰਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।¹

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਮੁੜ ਕਰੜਾਈ

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਭੰਗ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਲਈ, ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਉਸ ਇਹ ਕੀਤਾ ੪੦੦੦ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫਿਰਤੂ ਫੌਜ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਠ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਤੇ ਨਿਡਰ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਠ ਦਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲੰਮਾਈ ਚੁੜਾਈ ਵਿਚ ਫਿਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ, ਝੱਲਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਸਿਖ ਮਿਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਮਾਰ ਦੇਣ ਜਾਂ ਜੀਉਂਦਾ ਫੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਦੇਣ।

-
1. ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 267, ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਸਿਖਜ਼, ਸਫਾ 123

ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰਤੂ ਰਸਾਲਿਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਧਰਤੀ ਛਾਣ
 ਮਾਰੀ ! ਜਿਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ !
 ਹੁਣ ਕਦੀ ਕਦੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਹਮਣਾ
 ਵੀ ਹੋ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਫਿਰਤੂ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ
 ਘੋੜੇ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਮੁੜ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ
 ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ।

ਇਹ ਅਤਿਆਚਾਰ ਚੋਖਾ ਸਮਾਂ ਚਾਲੂ ਰਹੇ ਪਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ
 ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਛੇਤੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਦੇਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ
 ਭਾਰੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਹੋਈ !

ਅਤਿ ਦੇ ਕਹਿਰ

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਜਦ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਮਗਰ
 ਛੱਡੀ ਗਈ ਫਿਰਤੂ ਫੌਜ ਦੇ ਖਰਚ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਉਹ ਘਬਰਾ
 ਉਠਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਰਚ ਬਹੁਤ ਵਧ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਕਿਤੇ
 ਬਹੁਤ ਘਟ । ਉਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਾਮਰੋਲੇ ਦੇ ਕਾਰਨ
 ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਆਦਿ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੀ ਰੁਕ ਗਈ
 ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਵੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ
 ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ
 ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਐਕਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ।

ਗਸਤੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅਸਹਿ ਭਾਰ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਨ
 ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਉਂਤ ਸੋਚੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੜੋ-ਫੜੀ ਵਾਲੀ
 ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮੁਲਕੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ
 ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ । ਨਵੇਂ ਪਰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਗਨੇਦਾਰਾਂ, ਤਲਕੇਦਾਰਾਂ,
 ਕਾਨੂੰਗੋਆਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ, ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ
 ਪਰ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈ ਲਈ ਕਿ ਉਹ
 ਆਪਣਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ, ਮਹਲਿਆਂ ਅਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ

ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਗੇ ।

ਫੁਰਮਾਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਸੀ :—

1. ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ 50 ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ ।
2. ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਫੜ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਵੀ 50 ਰੁਪਏ ਪਾਵੇਗਾ ।
3. ਜੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਤਾ ਦਸੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ 10 ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ ।
4. ਜੇ ਪਕੜਾਏਗਾ ਉਹ 15 ਰੁਪਏ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ।
5. ਜੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਬਾਰ ਲੁਟ ਲਏਗਾ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੁਛ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਗਫ਼ਲਤ ਲਈ ਸਜ਼ਾਵਾਂ

1. ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾ ਖੇਤ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦੇਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।
2. ਜਿਹੜਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪਤਾ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਏਗਾ ਉਹ ਵੀ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ ।
3. ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਅਨਾਜ ਵੇਚੇਗਾ ਜਾ ਰੋਟੀ ਦੇਵੇਗਾ ਜਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਬਦੋਬਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ ।
4. ਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ਫ਼ਲਤ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ ।
ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦ ਕੰਵਲ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਨ

-
1. ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ, ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸਫ਼ਾ 9 ਮੈਕਰੇਗਰ, ਕਨਿੰਘਮ, ਮੈਲਕਮ, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ ।

ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਈ, ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਕਤਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਇਸ ਅਤਿ ਦੀ ਕਰੜਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੱਧਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਖੱਡਾਂ, ਝੱਲਾਂ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਤੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਰੇਤਲਿਆਂ ਥਲਾਂ ਵਲ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਇਹ ਸਮਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਐਨਾਂ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੁਛਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿੰਨੇ ਪੁਤ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗੋਂ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਹੈ ਸਨ ਤਾਂ ਚਾਰ ਪਰ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਅੱਜ ਕਲ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਈ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ²।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਣੇ 800 ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ; ਬਾਨੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਪਾਸ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਜਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਭੀੜਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘ ਭਾਈਆਂ ਦੀ, ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਰੱਜ ਕੇ ਕੀਤੀ।

ਇਥੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਧੇਰਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਖਣ ਲਈ ਪਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਖਿੰਡਾਣ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ

-
1. ਜਨਰਲ ਗਾਰਡਨ, ਦੀ ਸਿਖਜ਼, ਸਫਾ 59; ਗੁਪਤਾ, ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸਫਾ 10; ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 284-88; ਗਿਆਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ 613, ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਚਾਏ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਸਿੰਘਾਂ, ਸਫਾ 44।
 2. ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਰੀਵਰਤਣ, ਸਫਾ 191।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੂੜ ਜਥੇਬੰਬ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ

ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਅਮਿੱਟ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਾਵਨ ਲਹੂ ਮੁਰਦਾ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਲਹੂ ਜਦ ਰਗਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਗੋੜੇ ਲਾਂਭਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਖੂਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਧਰਤੀ ਪਰ ਡੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਜਵਾਲਾ ਭੜਕਾ ਦੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਹੂ ਵਿਚ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤੀ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਤੁਪਕਾ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਬੁਝ ਰਹੀ ਜੀਵਨ-ਜੋਤ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਤਨ ਦਾ ਲਹੂ ਤੇਲ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਗਮਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਕੌਮੀ ਸਮਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਡਿਗ ਰਹੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮੂੜ ਖੜਾ ਕਰਕੇ, ਉਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਪਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਠੀਕ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਰੜੇ ਤੋਂ ਕਰੜੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਤਪਾਂਦਾ ਉਹ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਕੁੰਦਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਧੇਰਾ ਖਾਲਸ ਹੋ ਕੇ ਨਿੱਖਰਦਾ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੁਰਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਨਾ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਰਹੀ, ਨਾ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਠਾਹਰ, ਨਾ ਹੀ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰ ਲੁਕਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਆੜ ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਜਿਥੇ ਬਹਿਕੇ ਉਹ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈ ਸਕਦੇ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁਰਖ ਯਾ ਬੱਚਾ ਮਿਲਦਾ, ਇਨਾਮ ਦੇ ਲਾਲਚ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਲਈ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ

ਜਾ ਜੀਉਂਦੇ ਫੜ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਿਨ ਸ਼ਕਤੀ

ਜੀਉਂਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਚੀਆਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਐਸੇ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਹਿਰਦੇ-ਕੰਬਾਉ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੱਜ ਵੀ ਸਰੀਰ ਰੋਮਾਂਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮਨ ਦੀ ਧੜਕਣ ਰੁਕ ਰੁਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ¹ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਸਿਖ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰਾ ਚਰਖੀਆਂ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਚਰਖੀਆਂ ਪਰ ਚੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਡ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਜੋੜ ਖੁਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਮਾਸ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਹੋ ਕੇ, ਹੱਡਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ² ।

ਕਈਆਂ ਦਾ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਅੱਧਾ ਧੜ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਪਰਲਾ ਭਾਗ ਤੋਪ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਚੌਕਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਛੁਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਕਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ਤਰ ਮਾਰ ਕੇ ਡੇਲੇ ਕਢ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੂੰਗਲੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੋਬ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਕਈਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰੱਸੇ ਪਾਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕਾਂ ਲਾ ਕੇ ਭਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਸਰ ਘਸਰ

1 ਸ਼ਰਮਾਂ, ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ, ਸਫਾ 10-11

2 ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ, ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ, ਪੰਨਾ 12-13

ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਮੜੀ, ਮਾਸ ਅਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ । ਕਈਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਜੰਜੀਰ ਜਕੜ ਕੇ ਦੋਵਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਵਲ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਛਮ ਵਲ ਹਾਂਕਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਇਸ ਬੇਤਰਸੀ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਦੋਵਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਚੀਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਕਈਆਂ ਦੇ ਹਥ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਲਤਾਂ ਕਟ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਠੀਆਂ ਖੱਲਾਂ ਉਤਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ।

ਇਹ ਕਹਿਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ, ਬਿਧਾਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਜਾਣ ਬਚਿਆਂ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ । ਇਹ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਜਨਤਾ ਡਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦਿਨ ਦੂਣੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਵਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਅੱਜ ਤਕ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਲੁੰਡਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲਾਹੌਰ, ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਲੁੰਡਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲਾਹੌਰ, ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਕਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਦੋਹਰਾ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜਬ ਮਾਰਿਉ, ਬੰਦ ਬੰਦ ਤਿਸੈ ਕਟਾਏ ।
 ਔਰ ਸਿੰਘ ਥੇ ਜੋ ਮਰੇ ਕੇ ਸਭ ਸਕੇ ਗਿਨਾਏ ॥ ੨ ॥

ਚੌਪਈ

ਕਈ ਚਰਖੀ ਕਈ ਫਾਂਸੀ ਮਾਰੇ ।
 ਕਈ ਤੋਪਨ ਕਈ ਛੁਰੇ ਕਟਾਰੇ ।
 ਕਈਅਨ ਸਿਰ ਮੂੰਗਲੀ ਕੁੱਟੇ ।
 ਕਈ ਡੋਬੇ ਕਈ ਘਸੀਟ ਸੁ ਸੁੱਟੇ ।

ਦਬੇ ਕਟੇ ਬੰਦੂਖਨ ਦੇ ਮਾਰ ।
 ਕੋਣ ਗਣੇ ਜੋ ਮਰੇ ਹਜ਼ਾਰ ।
 ਪਾਂਤ ਪਾਂਤ ਕਈ ਪਕੜ ਬਹਾਏ ।
 ਸਾਥ ਤੇਗਨ ਕਈ ਸੀਸ ਉਡਵਾਏ । ੪ ।
 ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਕਿਸੇ ਟੰਗ ਕਟਵਾਈ ।
 ਅੱਖ ਕੱਢ ਕਿਸੇ ਖੱਲ ਉਤਰਵਾਈ ।
 ਕੇਸਨ ਵਾਲੇ ਜੋ ਨਰ ਹੋਈ ।
 ਬਾਲ ਬਿਰਧ ਲੱਭ ਫਡੈ ਨ ਕੋਈ । ੬ ।

ਇਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸ-ਲੇਖਕ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ
 ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਫਾਂਸੀ ਸੂਲੀ ਚਰਖੀ ਚਾੜ੍ਹੀ ।
 ਥੋਥੇ ਤੀਰਨ ਇਹ ਸੰਗ ਫਾੜ੍ਹੀ ।
 ਹਾਥੀ ਪਾਉਂ ਕਟਵਾਏ ਕਿ ਗੋਰੇ ।
 ਕਾਂਹੂ ਤਸਮੇ ਖੈਂਚ ਨਬੇਰੇਂ ।
 ਕਾਂਹੂ ਕੇ ਗਜਨ ਸੈਂ ਚਿਰ ਵਾਵੇ ।
 ਸਾਥ ਜੰਬੂਰਨ ਕਿਸੈ ਕੁਹਾਵੇ ।
 ਕੂਟ ਕੂਟ ਕਰ ਕਾਹਿ ਮੁਕਾਵੇ ।
 ਦੋਸ ਅਦੋਸ ਨ ਜਰਾ ਲਖਾਵੇ ।
 ਸਿੰਘਨ ਹਿਤ ਇਤ ਆਦਿਕ ਮੋਤੇ ।
 ਨਟ ਰਾਖੀਂ ਥੀਂ ਦੁਸ਼ਟਨ ਔਤੇ ।
 ਪਰ ਸਿੰਘ ਮਰਤੇ ਹਾਇ ਨ ਕੈਹੇ ।
 ਭਾਣਾ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇ ਸੈਹੇ ।

ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਚੰਡਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਜੋ ਗੱਲ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ

1 ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 278 ।
 2 ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 646 ।

ਕਿ ਇੰਨੇ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਕਦੇ ਹਾ ਤਕ ਨਾ ਸੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੜੇ ਸਬਰ ਤੇ ਸੁਕਰ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਰੜਾਈਆਂ ਝਲਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਸਾਹਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਅਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਨਾਂ ਡਰਾਵਣੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰਨ ਦੇ ਹੇਠ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸੀ ਇਹ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਨ ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪੰਥ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਲਈ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਤਾਂ, ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਜੁਗਤੀ ਪਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।¹

ਇਉਂ ਖਾਲਸੇ ਇੰਨਾਂ ਕਰੜਾਈਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਘਰ ਤੇ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਸੇ, ਪਰ ਉਥੇ ਵੀ ਇੰਨਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਛਾਪਾਮਾਰ ਫੌਜ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਫਿਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਾਂਗ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੰਨਾਂ ਜੁਲਮਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਵਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਉਹ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਬਤਾਂਏ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੇਟ ਭਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖਾਜ, ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ, ਪੱਤੇ ਜੰਗਲੀ ਬੋਰ, ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਡੋਲੀਆਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਉਂ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿ ਉਚਾਣ ਪਰ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਈ ਸੂਰਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਦੁਖ, ਸੁਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਕਰੜੇ ਸਮੇਂ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਐਸੇ ਸਰਬ ਗੁਣ ਨਿਪੁੰਨ ਆਗੂ ਮਿਲ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਚ ਆਚਰਣ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ

1 ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ, ਸਫਾ 11

2 ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ, 12

ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜੀਵਨੇ ਰੋ ਸਸੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਲਟਾ ਕੇ ਨਵਿਆ ਸੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਢਾਲ ਦਿੱਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਇਹ ਹਨ : ਸੁਰਬੀਰ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ, ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਨਾਉਂ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਕੇ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਫੱਖਣ ਲਈ ਪਰਚੱਲਤ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ।¹

ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਲੰਗਰ ਨੂੰ ਮਸਤਾਨਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ । ਵੈਰੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਬਦਾਮ ਖੋਹ ਲਏ ਖਾਲਸੇ ਛੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਾਮ ਅਤੇ ਉਬਲੇ ਘਾਹ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਬਜ਼-ਪਲਾਓ ਸਮਝ ਲਿਆ । ਹਤਿਆਰਿਆਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੋੜਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਦੁਖ ਦਿਤੇ ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨਾਲ ਮਸਖਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਨਾਲ ਇਸ ਪਰ ਫਤਹਿ ਪਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਨਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਪਰ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ 'ਜੈਸੀ ਮੰਨਸਾ ਤੈਸੀ ਦਿਸਾ' ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਕੋਈ 235 ਬੋਲ ਰਚੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਂਵਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਅੱਗੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :—

ਇਸ ਅਪਦਾ ਦੇ ਸਸੇਂ ਰਚੇ ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਵਿਚ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਬੋਲੇ ਹਨ । ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਖਾਣ ਪਾਣ ਬਾਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ।

ਪਿਛੇ ਜਾ ਕੇ ਸਸੇਂ ਸਸੇਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਨਵੇਂ ੨ ਬੋਲੇ ਵਧਦੇ ਗਏ, ਇਸ

1 ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ, ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸਫਾ 12

ਸਮੇਂ ਕੋਈ 900 ਦੇ ਲਗ ਖਗ ਬੋਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕੋਈ ਐਸੇ ਦੁਕਵੇਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ।¹ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਖਾਲਸਈ ਬੋਲੀ ਆਦਿ ਬਦਲ ਕੇ ਨਵੀਂ ਰਚਨਾਂ ਰਚਨ ਦੇ ਦੋ ਭਾਵ ਸਨ । ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਾਠਕ ਉਪਰ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ।

ਦੂਜਾ—ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ । ਇਹ ਬੋਲੇ ਉਹ ਫਿਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਗੁਪਤ ਬੋਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਾਇਫਰ ਯਾ ਕੋਡਵਰਡਜ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹਨ :—

ਯੁੱਧ ਸਬੰਧੀ ਵਾਕ

ਯੁਧ ਵਿਚ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੁਕਤਾ ਯਾ ਸ਼ਹੀਦ ਯਾ ਹੁਕਮ ਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਕੱਲਾ ਸਿੰਘ

ਸਵਾ ਲੱਖ

ਜੰਗ ਕਰਨਾ

ਹੋਲਾ ਖੇਡਣਾ

ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਜੁਟ ਪੈਣਾ

ਡਟ ਜਾਣਾ

ਠਹਿਰਨਾ

ਬੰਸੁਣਾ

ਬੰਦੂਕ

ਰਾਮ ਜੰਗਾ

ਤਲਵਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ

ਦੁਧਾਰਾ

ਭੋਗਾ

ਅਹਿਮਸ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੂੰ

ਬਾਬਲੀ ਕੁੱਤਾ

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ

ਖਾਨੂੰ

1 ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸ੍ਰੀ ਡਾਕਟਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਲ ਅਤਿ ਸਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ ।

ਮੁਈਨੋ ਦੀਨ ਨੂੰ
 ਲਿੱਸਾ ਟੱਟੂ
 ਵੈਰੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ
 ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ
 ਆਸ਼ਾਵਾਨ. ਉਚੀ ਹਿੰਮਤ
 ਸਨੱਧਬੰਧ ਹੋਣਾ
 ਸਲੋਡਰ
 ਹੱਲਾ
 ਜਾਸੂਸ ਸੂਹੀਆ
 ਮਲੁਮ
 ਕੁਹਾੜੀ
 ਪੰਥ ਦੀ ਵਿਚਾਰ
 ਇਕ
 ਕਈ ਸਿੰਘ
 ਕਾਠੀ
 ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ
 ਕੂਚ ਕਰਦਿਆਂ ਰੁਕਣਾ
 ਧਾਵਾ ਕਰਣਾ

ਮੰਨੂੰ
 ਅਰਾਕੀ
 ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਣਾ
 ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ¹
 ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਕਲਾਂ²
 ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ
 ਡੰਡਾ, ਸੋਟਾ
 ਧਾਵਾ, ਚੜ੍ਹਾਈ
 ਟਾਂਗੂ
 ਜੀਵਣ-ਬੂਟੀ
 ਸਫਾ ਜੰਗ
 ਗੁਰਮਤਾ
 ਫੌਜ
 ਫੌਜਾਂ
 ਪਾਲਕਾ
 ਹਰਨ (ਹੋ ਜਾਣਾ)
 ਬਮੁ
 ਚੜ੍ਹਾਈ (ਕਰਨਾ)

ਖਾਣ ਪਾਣ ਬਾਰੇ ਵਾਕ

ਰਿੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸਾਗ ਯਾ ਪੱਤੇ
 ਮਕੱਈ ਦੇ ਫੁਲੇ
 ਖਿੱਚੜੀ

ਸਬਜ਼ ਪਲਾਓ
 ਚਾਂਦਨੀ ਪਲਾਓ
 ਖਿੱਚੜ ਪਲਾਓ

-
- 1 ਮਨ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੀ ਨਿਕਾਰ-ਪੁਣੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ
 2 ਸੁਰਤ ਦਾ ਉੱਚੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ।

ਭੁਜੇ ਹੋਏ ਦਾਣੇ
 ਚਟਨੀ
 ਕਣਕ ਦੇ ਕੱਚੇ ਦਾਣੇ
 ਭੁਜੇ ਛੋਲੇ
 ਗੁੜ
 ਸ਼ਕਰ
 ਲੂਣ
 ਘਿਓ
 ਡੋਲ
 ਮਿਰਚਾਂ
 ਜੰਡ ਦੀਆਂ ਫਲੀਆਂ
 ਹੋਲਾਂ, ਮੋਠ
 ਘੁੰਠਣੀਆਂ
 ਮੱਛੀ
 ਕੜੀ (ਲੱਸੀ ਵਿਚ ਵੇਸਣ ਪਾ ਕੇ
 ਖਾਣਾ)
 ਪੇਂਝੂ
 ਵੇਲਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ
 ਮੂਲੀਆਂ, ਗਾਜਰਾਂ
 ਕਰੀਰ ਦੇ ਫਲ
 ਕੁੱਖਾ ਰਹਿਣਾ
 ਪੇਂਝੂ
 ਗਾਂਢਾ, ਪਿਆਜ਼
 ਬਤਾਉਂ
 ਦੇਗਾਂ ਦਾ ਖਾਲੀ ਹੋਣਾ
 ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਰਸਦਾਂ ਮੁਕ ਜਾਣਾ

ਖੁਸ਼ਕ ਪਲਾਓ
 ਚਟਨ ਪਲਾਓ
 ਸਾਉਗੀ
 ਬਦਾਮ
 ਸੂਬੇਦਾਰ
 ਸਿਰਖਿੰਡੀ
 ਸਰਬ-ਰਸ
 ਪੰਜਵਾਂ
 ਛੇਵਾਂ
~~ਸੜਕੀਆਂ~~ ਸੜਕੀਆਂ
 ਜਲੇਬਾਂ
 ਲਾਚੀ ਦਾਣਾ
 ਬੂੰਦੀ
 ਜਲਤੋਰੀ
 ਅਮ੍ਰਿਤੀ
 ਖਰਮੇਂ
 ਪਰੀਆਂ
 ਗੋਬਿੰਦੀਆਂ
 ਅੰਗੂਰ
 ਕੜਾਕੇ ਕਟਣਾ, ਕਾਜੇ ਕੱਢਣਾ
 ਬਿਦਾਨਾ
 ਰੂਪਾ ਪਰਸਾਦਿ
 ਰਾਸ ਬਟੋਰੇ
 ਦੇਗਾਂ ਮਸਤਾਨੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ
 ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ

ਦੁਧ

ਸਬੂਤੇ ਮਾਂਹ ਦੀ ਦਾਲ

ਚਪਾ ਰੋਟੀ

ਰੋਟੀ

ਪਾਣੀ

ਮਕੱਈ

ਸਮੁੰਦਰ

ਸੁਰਮਈ ਦਾਲਾ

ਫੁੱਟੜ ਪਰਸ਼ਾਦਾ

ਪਰਸ਼ਾਦਾ

ਪਰਸ਼ਾ

ਬਸੰਤ ਕੋਰ

ਨਿੱਤ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਵਾਕ

ਲੋਈ, ਭੂਰਾ

ਜੁੱਤੀ

ਝੁੱਗੀ

ਘ ਓ ਖੋਦਣਾ

ਚੰਕੀ ਪੀਹਣੀ

ਫਲਾਹੀ (ਦੀ ਦਾਤਣ)

ਕਿੱਕਰ (ਦੀ ਦਾਤਣ)

ਲੰਗੜਾ

ਅੰਨ੍ਹਾ

ਬੋਲਾ

ਇਕ ਅੱਖ ਵਾਲਾ

ਟੁੰਡਾ

ਕੁੱਤਾ

ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨਾ

ਮੁਕਾਮ

ਰੁਪਏ

ਮਾਇਆ

ਡੰਡ ਲਾਣਾ

ਘਾਹ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਪਰ ਸੌਣਾ

ਦੁਸ਼ਾਲਾ

ਘੋੜੀ

ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ

ਬਾਜ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਫਿਰਨੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ

ਲਾਰੀ

ਸਦਾ ਗੁਲਾਬ

ਸੁਚਾਲਾ, ਤਿਮਰ-ਭੰਗੀਆ

ਸੂਰਮਾ

ਚੁਕਾਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ

ਸੈ ਨੌੜਾ

ਲਖ ਬਾਹਾਂ

ਕੁਤਬਦੀਨ

ਚਤੋੜ ਗੜ੍ਹ ਫਤਹ ਕਰਨਾ

ਛਾਵਣੀ, ਛੋਣੀ

ਛਿੱਲੜ, ਠੀਕਰੀ

ਡਾਇਣ

ਤਨਖਾਹ ਲਾਣਾ

ਮਖਮਲੀ ਵਿਛੋਣਾ

ਜੰਗਲ
 ਥੋੜੀ ਚੀਜ਼
 ਖਾਣ ਪੀਣ
 ਧਰੋਂ ਠੇ
 ਦੀਵਾ
 ਰਜ਼ਾਈ
 ਘਰ
 ਸੋਟਾ
 ਚਿੱਠੀ
 ਖਾਣੀ
 ਦਾਤਰੀ
 ਬੇਰੀ
 ਕਹੀ
 ਪੱਖਾ
 ਮਾਰ ਦੇਣਾ
 ਤਵਾ
 ਕੜਕੀ
 ਮਸੀਤ
 ਉਗਰਾਹੀ

ਰਾਮ ਰਾਮ
 ਸਵਾਈ
 ਫਕਣਾ
 ਤੋਹ ਤੋੜ
 ਉਜਾਗਰ
 ਅਫਲਾਤੂਨੀ
 ਬੁੰਗਾ
 ਅਕਲਦਾਨ
 ਅਰਦਾਸ
 ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ
 ਕੂਈ
 ਸਿਓ
 ਪਤਾਲ ਖੋਣੀ
 ਖੋਣ ਪਰਕਾਸ਼
 ਖਾਰ ਬਲਾਂਣਾ
 ਬਧਾਵਾ
 ਬ-ਮੁਹਤਾਜੀ
 ਮਸਤ ਗੜ੍ਹ
 ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹਣਾ

ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਨਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਪਰ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਥੇਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਬੋਲੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ

1 ਮਸਤ ਗੜ੍ਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਸੀਤਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜੋ ਫਤਹ ਦੇ ਬਾਅਦ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾਂ ਵੀ ਬਦਲ ਕੇ ਢੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾਂ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤਰ ਹੋਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :—

ਬਿੱਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ	ਬਦਲ ਕੇ	ਜ਼ੋਰ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ
ਤੱਤਾ ਸਿੰਘ	„	ਸ਼ਹਿਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ
ਘਸੀਟਾ ਸਿੰਘ	„	ਗਿਰ ਰਾਜ ਸਿੰਘ
ਨਿਰਮਾਣ ਸਿੰਘ	„	ਮੁਗਲ ਦਮਨ ਸਿੰਘ
ਕੋੜਾ ਮਲ	„	ਮਿੱਠਾ ਮੱਲ
ਭਿਖਾਰੀ ਸਿੰਘ	„	ਦਿੱਲੀ-ਤੋੜ ਸਿੰਘ
ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ	„	ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ
ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ	„	ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ
ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ	„	ਚਤਰ ਸਿੰਘ
ਗਰੀਬ ਸਿੰਘ	„	ਧਰਤੀ ਧਕੇਲ ਸਿੰਘ
ਟੁੰਡੇ ਨੂੰ	„	ਲਖ ਬਾਹਾਂ ਸਿੰਘ
ਅੰਨੇ ਨੂੰ	„	ਲਖ-ਨੇੜ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਆ ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ
ਲੰਗੜੇ ਨੂੰ	„	ਸੁਚਾਣਾ ਸਿੰਘ

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕੋਤਵਾਲ ਬਣਨਾ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਪਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਬੋਠਾਣ ਲਈ ਇਕ ਵਿਚਿਤਰ ਸੂਝ ਸੂਝੀ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੋਵਲ ਵੀਹ ਸਿੰਘ ਸਵਾਰ ਲਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਦਲ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਦੇ ਲਾਗ ਛੱਡਿਆ ਇਥੋਂ ਆਪ ਸਿਧੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਧਾ ਕੇ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦੇ ਸੁਵਾ ਦਿੱਤਾ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਕੋਤਵਾਲੀ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਇਥੇ ਝਟ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਛਲਾਂਗ ਮਾਰ ਕੇ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਚਾਨਚੱਕ ਹਥਿਆਰ-ਘਰ ਪਰ ਜਾ ਪਏ। ਇਥੋਂ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਹਥਿਆ ਕੇ ਦਸ ਸਵਾਰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਇਕ ਬੰਨੇ ਅਤੇ ਦਸ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਪਹਿਰੇ ਪਰ ਖੜੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਚਬੂਤਰੇ ਪਰ ਕੋਤਵਾਲ ਦੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਸਵਿਸ-ਚਿਤ ਨਾਲ ਤਕੀਆ ਲਾ ਕੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਹੁਣ ਅਸਲ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹਵਾਲਾਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ। ਕਾਗਜ਼ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ 30 ਕੈਦੀ ਡੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ ਕਰ ਦੇਵੋ। ਉਸੇ ਵਕਤ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੂਜਾ ਹੁਕਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਰੋਕ ਰੁਕਾਵਾ ਜੋ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ।

ਜੋ ਇਹ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਨਵਾਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੋ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖ ਦੇਣਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਤਵਾਲ ਆਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਘੋੜੇ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਅੱਖ ਦੇ ਫੁਰਕਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਰੱਬੀ ਕੋਤਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਦੇ ਦਿੱਸੇ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਰਤਵ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਵੱਡੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲਣ ਯਾ ਫੌਜ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਹੀ ਆਪ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ।¹

ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਕਰਤਾ ਢਿਉ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

—ਦੇਹਿਰਾ—

ਏਕ ਦਿਵਸ ਇਸ ਨਵਾਬ ਕੇ ਮਨ ਮੈਂ ਆਈ ਮੌਜ।

ਔਰ ਸਿੰਘ ਪੈ ਰਖ ਕੀਓ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਅਕੌਜ ॥੩੪॥

—ਚੌਪਈ—

ਚਤਯੋ ਨਬਾਬ ਕਿਹ ਖੇਲਨ ਸਕਾਰ।

ਸਾਬ ਕੁਲ ਲੀਏ ਬੀਸ ਅਸਵਾਰ।

ਜਾਵਤ ਜਾਵਤ ਜਾ ਪੁਜਯੋ ਲਾਹੌਰ।

ਔਰ ਜਾ ਬੈਠੇ ਚਬੂਰੇ ਠੌਰ।

ਪਹਿਰ ਏਕ ਤਹਿ ਹੁਕਮ ਚਲਾਏ।

1 ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ, ਅਹਿਮਦੀਆ ਸਫਾ ੧੧੪-੧੧੯, ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸਫਾ ੧੨੯, ਖੁਸ਼ਵਕ ਰਾਏ ਸਫਾ ੨੯੨, ਅਲਾਉਦੀਨ ਸਫਾ ੧੧੧।

ਤੇ ਖਬਰ ਪੁਨੀ ਤੁਰਕ ਕਿਲੋ ਜੋ ਆਏ ।
 ਕਕੂਰ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਪਿਛੇ ਧਯੋ ।
 ਨਗਾਰਨ ਡਗੇ ਲਾਏ ਮੁੜਵਯੋ ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਨਾਮਾ ਨਿਫਰੈ ਜੋਧਿਆਂ ਦੇ
 ਭਿਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਰਖਦਾ ਹੈ ।

ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਕਚ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਕੋਤਵਲੀ ਪਰ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ
 ਥੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਉਥੇ ਡਕੇ ਹੋਏ ਬੰਦੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪ
 ਨੇ ਸਣੇ ਦਲ ਦੇ ਦੁਆਬੇ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਉਥੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਦੇ
 ਨਿਵਾਸ ਰਖਣ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਮਾਲਵੇ ਪਹੁੰਚੇ ।

ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਠ ਕਰਨਾ

ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਣੇ ਦਲ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾ
 ਦਿੱਤੇ । ਆਪ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ
 ਸਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਪਣੇ ਦਬਾਰੀ ਅ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦ
 ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਜਾਣ ਕੇ, ਆਪ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ
 ਕਹਿਣ ਲਈ ਆਏ ਅਤੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ
 ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲਗਏ ਤੇ ਠੀਕਰੀ ਵਲੋਂ ਆਪ ਦਾ ਉਤਾਰਾ
 ਕਰਵਾਇਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਜੱਥੇ ਵ ਲਗਰ ਲਈ ਖੁਲੀਆਂ ਰਸਦਾ ਭਜ
 ਦਿਤੀਆਂ । ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਸਵੰਧ ਜੋ ਪਿੱਛੇ
 ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ
 ਵਧੇਰੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਲਿਆ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਆ ਰਖਿਆ
 ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਵਾਨ ਕਰ
 ਲਿਆ ਗਿਆ ।

ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਫਲ ਨੀਤੀਵਾਨ ਅਤੇ

1. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 265 ।
2. ਸਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ 2, ਸਫਾ 217 ।

ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਣੇ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਇਧਰ ਆਵਣ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਬਰਕਤ ਜਾਣਿਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਤੋਂ ਬੜਾ ਲਾਭ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪਾਵਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਤਿਆਰੀਆਂ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀਆਂ ।¹

ਸਾਰਾ ਪਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਭਾਦਰੋਂ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਸੰਮਤ 1793 (ਸਤੰਬਰ 1736 ਈ:) ਦਾ ਸ਼ੁੱਕਰ ਦਿਨ ਇਸ ਮਹਾਂ ਸਮਾਗਮ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਤਦ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹੀ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰਖਵਾਇਆ । ਭੰਗ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਕਾ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਦੇ ਭੋਜ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਦੇ ਸਸਤਰ, ਬਸਤਰ, ਘੋੜੇ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਖੇਸ, ਲਾਢ, ਲੁੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਦੁਲਾਲੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤੇ । ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ :—

ਦੇਹਿਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਆਲੇ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਪਾਠ ।

ਕਰਵਾ ਆਪਣੇ ਧਾਮ ਮੇਂ ਪਥ ਸਦਿਓ ਯੁਤ ਠਾਟ । ੧੧ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਓ ਨਵਾਬ ਤੇਂ ਪੰਥ ਤਈ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਸਰਧਾ ਸਾਥ ਫਕਾਇਕ ਪੂਜਯ ਯੁਤ ਅਹਿਲਾਦ । ੧੨

1. ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਖਤ. ਸਫਾ 123 ।
2. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਂ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਜਿਲਦ 1 ਸਫਾ 3 7 ਪਰ ਇਹ ਜਲਖਣਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ ਤੋਂ ਛਕਿਆ ਸੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਵੇਖੋ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ 268, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸਫਾ 607; ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਸਫਾ 123 ।

ਸ਼ਸਤਰ, ਬਸਤਰ, ਅਸਵ, ਬਹ ਡਬੇ ਬਗੇ ਖੇਸ ।

ਦਾਚੇ, ਲੁੰਗੀਆਂ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਦਏ ਦੁਸਾਲ ਵੇਸ ।

ਜਬਾ ਜੋਗ ਪਹਿਨਾਇ ਉ ਖਸ਼ੀ ਪੰਥ ਦੀਲੀਨ ।

ਬੁਢਾ ਦਲ ਫਿਰ ਤਹਾਂ ਤੇ ਕਚਯੋ ਠਾਨ ਬਲ ਪੀਨ ।¹

ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਜਿਥੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੀ ਇਕ ਪਕਾ ਖੂਹਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਜੋ ਅਜ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਣੇ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਵੇਂ ਮੁਸਲਮ ਰਈਸਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੁਬਾਈ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ । ਇਹ ਰਈਸ, ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਦੀ ਪਰਜਾ ਪਰ ਛਪੌਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸਦਾ ਲੁਟ ਮਾਰ ਦਾ ਖਰੂਦ ਮਚਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਵਾਂਢੀ ਰਈਸਾਂ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁਟਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੀਜੇ ਦਾ ਫਲ ਦਿਤਾ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਖਿਲਾਰ ਬਹੁਤ ਸਰਾ ਵਧ ਗਿਆ । ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਨਾਮ ਸਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ।² ਇਸ ਨਾਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਵਧੇਰੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ।

ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਟਿਕਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਨ ਸੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਣ ਲਗਾ । ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਇਹ ਲੋਚਨਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ

1. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 607 ।

2. ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਡੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ, ਸਫਾ 123 ।

ਮੂਹਰੇ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬੜੀ ਪਾਵਨ ਹੈ ਪਰ ਮੇਰੀ ਇਕ ਮੰਗ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੇ ਇਥੋਂ ਆਪ ਵਿਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਜਾਓ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਤਿ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਆਪ ਦਾ ਰਬ ਸਬਬੀ ਇਧਰ ਆਵਣਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਾਡੀ ਉਨਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਕੰਡਾ ਹੋਰ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਵੀ ਖੱਢ ਜਾਵੇ ਤਾਂ—ਜੋ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਧਣ ਫੁਲਣ। ਉਹ ਹੈ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਨਿਰਦਈ ਹਕੂਮਤ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਲਾਈ ਜਾਓ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ

ਸਰਹਿੰਦ, ਹਿੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਗਰ ਸੀ, ਇਸਨੂੰ ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਬੜੀ ਰੋਣਕ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਇਕ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ 22 ਪਰਗਣੇ (ਜ਼ਿਲੇ) ਸਨ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਨਾਲ ਬੜਾ ਲਗਾਵ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਗਰਮੀਆਂ ਕਟਣ ਲਈ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਆਉਂਦਾ ਇਥੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਵਾਰ ਇਥੇ ਦੀ ਰੋਣਕ ਵਧਾਣ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ ਅਤੇ ਤਲਾਵ ਇਥੇ ਬਣਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਰੋਣਕ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਰਹੀ ਸੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਇਥੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਪਰਸਿੱਧ ਵਪਾਰੀ ਤੇ ਕੋਠੀਦਾਰ ਆ ਵੱਸੇ ਸਨ।

ਇਸੇ ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ 13 ਪੌਰ ਸੰਮਤ 1761 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਲਮ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਜੀਉਂਦਾ ਕਿਲੇ ਦੀ ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਗੜੇ ਲਾਵਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ

ਅਤੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਦੰਦ ਕ੍ਰੀਚਣੀ ਛਿੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਸਭ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਫਿਟਕਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾਈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜੋ ਅਗ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਿਦੋਸ਼ ਪਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੇਠ ਸੰ: 1767 (1710 ਈ:) ਨੂੰ ਮਾਨਯੋਗ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਬੀਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸੌਂਧਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਥੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਤਿਆਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪਰ ਉਹ ਪਹਾੜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਰਤੀ ਤੁਲ ਸਨ। ਅਣਖੀਲਾ ਖਾਲਸਾ ਜਦ ਵੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਪਾਪ ਨਗਰੀ ਪਰ ਚੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਲ ਦੇ ਵਰਿਆਮ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ। ਖਾਲਸਾਂ ਜੀ ਅੱਜ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਉਹ ਘ੍ਰਿਣਤ ਕੰਧਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕਥਨੀ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਓ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰੀਏ ਤੇ ਇਸ ਥਾਂ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਦਈਏ। ਇਥੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲਾਗੇ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਪਰ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਮ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਉਪਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਥਲੇ ਲਤਾੜ ਰੱਖ ਦੇਵੀਏ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਵਾਬ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਨਿਕੀ ਜਿਹੀ ਵੰਗਾਰ ਨੇ ਸਰਬਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਹਨੇਰ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹਥ ਧੋ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਗਲੇ ਜਾ ਪਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਗਾਜਰ ਮੂਲੀ ਵਾਗ ਤੇਗ ਦੀ ਧਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਇਸ ਦੇ ਮੱਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਨੇ

ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਧਾਵੇ ਤੋਂ ਬਚਾਵਣ ਲਈ ਚੰਗੀ ਬੀਰਤਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਪਰ ਇਸ ਚਾਨਚਕ ਕੜਕ ਤੇ ਆ ਪਈ ਖਾਲਸਈ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਠਲੁਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਣਹੋਣੀ ਗਲ ਸੀ। ਬੱਸ, ਤੁਰਕੀ ਫੌਜ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਸੌਂਪ ਕੇ, ਜਿੱਧਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਾਹ ਲੱਭਾ ਉਧਰ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਈ।

ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਵਿਜੇ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲਰਿਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਧੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪਰ ਜਾ ਪਏ। ਇਸ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਦਾ ਸਭ ਖਾਲਸੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਥੇ ਦੇ ਨਿਰਦਈ ਹਾਕਮ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰਜਾ ਦਾ ਲਹੂ ਨਚੜ ਨਚੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਭਰੇ ਸਨ ਉਹ ਸਾਰਾ ਧੰਨ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸਾਭ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਢੇਗ ਘੋੜੇ ਬਹੁ-ਮੁੱਲੇ ਹਥਿਆਰ ਜ ਜੇਤੂਆ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਵਰਤਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ ਸਨ।

ਇਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦ ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਸਰਹਿੰਦ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕਹਿਰ ਟੁੱਟਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਕਈ ਦਿਨ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਲਗੇ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਦੀਪਮਾਲਾ ਪਰ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਹ ਗੱਲ 1693 ਦੀ ਹੈ।¹

—o—

1 ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ 2, ਸਫ਼ਾ 217

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ

ਪਾਠਕ ਪਿੱਛੇ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਣੇ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਦੇ ਮਾਝੇ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਦਲ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਪੱਤਣਾਂ ਬਿਆਸਾ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਬਾਵਲਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਖਡੂਰ ਸ ਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਦਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤੇ। ਇਥੋਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਬਾਸਰਕੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ।

ਲਾਹੌਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਦੜਾਈ

ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਟਿਕਿਆਂ ਅਜ ਦੰ ਦਿਨ ਹੀ ਬੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਚਾਨਚੱਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ।

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਦਾ ਦੁਖ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਅਜੇ ਜਥੇ ਦੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਫੁਰਤ ਘੇਰ ਕੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਧੰਨ ਪਦਾਰਥ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਓ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਆਪਣੇ ਚੋਣਵੇਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਸੇਪਣੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਣ ਲਈ ਤੋਰੀ। ਇਸ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖੀ ਅ ਗੂਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਹ ਹਨ :

ਰੈਬਤ ਖਾਨ, ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ, ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਅਤੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਨ, ਆਦਿ ।

ਇਧਰ ਧਾਵਾ ਵੈਰੀ ਵੱਲੋਂ ਐਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸੰਭਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸੱਜਿਓਂ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਵੈਰੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਸਾਥ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝਟਾਪਟ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਡਟ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਹੁਣ ਲੱਗੀ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅੰਧਾ-ਧੁੰਧ ਗੋਲੀਆਂ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਮੋਲ੍ਹੇਦਾਰ ਬਰਖਾ ਹੋਣ ।

ਉਧਰ ਦੱਵੇ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦਸ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਧਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ ਤੁਸੀਂ ਸਰਹਿੰਦੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਲੱਦ ਲਵੋ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਪੈ ਸਕੇ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੁਰਤ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਪਰਬੰਧ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਹੁਣ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕਟ-ਵਢ ਕਰਦਿਆਂ ਸੂਰਜ ਲੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਨ੍ਹੇਰੇ ਦੀ ਕਾਲੀ ਚਾਦਰ ਸਭ ਪਾਸੇ ਖਿਲਰ ਗਈ ਤੇ ਮਸਾਂ ਕਿਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ।

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਚਾ ਲੈ ਜਾਣਾ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਜਾਣ ਕੇ ਦਲ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪਰ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਤਕੜਾ ਜੱਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਜੋ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਲੱਦ ਲਈ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਸੌਂਪਣੀ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਘੋਰ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚ, ਬੀੜ ਦੀ ਇਕ ਨੁਕਰੋਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੂੜ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਸਾਹਰ ਕਢ ਕੇ ਪਰਿਲਾ ਤੋਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੁਰਖਿਅਤ ਥਾਂ ਵਲ ਤੌਰ ਦਿੱਤਾ । ਜਦ

ਖਜਾਨੇ ਵਾਲਾ ਜੱਥਾ ਚੋਖੀ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਧਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੀਕ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਖੇਵੇਂ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਛਕੜ ਯੁਧ ਨੀਤੀ ਦੇ ਹੁਨਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬੜੇ ਸਾਹਸ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਭੀੜ ਵਿਚ ਨਿਕਲਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਜੱਥਾ ਬੜੀ ਜੁਗਤਿ ਨਾਲ ਪਿਛੇ ਵੀ ਹਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਕਟਾ-ਵੱਢ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਉਂ ਵੈਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਣਾ ਪਿਆ। ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ, ਫੌਜਦਾਰ ਅਤੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਨ, ਅਬਦੁੱਲ ਸਯਦ ਖਾਨ ਦੇ ਜਵਾਈ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਿਖਣ ਯੋਗ ਹੈ।

ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਫਤਹ ਦਾ ਦਾਅਵਾ

ਇਸ ਸੰਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਦਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹੀ ਫੌਜ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਫਤਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਦਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਖਾਲਸਾ ਇਹ ਦਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲਾਂ ਜਿੱਤ ਉਸ ਦੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਦੀ ਪੁੰਝੂਤਾ ਲਈ ਦਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜਿਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਤੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਖਜਾਨਾ ਖੋਹਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਰਵਾ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਆਦਿ।

ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜਰ-ਸਾਹ ਸਹਾਇਤਾ

ਅਗਲੀ ਭਲਕ ਨੂੰ ਬੁਢਾ ਦਲ ਖੋਮ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਬਾਸਰਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੈਰੀ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸੈਨਕੇ ਮਰਵਾ ਕੇ ਮਨ ਦੀ ਢੇਰੀ ਢਾਹ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਫੱਟੜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਫਨਾਣ ਵਿਚ

ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਥੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਸਮੰਦ ਖਾਨ ਦੀ ਤਹਿਤ ਵਿਚ ਸਜਰ-ਸਾਹ ਸਹਾਇਤਾ ਪਹੁੰਚ ਪਈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੁੜ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗੇ ਵਧੇ ।

ਉਧਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਵਾਰ, ਤਰਨੇ ਦਲ ਵਲ ਦੌੜਾ ਦਿਤੇ ਸਨ ਜੋ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਲਾਗੇ ਹੀ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਬਢੇ ਦਲ ਵਿਚ ਆ ਮਿਲਿਆ ।

ਮੁੜ ਜੰਗ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਨੇ ਚੂਹਨੀਆ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪੁਰ ਜਾ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ । ਇਥੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸੂਹੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਮਕ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਧਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ, ਹੁਜਰਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਕਾਮ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਮੌਰਚਾ ਲਾਇਆ । ਇਥੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਲੌੜੀਂਦੇ ਸੰਘਰ ਤੇ ਖਾਈਆਂ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਲਗੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ।

ਹੁਣ ਵੈਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ, ਇਕੋ ਵਾਰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰਾਮ ਜੰਗ ਦਾਗ ਦਿੱਤੇ । ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਰੜੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬਰਖਾ ਦਾ ਇੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਪਰਭਾਵ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਪੱਕੀ ਖੇਤੀ ਪਰ ਗੜੇ-ਮਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਹੱਥ ਹੀ ਵੈਰੀ ਦੇ ਕਈ ਸੌ ਜੁਵਾਨ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦੇ ਸਵਾ ਦਿੱਤੇ ਲਾਹੌਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਮੌਰਚਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨਾਂ ਮਾਤਰ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਭਰ ਵੈਰੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਖੰਦਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਹੱਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਕ ਹਰ ਵੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ

ਧਕੇਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਇਉਂ ਦਿਨ ਭਰ ਸੰਗਰਾਮ ਗਰਮ ਰਿਹਾ। ਦੋਵੇਂ ਕਿਉਂ ਜੋਧਿਆਂ ਅ ਪਣੀ ਬੀਰਤਾ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਰਣ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਬਾਸਰਕੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫਤਹ ਅਤੇ ਹਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਹੁਣ ਇਸ ਸੰਦਾਨ ਵਿਚ ਸਾਫ ਨਿਰਣਾ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਫਤਹ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਵ ਨਾਲ ਇਥੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਬਲ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ।

ਲੋਢੇ ਪਹਿਰ ਤਕ ਸੰਗਰਾਮ ਤੁਲਵਾਂ ਰਿਹਾ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਈ ਦੋ ਸੌ ਸਿਰਲੱਥ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ, ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਕੜਕ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਜਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਹਨੇਰ ਦੀ ਸਿਰੀ ਸਾਹਿਬ ਚਲਾਈ ਕਿ ਹੱਦ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਜਮਪਰੀ ਨੂੰ ਭਜ ਦਿਤੇ। ਹੁਣ ਜਦ ਵੈਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧੜਤੀ ਪਰ ਤੜਫਦਾ ਡਿਠਾ ਤਾਂ ਉਹ ਡਰੀ ਅਧੀਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਪਸਰ ਗਈ, ਇਸ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਜਿਧਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਾਹ ਲਭਾ ਉਧਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਇਸ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਦੁਨੀ ਚੰਦ, ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਤੇ ਜਸਪਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਜਮਾਲ ਖਾਨ, ਤਾਤਾਰ ਖਾਨ, ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਛਾਣੀਆਂ ਗਈਆਂ।¹

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਜ ਬਾਸਰਕੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵੀ ਦੋ ਟੁਕ ਨਿਰਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਿਸ ਦਾ ਠੀਕ ਸੀ।

1 ਗੋਕਲ ਚੰਦ; ਟ੍ਰਾਂਸਫਾਰਮਿਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ, ਸਫ਼ਾ 207; ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫ਼ਾ 576।

ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਇਥੋਂ ਸਾਹੀ ਫੌਜ ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਦਸਾ
ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਵੜੀ।
ਇਹ ਲੜਾਈ ਕੱਤਕ ਸੰਮਤ (1793 ਬਿ: 1736 ਈ:) ਨੂੰ ਹੋਈ।¹

-
1. ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਖਸ ਸਫਾ 124, ਸਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ
ਭਾਗ 2, ਸਫਾ 218, ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਟ੍ਰਾਂਸਫਾਰਮਿਸ਼ਨ ਆਫ ਦੀ
ਸਿਖਇਜ਼ਮ ਸਫਾ 196।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਮੁੜ ਕਰੜਾਈ

ਹੁਜਰਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਕਾਮ ਦੀ ਹਾਰ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਾਵਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ, ਅੱਗ ਭੜੋਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਨਿੱਤ ਨਿੱਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਧਾਵਿਆ ਤੇ ਟਾਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਐਸਾ ਤੰਗ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਟਿਕਾਣੇ ਨਾ ਰਹੀ। ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਹਥਿਆਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਬਾਣ ਲਈ ਵਰਤੇ। ਸਖਤੀ ਅਤੇ ਕਰੜਾਈ ਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਢੰਗ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਗੇ ਹੀ ਵਰਤ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਤਰੀਕਾ ਨ ਸੁਝਿਆ ਤਾਂ ਇਸਨੇ ਅਪਣੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਦਸੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ਜਾਏ। ਇਹ ਸੌ ਮਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸੌ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਐਸੀ ਵਿਉਂਤ ਸੋਚੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਗੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਰੁਕ ਜਾਏ।

ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜੇ ਤਲਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਅਥਿ-ਹਯਾਤ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ। ਇਹ ਲੋਕ ਜਦ ਉਸ ਵਿਚ ਨ੍ਹਾਉਂਦੇ

ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਸ ਚਸ਼ਮੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਗੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਰੁਕ ਜਾਏਗਾ। ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਬੜਾ ਸਲਾਹਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਦਸੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਚੌਖੀ ਫੌਜ, ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਸੰਪਣੀ ਵਿਚ, ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਡੇਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਕਿਸ ਸਿਖ ਨੂੰ, ਨਾ ਇਸ ਤਲਾ ਵਿਚ ਨੁਕਾਵਣ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਵਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਰ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਜਿਹੜੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਫੌਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਚੌਕੀਆਂ ਉਸਾਰ ਕੇ ਉਥੇ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਸਰ ਸਿਖ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾ ਕੱਢ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਕੇਵਲ ਬੜੇ ਜਿਹੇ ਸਾਧ ਫ਼ਕੀਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰਾਜਸੀ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰਹਿਣ ਦਿਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਿਖਤ ਯੋਗ ਹੈ।

ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕਰੜੇ ਪਹਿਰੇ ਲੱਗ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਅਸਨਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਘਟ ਗਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੇ

ਦਮਗਜ਼ਾ ਮਾਰਿਆ ਤੋਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾ ਨਾਲ 'ਸ਼ੇਰ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਕੋਈ ਨੁਾਵਣ ਆਵੇ ਤਦ ਮੈਂ ਮੰਨਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਹਨ।

ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਇਹ ਬਥਾੜਾ ਕਿਸ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾ ਦਸਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸੀਸ ਵੀ ਕਿਰੇਂ ਨਾ ਵਾਰਨੇ ਪੈਣ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਟੁੱਭੇ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾ ਆਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੇਸ ਬਦਲਾ ਕੇ ਕਈ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਆਏ।

ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਖਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਚੋਰੀ ਨੁਾਵਣਾ ਕੋਈ ਬਹਾਦਰੀ ਨਹੀਂ। ਬੀਰਤਾ ਤਦ ਮੰਨਾਂਗਾ ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨੁਾਵੇ। ਲਿਖਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਬਹਾਦਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ ਵਾਲੇ ਸਣੇ ਭਾਈ ਬਰਾਜ ਸਿੰਘ (ਭਤੀਜਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕੇਸ ਨੰਗੇ ਕਰਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਟੁੱਭੇ ਲਾਏ।¹

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ "ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ" ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼ ਕੰਬਾ ਦਿਤੇ। ਫਿਰ ਝੱਟ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਪਲਾਕੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅੱਖ ਦੇ ਫਰਕਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦੇ ਕਈ ਸੌ ਸਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲੇ, ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਨ।

-
- 1 ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਪਰ ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਤੁਰੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਕੇਸ ਨੰਗੇ ਕਰਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰ, ਤਾਂ ਜ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਜਦ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਝਟਾ ਪਟ ਹਥਿਆਰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਮਗਰ ਭਜੇ ਪਰ ਅਗੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਸੌ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਹੁਣ ਲੱਗੀ ਦੁਵੱਲੀਓਂ ਤੇਗ ਚੱਲਣ। ਪਲ ਦੇ ਪਲ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਲਹੂ-ਲਹਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਆਪ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਪਰ ਪਹਿਰ ਲਾਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਜ਼ਰੂਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਸ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਉਹ ਲਹਿਰ ਉੱਠੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹਦ ਬੰਨਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਲਭ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰ ਐਸੇ ਕੜਕ ਕੇ ਪਏ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਹੱਡੀ ਬੋਟੀ ਵਖ ਵਖ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਪੁਤ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਇਹ ਦਿਸ਼ਾ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਉਥੇ ਪੁਜਾ ਤੇ ਲਗਾ ਖਾਲਸੇ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਣ, ਪਰ ਅਜੇ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਸੀ ਬੀਤਿਆ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਪੁਤ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਮਪੁਰੀ ਤੋਰਿਆ।

ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਲਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਿਸਕਾਰ ਵਾਂਗ ਘੜੇ ਉਡਾ ਕੇ ਛਾਈਂ ਮਾਈਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੀ ਮਿਲਿਆ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੀਜੇ ਦਾ ਫਲ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਫੌਜ ਪਰ ਹੱਲਾ ਬਲਣਾ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ,

ਹਾਕਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ ਦੀ ਹਤਿਆ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਮਾਲੂਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਫੌਜ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਅਣਖ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਵੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਦਿਨ ਰਾਤੀ ਮੇਰੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜਾ ਘਬਰਾਇਆ ਅਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਕਰੜੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਚਖਾ ਸਮਾ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਅਫੜਾ ਦਫੜੀ ਪਸਰ ਗਈ। ਤਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਕੁਤ ਹੀਆ ਕਰਕੇ ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਇਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਹਲਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਸਿਆ। ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਫੌਜ, ਸਮੰਦ ਖਾਨ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਤੋਰੀ ਜਾਏ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮਾਣਕ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਲਾਹੌਰੀ ਫੌਜ ਦਾ ਬੁਢੇ ਦਲ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਆਪਣੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਭਾਰੀ ਕਮਾਲ ਦਸੇ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯੁੱਧ ਨੀਤੀ

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤੀ ਵਧੇਰੀ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸਸਾਨ ਜੰਗ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਛਕੇ ਛੁਡਾ ਦਿਤੇ ਪਰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮਕ ਜਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਾਰੂ ਸਿਕਾ

ਮੁਕਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯੁਧ-ਨੀਤੀ ਦਾ ਇਕ ਉਚਾ ਕਮਾਲ ਦਸਿਆ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਖੁਫੀਆ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੈਦੇ ਖਾਨ ਸਿਆਲ 'ਗੜੀ ਸੈਦ ਖਾਨ' ਵਾਲ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਦਾਰੂ ਸਿਕਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਵਰਤਣ ਲਈ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰ ਰਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਛਤੀ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿਨ੍ਹਣ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾ ਲਾਭ ਸੀ, ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁਧ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਅਖਣੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨੀ, ਦੂਜਾ ਉਹ ਸਮਾਨ ਉਹਦੇ ਉਲਟ ਵਰਤਣਾ। ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਅਤਯੰਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇੰਤ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਸਨਮੁਖ ਲੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਲਝਾਈ ਰਖਿਆ ਦੂਜੇ ਬੰਨ ਕੁਝ ਕੁ ਨਿੱਡਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਕਾਨੀ ਭੇਜ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਸੈਦ ਖਾਨ ਸਿਆਲ ਦੀ ਗੜੀ ਵਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਹੁਣ ਆਪ ਸਣੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ ਜਿਸ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਡਾਢੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਨੇ ਛੇਤੀ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੀ ਸੈਦ ਖਾਨ ਨੇ ਝਟਾ-ਪਟ ਅਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੜੀ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸਾਧਾਰਨ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਜਾਣ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਘ ਸਵਾਰ ਠਾਲ ਦੀਆਂ ਝਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਝਟ ਗੜੀ ਪਰ ਜਾ ਪਏ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਜਖੀਰਾ ਗੋਲੀ ਬਰੂਦ ਦਾ, ਉਸੇ ਗੜੀ ਦੇ ਸੌ ਉਠਾ ਪਰ ਲੱਦ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਗਿਆ।

ਇਸ ਗੋਲੀ ਬਰੂਦ ਦੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਸੱਜਰ-ਸਾਹ ਹੋ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਪਰ ਜਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਲੋਕ ਤੋਰਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਵਿਚ ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਖਰਚਾ ਔਰੈਂ ।
ਰਹਿਓਨ ਸਿੰਘਨ ਢਿਗ ਜਬ ਗੌਰੈ ।
ਡਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਿਉਂਤ ਬਨਾਈ ।
ਸਨਮੁਖ ਸਤਰੂ ਰਖੀ ਲੜਾਈ ।
ਸਿੰਘ ਜਵਾਨ ਚੁਨ ਬਲੀ ਬਧੇਰੇ ।
ਫਨਵਾ ਤੁਰਕੀ ਵਸ ਅਛੇਰੇ ।
ਸੈਦੇ ਖਾਨ ਸਿਆਲ ਕੇ ਗੜਪਰ ।
ਭੇਜ ਸੋਧ ਅਰਦਾਸਾ ਬੜਕਰ ।
ਦੋ ਸਵਾਰਨ ਅਗੇ ਜਾਏ ।
ਕਰ ਸਲਾਮ ਤਿਹ ਕਹਯੋ ਸੁਨਾਏ ।
ਗਸਤੀ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਪਾਛੇ ।
ਆਈ ਤੁਮੈਂ ਬੁਲਾਯੋ ਆਛ ।
ਇਹ ਸੁਣ ਸੋ ਲੈ ਕੇ ਨਿਜ ਸੈਨਾ ।
ਚੜ ਕਰ ਗਯੋ ਉਤੇ ਤਜ ਐਨਾ ।
ਪਾਛੇ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ਾਰਕ ਚੌਰੈਂ ।
ਥਾਂ ਲੁਕ ਰਹਿਓ ਜੁ ਨਦੀ ਕਨਾਰੇ ।
ਧਾਇ ਧਸਯੋ ਕਿਸ ਕੇ ਅੜ ਮੈਹੈਂ ।
ਕਤਲ ਕਰੇ ਰਖਵਾਰੇ ਤੈਹੈਂ ।
ਪਕੜਿਓ ਉਂਠ ਸੌਕ ਤਿਸ ਕੇਰਾ ।
ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਲਦਿਓ ਬਧੇਰਾ ।
ਲਯੋ ਖਜਾਨਾ ਆਪ ਉਠਾਏ ।
ਸਾਂ ਦਲ ਵਾਰੈ ਓਰ ਚਲਾਏ ।

-0-

1 ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫ਼ਾ 630 ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੇਦ ਦੇ ਕੇ ਸਹੀਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਤਾਂ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਭਰੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦੋ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ। ਨਵਾਬ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਦੀ ਅਲਖ ਮੁੜਾਈ ਜਾਏ।

- 1 ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਚਾਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਚ ਵਖੋ-ਵਖੋ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਤੋਂ ਭੁਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅਬਦੁਲ-ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦਾ ਪਿਤਾ ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਦਲੋਰ ਜੰਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ 27 ਮੁਹੱਰਮ 1125 (22 ਫਰਵਰੀ 1713 ਈ:) ਫਰਖਸੀਰ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦਲੋਰ ਜੰਗ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸੰਨ 1726 ਤਕ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਤਹਿਰਾਨ (ਈਰਾਨ) ਦੇ (ਥਾਕੀ ਦੇਖੋ ਫੁਟਨੋਟ ਸਫਾ ੯੦ ਤੇ)

ਨਵਾਬ ਕਪਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਮਾਲ

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਰਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਹ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਬਚਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਈ ਵੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਖਾਣਸੇ ਦੀ ਖਬਰ-ਰਸਾਨੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਉਚ ਸਿਖਰ ਪਰ ਪੁੱਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

(ਸਫਾ ੮੯ ਦੇ ਫੁਟਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਖਵਾਜਾ ਐਗਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਇਸਤੇ ਵਲੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰੋ ਦੀਨ ਖਾਨ ਦਾ ਭਾਈ ਤੇ ਇਤਮਾਦੁਲ ਦੌਲਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਦਾ ਸਾਂਝੂ ਸੀ। ਇਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ 400) ਰੁਪਏ ਦੀ ਅਸਾਮੀ ਪਰ ਨੌਕਰ ਹੋਇਆ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੂੰ 700) ਰੁਪਏ ਪਰ ਤਰੱਕੀ ਮਿਲੀ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀ ਤਬਤ ਲਈ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੇ ਜ਼ੁਲਫਕਾਰ ਖਾਨ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਹਜ਼ਾਦਾ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਪਾਈ। ਫਿਰ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਫਰੱਖਸੀਆ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਫਰੱਖਸੀਆਰ ਦੀ ਤਖਤ-ਨਸੀਨੀ ਲਈ ਬਹੁਮੁਲੀ ਸਮਝੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਤੇ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਦਾ ਪਦ ਪਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਸੰਨ 1726-1737 ਤਕ ਮੁਲਕ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਫੌਕੜ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ।

ਦੂਜਾ ਅਬਦੁੱਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ, ਮੁਹੰਮਦ ਜ਼ਈ ਹਸਤ ਨਗਰੀ ਚਾਰਸਦੇ ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ
(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੂਹੀਆਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆ
ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਮੱਦ ਖ਼ਾਨ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਆਪ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ
ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਂਵਦਾ। ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਝੋਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
ਆਪ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਕੋਹ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਜੰਗੀ ਹੁਨਰ ਤੋਂ
ਕੰਮ ਲਿਆ। ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ ਜੁਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਭਾਗਾਂ
ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਦਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ
ਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੈਨਕ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਾਖਵੇਂ ਰਖੇ।
ਵਿਚਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਜੰਗ ਅਰੰਭ
ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਭਜ ਜਾਏ ਇਉਂ ਸ਼ਤਰੂ

(ਸਫਾ ੯੦ ਦਾ ਬਾਕੀ ਫੁਟਨੋਟ)

ਸਰਹੱਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਹਾਰ ਦੇ
ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਤੀਜਾ ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖਟਕ ਸੀ ਅਤੇ
ਚੌਥਾ ਅਬਦੁੱਲ ਸਮੱਦ ਖ਼ਾਨ; ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਮੱਦ ਖ਼ਾਨ ਯੂਸਫ਼ਜ਼ਈ ਸੀ,
ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਪੱਥਰ-ਦਿਲੀ
ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜਦ ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ
ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਾਜ਼ਕ, ਮੁਫਤੀ ਅਬਦੁਲ ਹਨਾਨ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ
ਹਾਲ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਆਗੂਆਂ ਦਾ
ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਆਗੂ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ
ਕੇਵਲ ਸਮੱਦ ਖ਼ਾਨ ਯੂਸਫ਼ਜ਼ਈ ਨੇ ਬੜੇ ਘੁਮੰਡ ਨਾਲ ਇਹ
ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਅਬਦੁਲ-ਸਮੱਦ ਨੂੰ
ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਬੁਢੇ ਦਲ ਨੂੰ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਸੀ;
ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਫਲ
ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦੂਰੀ ਤੇ ਲੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜੋ ਨਵਾਬ ਦਾ ਜੱਥਾ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਪਰ ਜਾ ਪਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਦਾ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ । ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਖਾਲਸਾ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਭਜ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਜਾਤਾ ਖਾਲਸਾ ਭਾਂਜ ਖਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਭਰਮ ਵਿਚ ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਬਹੁਮਲਾ ਜਾਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੜਕ ਕੇ ਉਸ ਪਰ ਜਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ । ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰੱਸੇ ਪਾ ਕੇ ਚਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕਾਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ । ਇਉਂ ਇਸ ਅਪਰਾਧੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਘਸੀਟਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਅੰਗ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ । ਇਉਂ ਇਸ ਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਹੱਥ ਭੁਗਤਾਈ ਗਈ ।

ਇਹ ਸੀ ਦੂਜੀ ਸਫਲ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਜੋ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਰਤਿਆ । ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

—ਚੋਪਈ—

ਇਕ ਦਿਨ ਦਿਲ ਨਵਾਬ¹ ਕੇ ਆਈ ।
 ਮਾਰੇ ਖਾਨ ਸਮੰਦੇ ਤਾਂਈ ।
 ਸੋ ਇਨ ਚਾਰ ਕੋਸ ਨਿਜ ਡੇਰਾ ।
 ਰਖਤ ਫੌਜ ਕੇ ਪੀਛੇ ਹਰਾ ।
 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੀਨ ਹਜ਼ਾਰਕ ।
 ਲੀਨੋ ਸਿੰਘ ਨਵਾਬ ਅਰਿ ਗਾਰਕ ।
 ਸਾਤਕ ਕੋਸ ਕਨਾਰੇ ਬਨਮੈਂ ।
 ਜਾ ਬੈਠਿਓ ਛਪ ਕੇ ਰਿਸ ਮਨਮੈਂ ।

1 ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ।

ਸਿੰਘ ਅੰਰ ਸਭ ਲੜ ਕਰ ਭਾਗੇ ।
 ਤੁਰਕ ਤਿਨੋ ਕੇ ਪੀਛੇ ਲਾਗੇ ।
 ਖਾਂ ਸਮੁੰਦਾ ਸੈਨਾ ਕੇ ਪਾਛੇ ।
 ਆਯੋ ਦਾਵ ਹੇਠ ਜਬ ਆਛੇ ।
 ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਲੈਕੇ ।
 ਤਿਸ ਪਰ ਪਰਿਓ ਬਿਜ ਸਮ ਪੈਕੇ ।
 ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੇ ਹਭੇ ਭਤੀਜੇ ।
 ਮਿਲੇ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਕੋ ਹੋ ਜੀਜੇ ।
 ਅਨਕ ਸਬਧੀ ਸਾਥੀ ਘਾ ਕੇ ।
 ਫਿਰ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਤਹੀ ਗਹਾ ਕੇ ।
 ਰੱਜੇ ਪੈਰਾਂ ਵੀਚ ਪੁਵਾਏ ।
 ਚਾਰ ਸਵਾਰਨ ਕੇ ਪਕਰਾਏ ।
 ਮਾਰਿਓ ਸੋ ਘਸੀਟ ਤਰਸਾਏ ।
 ਬਦਲਾ ਲਯੋ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ ਹੈ ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਮੂਨਾ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਤਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਵੀਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਕਤ ਤੀਕ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਹੋਏ ਦਾ ਫਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਖਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦਾ ਮੁਖ ਅਪਰਾਧੀ ਪਿਛੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਜਿਸ ਨੇ ਵੈਰ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫਸਾਣ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਾਲ ਖਲੋਰਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਜਿਓਂ ਜਿਉਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਤਿਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸਹਿਮਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

1 ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ 630-31 ।

ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕੁਝ ਹਾਲ ਖਾਲਸਿਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ 'ਬੇਗਮਪੁਰੇ' ਵਾਲੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੁਣੇ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ, ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਫੌਜੀ ਮੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲਗਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਵਿਚ ਫੌਜ ਦਾ ਕਈ ਗੁਏ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਧਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਬਾਰੇ ਦਿਨ ਦਿਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਸੂਹੀਏ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਸੂਹ ਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਵਣ ਵਾਲੇ ਜੁਮੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਪੜੇਗਾ।

ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਸਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝਟਾ ਪਟ ਆਪਣੇ ਸੂਰਬੀਰ ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਬਜ਼ ਰੰਗ ਦੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਾਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਦਰੀ ਝੰਡੇ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਪਰ ਇਕ ਝੰਡਾ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਪਰ ਚੰਨ ਤਾਰੇ ਦਾ ਇਸਲਾਮੀ ਚਿੱਤਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਾੜੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁਲੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਨਾਲ ਕੇਸ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਜੇਦੀਨਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿਲਾਰ ਲਏ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਸ ਭੇਜ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਿਸਦੇ ਸਨ ਜਿਉਂ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਹਾਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਲਈ ਆਏ ਹਨ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਹਾਦੀ ਝੰਡੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੈਨਾ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਤੋਰਿਆ ਤੇ ਇਹ ਦੋ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਇਹ ਸਬਜ਼-ਪੋਸ਼ ਟੋਲਾ ਸਣੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਬੇਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਅਲਾ ਹੁ

ਅਕਬਰ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਡਾ ਹੈ) ਦੇ ਅਕਾਸ਼-ਤੰਤ੍ਰ ਨਾਹਰੇ ਲਗਾਂਦੇ ਹੋਏ
ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮਸੀਤ ਵਲ ਆ ਗਏ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਬਾਣੇ
ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਗਾਜ਼ੀ ਹੁਣ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਫਤਹ ਪਾ
ਕੇ ਇਨਾਮ ਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਥੇ ਆਏ ਹਨ।

ਠੀਕ ਜੁਮੇ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਦੇ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਥਾਂ ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜੋ ਟਕਸਾਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ
ਤੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਕਿਲੇ ਅਤੇ ਮਸੀਤ ਦੇ ਲਾਗ ਖਲ੍ਹਾ ਸੇਦਾਨ ਸੀ।

ਹੁਣ ਪਲ ਪਲ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੋਣ ਲਗੀ
ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤੜ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੀ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ
ਪੁਜੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਟੁਕ
ਲਾਏਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਡੀਕਾਂ ਉਡੀਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਮਾ ਬੀਤ
ਗਿਆ। ਨਿਮਾਜ਼ੀਆ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਪਰ ਖਾਨ
ਬਹਾਦਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਨਿਮਾਜ਼ ਦੇ ਅਰੰਭ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ
ਮਸੀਤ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਘਲਵਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ
ਤਬੀਅਤ ਇਕਾ-ਇਕ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮਸੀਤ
ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ।

ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਰੇ ਦਾ
ਸ਼ੰਕਾ ਉਪਜ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਿਮਾਜ਼ ਲਈ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ
ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਦ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਗਈ ਤਾਂ ਇਹ ਬਨਾਵਟੀ ਗਾਜ਼ੀਆਂ
ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕਿ ਜਦ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਆਏ, ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ
ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਲਸਈ ਚਮਤਕਾਰ ਇਥੇ ਦਸਿਆ ਜਾਏ। ਸੋ ਨਵਾਬ ਜੀ ਦੇ ਇਸ
ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਨੇ ਹੁਣ ਅੱਲਾ ਹੂ ਅਕਬਰ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ
ਨੂੰ "ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ" ਦੇ ਜੈਕਾਜਿਆਂ ਵਿਚ ਪਲਟ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸਾਰਾ
ਜਥਾ ਟਕਸਾਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਭਾਟੀਉਂ ਬਾਹਰ
ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਜਥੇ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ
ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਉਹ ਚੁਕ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿਧੇ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ ਟੋਕ

ਲਾਹੌਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅੱਖ ਦੇ ਫੁਰਕਾਰ ਵਿਚ ਅਖਾਂ ਤੋਂ ਅਲੌਪ ਹੋ ਗਏ ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਉਲੀਕਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

ਸੁਨ ਹਵਾਲ ਖਾਨੂੰ¹ ਤਿਸਕਾਰੈ ।
ਡਰਤ ਲਾਹੌਰੋਂ ਨਿਕਸੇ ਨਾਰੈਂ ।
ਤਿਸ ਕੇ ਮਾਰਨ ਹੋਤ ਉਪਾਉ ।
ਸਿੰਘ ਤਕਾਵ ਰਹੇ ਏ ਦਾਉ ।
ਇਕ ਦਿਨ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਇਹ ਤੜਹੈ ।
ਜੁੰਮੇ ਨਿਮਾਜ ਮਸੀਤੇ ਪੜਹੈਂ ।
ਨੀਲੀ ਬਰਦੀ ਸਿੰਘਨ ਧਾਰੀ ।
ਸਜਯੇ ਵੇਸ ਤੁਰਕਨ ਅਨ ਹਾਰੀ ।
ਦੁਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਤਟਰਾਵੀ ।
ਜਾਇ ਤਿਨੈ ਇਹੁ ਬਯੋਤ ਬਨਾਵੀ ।
ਸਬਜ਼ ਰੰਗ ਕਰ ਝੰਡਾ ਆਗੇ ।
ਅਕਬਰ ਹੱਕ ਬੰਲਨੇ ਲਾਗੇ ।
ਮਾਰ ਸਿਖਾਨ ਕੇ ਫੌਜ ਤੁਰਕਾਨੀ ।
ਜਾਨਯੇ ਲੰਗਨ ਆਈ ਮਹਾਨੀ ।
ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਖਾਨੂੰ ਨਾ ਆਯੇ ।
ਲਗੀ ਖਬਰ ਮਧ ਕਿਲੇ ਰਹਾਯੇ ।²

1 ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਬੋਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਕੀਰ (ਲਘੂ) ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ "ਖਾਨੂੰ" ਅਧੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

2 ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 631

ਕਵੰਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਉਪਰ ਦਸੇ ਅਣਖੀਲੇ ਤੇ ਨਿਰਭੇਤਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਪੂਰੇ ਕਰਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਇਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਣ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਇਸਲਾਮੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਕਦਮ ਰਖਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਆਪਣੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਣੇ ਦਲ ਦੇ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਲੈਜਾਕੇ, ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਖੁਭੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਡੇਰਾ ਲਵਾ ਢਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦਲ ਦੀ ਬੜੇ ਖਲੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਰਸਵ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਥੇ ਠਹਿਰਿਆਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੀ ਬੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸਣੇ ਦਲ ਦੇ ਉਸ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਵਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ।

ਕੰਵਰ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਥੇ ਇਸ ਨੇ ਦਲ ਦੀ ਐਸੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਭ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲਾਗੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪਰ ਛਪੋਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਦਬਾ ਬੈਠੇ ਹਨ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਧੀਕੀ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ
ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਦਲ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵੇਰੀਆਂ
ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਤੋਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਖੱਹੇ
ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੇ । ਪਾਹਲਾਂ ਰਤੀਏ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਪਰ
ਉਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਬਾਂਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ
ਪਰ ਜਾ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਪਿੰਡ ਲੇਲ, ਭਟਾਲ, ਕਾਹੂਰੀ, ਆਦਿ
ਸਲੇਮ ਖਾਨ ਤੋਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ।

ਜਦ ਇਹ ਮੁਹਿੰਮ ਹੁਣ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਵਿਦਾ
ਹੋ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੋਧਣਾ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਝੱਜਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਥਾਹ ਲਹਿਰ ਦਾ ਕੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਕੋ ਝੱਪਟ ਵਿਚ ਮਰੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਥੋਂ ਦਾਦਰੀ ਦੇ ਰਈਸ ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਾ ਘਰਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਝੱਜਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਹਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਣ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਲੜਾਈ ਦੇ ਯੋਗ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੜੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਲਈ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ। ਘੋੜੇ ਆਦਿ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਤਾਰੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਇਆ।

ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੁਜਾਨੇ ਤੇ ਪਟੋਦੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਪਟੋਦੀ ਦੇ ਫੈਜ਼ ਤਲਬ ਖਾਨ ਨੇ ਭਾਰੀ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਤੇ ਸਾਰ ਦਲ ਲਈ ਰਸਦ ਆਦਿ ਦੀ ਭੇਟਾ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਕੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ।

ਬਹਾਦਰ ਗੜ ਦੇ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਨੇ ਜਦ ਦਲ ਦਾ ਰੁਖ ਇਧਰ ਵਲ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੇ ਮੁਖੀ ਹੁਦਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਦਲ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਫੇਕੜ ਪਰ ਦਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਰਗਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਅਤੇ ਫਰੀਦਾਬਾਦ, ਬਲਬਗੜ ਅਤੇ ਮਰੋਲੀ ਤੇ ਗੁੜਗਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਦ ਦਲ ਫਰੁਖਾਬਾਦ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਥੇ ਦਾ ਨਵਾਬ ਭਾਰੀਆਂ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕੀ, ਬਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਤੇਗ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਸੀ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਵੀ ਫਰਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਖਾਲਸੇ ਜਦ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਝੰਡੇ ਝੁਲਾਰਦੇ ਤੇ ਡੋਗਾਂ ਲਿਸਕਾਰਦੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਐਸੀ ਜੁਵਾਰ ਭਾਟਾ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਐਸੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਖ਼ਾਜ਼ੀਆਂ ਪਰ ਟੁਟ ਕੇ ਪਏ ਜਿਉਂ ਸਾਵਣ ਦੇ ਹੜ ਦੀ ਕਾਂਗ ਕੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਧਰ ਕੇ ਰੋੜ੍ਹ ਖੜਦੀ ਹੈ, ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬੀਰਾਂ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਅਗੇ ਧਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਇਕ ਐਸੀ ਕੌਮ ਨਾਲ ਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਧਕਣਾ ਤੇ ਡਰਣਾ ਜਾਣਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜਹਾਦੀ ਜਿਹੜੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਛਲ ਰਹੇ ਸੀ ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਥਾਹ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਉਂ ਬੈਠ ਗਏ ਜਿਉਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬੁਦਬੁਦੇ ਹਵਾ ਦੇ ਝੌਕੇ ਨਾਲ ਫਿਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਵੈਰੀਆਂ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਬਚਾਓ ਦਾ ਨਾ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਪਰ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਚਿੱਟਾ ਝੰਡਾ, ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਨ-ਬਖਸ਼ੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਵਿਜੈਈ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਚੱਖਾ ਜੰਗੀ ਖਰਚਾ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਂ ਪਾਇਆ। ਚੂੰਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਚਾਅ (ਸ਼ੌਕ) ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਰਮੀ ਦਸਣ ਦੇ ਪੂਰਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਉਸ ਤੋਂ ਭਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ

ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਲੱਦ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਪਰਤੇ
ਸਨ ।

ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਨਵਾਬ 'ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਪਟਿਆਲੇ
ਵਿਚ ਸਣੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਆ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ।

“ਘੋੜੇ ਲਦ ਚੌਲਤ ਕੇ ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਲੈਣ ਮਾਲਵੇ ਆਏ ।

ਰਹਯੋ ਨਵਾਬ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲ ਅੌਰੇ ਅੌਰੇ ਥਾਏ”¹ ।

1 ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ 633

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੇ ਭੈ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੰਨੇ ਕਰੋਧੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਅਵੱਗਿਆ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸੱਕੇ ਪੁੱਤਰ ਰਜ਼ਾਕੁਲੀ ਦੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਅੱਖਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਚਰਸੀ ਦੀ ਭੁਲ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲੇ ਆਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ 112000 ਮਨੁੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਢੇ, ਬੱਚੇ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਮਿੱਲਤ ਸਨ, ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਫੂਕੇ ਗਏ, ਮਹੱਲੇ ਲੁਟੇ ਗਏ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਪਤ ਖੋਹੀ ਗਈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਵੀ ਕਠੋਰ ਮਨ ਵਿਚ ਜਹਾ ਜਿਨਾ ਤਰਸ ਨਾ ਆਇਆ ਸਗੋਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਹ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕਤਲ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਦਾ ਸੀ ਉੱਨਾ ਹੀ ਵਧ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਛਲਦਾ ਸੀ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਸ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਮਣੀਕ ਬਜ਼ਾਰ, ਘੁਘ ਵਜਦੇ ਮਹੱਲੇ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗ ਗਏ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਐਸੇ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਰਾਖਸ਼ ਬੁਧੀ ਵਾਲੇ ਜਰਵਾਣੇ

ਦੀ ਐਸੀ ਗਤ ਬਣਾਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਾ ਸੀ
ਭੁਲਾ ਸਕਿਆ ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੌਣ ਸੀ ?

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਨਮ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ 1688 ਨੂੰ ਇਕ ਗਡਰੀਏ
ਇਮਾਮ ਕੁਲੀ ਦੇ ਘਰ, ਮਸ਼ਦ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੋਸਤ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ
ਹੋਇਆ । ਉਸ ਦੇ ਬਾਲਪਨ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਬਹੁਤ ਘਟ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।
ਕੇਵਲ ਇੰਨਾ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ 18 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ
ਵਿਚ ਪਸ਼ਾ ਤਾਂ ਉਹ ਰਬਿਅਾਰਾਂ ਨਾਲ ਅਤਿ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ।
ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ
ਮਿਲਾ ਕੇ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਤਕੜਾ ਟੋਲਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ
ਵਿਚ ਮਾਰ ਧਾੜ ਕਰਨ ਲੱਗਾ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਇਕ
ਉੱਘੇ ਰਈਸ ਪਸ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਥੇ ਇਸ ਨੇ 1731 ਵਿਚ ਆਪਣੇ
ਮਲਕ ਨਾਲ ਐਸਾ ਧ੍ਰੋਹ ਕਮਾਇਆ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਘਟ ਦੇਖਣ ਵਿਚ
ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਸਾਧਾਰਣ ਗੱਲ ਦੇ ਵਖੇਜ ਪਰ ਇਸ ਨੇ
ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ
ਜਾਇਦਾਦ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ ਸੀ
ਜਿਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਰਾਬ ਪੀਣੀ ਅਤੇ ਨਾਚ
ਰੰਗ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਰਹਿਣਾ ਸੀ । ਇਸਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜੀ
ਕਰਤੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਖਿਲਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਨਿਜ਼ਾਮੁਲ ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਸਆਦਤ
ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਪਰ
ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ
ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ।

1 ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ 196

2 ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੱਕਨ ਦਾ ਬਾਨੀ ਸੀ ।

ਇਸ ਉਕਸਾਹਟ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਈ ਸੰਨ 1738 ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਾਬਲ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਮੁਗਲੀਆ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸੂਬੇ ਸਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਾਬਲ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਇਥੋਂ ਚੌਖਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਾਇਆ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਉਸ ਨੇ ਕੱਜਲਬਾਸ਼ ਤੇ ਅਜ਼ਬਕਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਦੇ ਬਾਦ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਨਾਦਰ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨਾਸਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਰ ਨਾਦਰ ਨੇ ਸੌਖਾ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ 20 ਨਵੰਬਰ 1738 ਦੀ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਅਟਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੰਜਲੋ-ਮੰਜਲ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਗਵਰਨਰ ਲਾਹੌਰ, ਵਲੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਟਾਕਰੇ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਾਹੌਰ, ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪ ਕੇ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧਿਆ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੱਠੀ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ 150000 ਫੌਜ ਨਾਲ ਕਰਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹਾ ਪਾਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਪਰ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੁਗਲੀਆ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ, ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਆਗੂ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦਿਤੇ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ, ਹਾਥੀਆਂ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਪਰ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ, ਤੋਸ਼ਾਖਾਨੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਨਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈਆਂ।

ਹੁਣ ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਟੁਰ ਪਏ ਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ੧੨੦੦੦ ਕਜ਼ਲਬਾਸ਼ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਜਾ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਪੰਝੀ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਲੜਾਈ ਦਾ ਖ਼ਰਚਾ ਮੰਗਿਆ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਜਵਾਹਰਾਤ, ਹੀਰੇ, ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਪਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਫੁਟ ਤਖ਼ਤ-ਤਾਉਸ, ਜਿਸ ਪਰ ਕਈ ਕਰੋੜ ਦੇ ਹੀਰੇ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਆਪਣੀ ਸੌਂਪਣੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮੁਗਲੀਆ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ, ਅਮੀਰਾਂ, ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ।

ਇਸ ਦੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਈਦ ਦਾ ਦਿਨ ਆਇਆ। ਈਦਗਾਹ ਵਿਚ ਖੁਤਬਾ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਉਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਇਕ ਬੜੀ ਅਯੋਗ ਘਟਨਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਇਕ ਈਰਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਕ ਕਬੂਤਰਾਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਦੋ ਕਬੂਤਰਾਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ ਇਸ ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਰੌਲਾ ਰੱਪਾ ਖਿਲਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ੱਠੀ ਨੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਤੁਰੰਗ ਵਿਚ ਆਖਿਆ : “ਵਾਹ ! ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਖੂਬ ਚਾਲ ਚਲੀ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਰਾਹੁਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ

ਦੀ ਅਲਖ ਮੁਕਾ ਦਿਤੀ।" ਇਹ ਰਵਾੜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਪਸਰ ਗਿਆ। ਚੂੰਕਿ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਪਰ ਨਿਤ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਦਿਸਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਈਰਾਨੀਆਂ ਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਬਿਸ ਖਬਰ ਦੇ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਕਰੋਧੀ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕ ਉਠੀ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਿਧਾਂ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਪੁਜਾ। ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੀ ਮਿਲੇ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਜਾਓ। ਹੁਕਮ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹੀ 'ਕਟ-ਵਢ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਘੁਜ ਵਜਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁਰਦਾ ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗ ਗਏ।

ਇਸ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਨਾ ਨਰ ਬਚੇ ਅਤੇ ਨਾ ਨਾਰੀਆਂ। ਬੱਚੇ ਤੇ ਬਿਰਧਾਂ ਦੀ ਕੁੱਕ ਪੁਕਾਰ ਵਲ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਪਗ 9 ਘੰਟੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਰੋਸ਼ਨਉਲ ਦੌਲਾ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਲੀ ਕੂਚਿਆਂ ਵਿਚ 112000 ਤੇ 150000 ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਇਸਤਰੀ, ਪੁਰਸ਼, ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਬਿਰਧ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਨਾਦਰ ਦੀ ਲੁੱਟ

ਇਸ ਪੱਥਰ-ਦਿਲੀ ਦੇ ਕੁਕਰਮ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਹਿੰਦ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ, ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਜਵਾਹਰਾਤ, ਫਰਨੀਚਰ, ਪਹਿਨਣ ਦੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਪੁਸ਼ਾਕੇ, ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ ਉੱਠ, ਤੋਪਾਂ, ਹਥਿਆਰ, ਆਦਿ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ।

ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਆਈ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ

1 ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਫ਼ਾ ੨੦੫।

ਜੋ ਜੋ ਕੁਝ ਯੋਗ ਯਾ ਅਯੋਗ ਵੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਸਾਰਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਹੁਣ ਛੇਕੜ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਸੁਦਾਗਰਾਂ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਠੌਰਤਾ ਨਾਲ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਤਕ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਅਭਾਗੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਪੁਟੇ ਗਏ ਛੱਤਾਂ ਢਾਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਘਰ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਹੁਣ ਜਦ ਇਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਸਨੀਕ ਪਾਸ ਕੁਝ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਤਦੋਂ ਇਸ ਇਕ ਨਵਾਂ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ, ਅਰਥਾਤ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰੀਗਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰ ਭੇਜ ਕੇ, ਸਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਪਕੜ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਇਸ ਮਾਰ ਤੋਂ ਨਾ ਕੋਈ ਤਰਖਾਣ ਬਚ ਸਕਿਆ ਨਾ ਲੁਹਾਰ, ਨਾ ਕੋਈ ਪੱਥਰ-ਘੜੂ (ਸਿੰਘ-ਤੁਸ਼) ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸ਼ਾਲਬਾਫ। ਮਿਸਟਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਲੁੱਟ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਇਉਂ ਹੈ :—

ਸੱਤਰ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੋਨਾ ਤੇ ਜਵਾਹਿਰਾਤ।
 ਵੀਹ ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆ ਤਾਵਾਨ ਜੰਗ, 1000 ਹਾਥੀ,
 7000 ਘੋੜੇ 10,000 ਉੱਠ, 200 ਚੰਗੇ ਕਾਰੀਗਰ
 ਤਰਖਾਨ, 130 ਖੁਸ਼-ਨਵੀਸ 200 ਲੁਹਾਰ, 300 ਰਾਜ,
 200 ਪੱਥਰ-ਘੜੂ, 100 ਹੀਜੜੇ ਹਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਈਰਾਨ ਵਲ ਮੁੜਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਛੇਕੜਾ ਕੰਮ ਇਸ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨਸਰੱਲਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੀ

1 ਜਾਨਸ ਹਾਨਵੇ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਕਰਾ ਲਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਵੀ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਕੰਨਿਆਂ ਨੂੰ, ਘਰ ਪਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਬੇਗਮ ਜਿਸ ਦਾ ਇਸ ਪਰ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਇਹ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿਤਾ।¹

ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਦਰ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਇਕ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਪੁਰ ਦਸਤਖਤ ਕਰਵਾ ਲਏ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸੂਬਾ ਸਣੇ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਬਲ ਆਦਿ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਭਾਗ ਸਮਝੇ ਜਾਣਗੇ। ਦਿਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਅਗੇ ਨੂੰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।

ਕੂਚ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਬਦੁੱਲ ਬਾਕੀ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਯਵਰਨਰ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਪਾਸ ਤੌਰ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆ ਤਿਆਰ ਰਖੇ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਰੁਪਏ ਸਾਡੇ ਖ਼ਜਾਨੇ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ।

ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਵਡੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤਦੇ ਹੀ ਲੁਟ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਤੋਂ ਬਚਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇ ਕਦੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਰਕਮ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆ ਮੂੰਹੋਂ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਸੌਖਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਕਠਨ ਕੰਮ ਸੀ। ਹੁਣ ਲਗੇ ਅਭਾਗੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਪਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋਣ। ਜਿਸ ਦੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਹੈਸਿਅਤ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਲੱਖ ਤੇ ਲੱਖ ਵਾਲੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਦਸ ਲੱਖ ਨਚੌੜਿਆ ਗਿਆ²।

—o—

1 ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ; ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਫ਼ਾ 206

2 ਫਰੇਜ਼ਰ, ਸੱਯਦ; ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਰਾਦੇ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਕਈ ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਸੀ ਦਾਸ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਲਹੂ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਉਬਲ ਪਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਝਟ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੰਗਾਲ ਕਰ ਚਲਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਬੜੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਜਰਵਾਣੇ ਨੂੰ ਨਾ ਹੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਆਪਣੀ ਤੇਗ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਸੇ ਅਤੇ ਨਾ ਮਰਹਟੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾਸ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਅਣਖ ਤੇ ਬੀਰਤਾ ਤੋਂ ਥੋਥੇ ਸਿਧ ਹੋਏ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਆਓ, ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ ਇਸ ਜਰਵਾਣੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਇਸ ਨੂੰ ਚਖਾਈਏ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਣਾਏ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਈਏ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਸ ਦੇਈਏ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ

ਕੌਮਾਂ ਸੁਰਦਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ । ਇਕ ਕੌਮ ਐਸੀ ਵੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ
 ਪਿਆਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੱਤ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰਖਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ
 ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦਰਦ ਵਿਚ ਤੜਪ ਰਹੇ ਮਨ
 ਵਿਚ ਨਿਰਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ
 ਮਨੁੱਖ ਨਿਰਭੈਤਾ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਦੁਖੀਆਂ ਲਈ ਪਿਆਰ, ਫਲਕ ਫਲਕ
 ਪੈਰ ਹਾ ਸੀ, ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਮਨ ਤੜਫਾ ਦਿੱਤਾ । ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ
 ਹੱਥ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਠਾਂ ਪਰ ਪਏ ਤੇ ਡਿੱਖੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਧੂਹ ਕਢੀਆਂ ।
 ਹੁਣ ਹਰ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲਾਲ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਤੇਗ ਹੀ
 ਵਰੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਟੁੱਬ ਲਾਏ ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਇਹੋ ਵਿਉਂਤ
 ਸੋਚੀ ਕਿ ਹਰ ਦੂਜੀ ਤੀਜੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਤੇ ਸਮਾਂ ਬਦਲਾ ਬਦਲਾ ਕੇ
 ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਰ ਰਾਤ ਛਪੋਲ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਆਪਣੇ
 ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੁਰਖ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ, ਸ਼ੰਨਾਂ, ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ, ਨਿਰਭੇ ਹੋ ਕੇ
 ਖੋਹ ਲਏ ਜਾਣ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
 ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੁਟ ਤੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਣੇ
 ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

ਦੋਹਰਾ

ਸਿੰਘਨ ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਜੋ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮ ।
 ਸਭ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਤਿਨ ਕਹੀ ਬਹੁਤ ਬਨੂੰ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਕਾਮ ।
 ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜਬ ਯੋਂ ਕਹੀ ਸਿੰਘਨ ਸਭਨ ਸੁਨਾਇ ।
 ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਭ ਕਹ ਉਠੋ ਕੁਨਸ ਕਰ ਸਿਰ ਨਿਯਾਇ ।

ਚੌਪਈ

ਦਿੱਲੀ ਲੁਟ ਕਹਾ ਲੈ ਗਿਨੀਏ ।
 ਪਦਮ ਰੁਪਏ ਲੈ ਰਾਹ ਸੁਨੀਏ ।

1 ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੋਗੂ; ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 280

ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅੱਗੇ ਨਾਦਰ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਰੱਖੀ, ਜਿਹੜਾ ਪਦਮ ਰੁਪਏ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੁਟ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸ ਸਤਿ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਰਥਾਤ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਾਦਰ ਲੁਟੇਰੇ ਦਾ ਹਿੰਦ ਤੋਂ ਲੁੱਟਿਆ ਮਾਲ ਧਨ, ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਜੇ ਕਦੇ ਈਰਾਨੀ ਸੈਨਾ ਟਾਕਰੇ ਪਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਗਾਜਰ ਮੂਲੀ ਵਤ ਕੱਟ ਕੇ ਆਪ ਮੱਖਣ ਵਿਚੋਂ ਵਾਲ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲ ਜਾਇਆ ਕਰਨ।

ਹੁਣ ਨਾਦਰ ਸਾਹ ਦਾ ਡੇਰਾ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅਖਨੂਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਪੁੱਜਾ। ਇਥੇ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਆਈ ਉਹ ਬੜੀ ਡਰਾਵਣੀ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਪਰ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਂ ਛਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਦੂਜਾ, ਉਪਰੋਂ ਵਰਖਾ ਰੰਗ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਘੋਰ-ਅਧਿਆਰੇ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਕਤਕ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗਰਜ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸੋ ਗੂਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਭਿਆਨਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਡੇਰੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸਹਿਮ ਗਏ ਸਨ। ਠੀਕ ਇਸ ਡਰਾਵਣੇ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸੂਰਮੇ ਈਰਾਨੀਆਂ ਪਰ ਬਿਜਲੀ ਵਤ ਟੁਟ ਪਏ। ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਉਸ ਦਾ ਕੰਘਾ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਬੰਦੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਵਲਗਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਬਹੁਤ ਬੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਘੋਰਿਆ। ਛੇਕੜੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਘੋੜੇ ਸਾਂਭ ਲਏ। ਲਗਦੇ ਹੱਥ ਕੁਝ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਖੋਹ ਲਏ। ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਸਾ ਛਾਈਂ-ਮਾਈਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਈਰਾਨੀਆਂ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਜੋਸ਼ ਬਿਅਰਥ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਂ ਜੋਸ਼ ਦੱਸਣ ਦਾ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ

1 ਫਾਰਿਸਟਰ; ਏ ਜਰਨੀ ਫਰਾਮ, ਬੰਗਾਲ ਟੂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਿਲਦ 1, ਸਫਾ 113; ਸਿਨਹਾ, ਹਾਈਜ਼ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖ ਪਾਵਰ, ਸਫਾ 12

ਅੱਖਾਂ ਮਲਦੇ ਤੇ ਪਿਆਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ।

ਅਗਲੀ ਭਲਕ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਕਹਿੰਦੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ, ਜੋ ਅਰਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਉਸ ਪਰ ਬੜਾ ਕਰੋਪਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਤੂੰ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਹੈਂ । ਹੁਣੇ ਜਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘਾਟ ਸਾੜ ਦੇਹ ਤੇ ਮੇਰਾ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸੋਨਾ ਆਦਿ ਮੈਨੂੰ ਪਰਤਾ ਦੇ । ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਅੱਗੋਂ ਚੁਪ ਕਰ ਰਿਹਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਐਸੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ ਕੋਈ ਵਸਤ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ ।

ਫੌਜ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਮੀਂਹ ਬਦਲ ਦਾ ਕਾਰਣ ਦੱਸ ਕੇ ਉਸ ਦਿਨ ਨਾਦਰ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ । ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਅਜੇ ਅਰੰਭ ਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਸਿਲਸਲਾ ਤਾਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਚਾਲੂ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ।

ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਖਾਲੀ ਗਈਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਪਦਾਰਥ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਥਾਏਂ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ ।

ਤੀਜੀ ਰਾਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਤੌਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਭਿਆਨਕ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਰਾਤ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਜਖੀਰਾ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਂਭਿਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਐਸੀ ਭਗੋਤੀ ਚਲੀ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਲਾਲ਼ ਲਾਲ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਮੁੜ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਸਵਾਰ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਵੇਖਦੇ ਵੇਖਦੇ ਉਡ ਪੁਡ ਗਏ ।

ਇਸ ਦੂਜੇ ਛਪੌਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਪਰ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਕੈਸ ਤੇ ਮੂੰਹ ਪਰ ਸਾਬਤ ਸੁਚੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਹਨ ਉਹ ਸਿਖ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਲੁਟ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਵਧੇਰਾ ਗਜਬ ਵਿਚ ਲਾਲ ਪੀਲਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਡੇਰੇ ਪਰ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਘਰ-ਘਾਟ ਸਾੜ ਦਿਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਦੇਵੋ ।

ਅੱਗੋਂ ਕੰਬਦਿਆਂ ਕੰਬਦਿਆਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, “ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਪਰ ਹਨ ।”

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਵੱਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰਾ ਵੇਰਵਾ ਪੁਛਿਆ, ਜਿਸ ਤੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਖਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੋ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਚੌਪਈ

ਪੂਛਯੋ ਖਾਨੂ ਕੋ ਨਾਦਰ ਆਇ ।
ਹਮ ਕੋ ਲੂਟਨਦਾਰ ਬਤਾਇ ।
ਜਿਨ ਲੁਟ ਖਾਯੋ ਹਮਰੇ ਰਾਹੁ ।
ਮੁਲਕ ਉਸੇ ਕੀ ਉਡਾ ਦਿਓ ਸਵਾਹਿ ।੩।
ਤਬ ਖਾਨੂ ਨੇ ਐਸ ਬਖਾਨੀ ।
ਮੁਲਕ ਉਸੇ ਕੇ ਨਾਹਿ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ।
ਖੜੇ ਸੌਵੈਂ ਐ ਚਲਤੇ ਖਾਂਹਿ ।
ਨਾਹਿ ਬੈਠੇ ਵੈ ਕਿਤੇ ਰਖਾਇ ।੪।
ਨੂੰਨ ਘਿਰਤ ਕੋ ਸੁਵਾਦ ਨ ਜਾਨੇ ।
ਹਮ ਦੁਖ ਦੇਵੈਂ ਵੈ ਸੁਖਮਾਨੇ ।
ਹਾੜ ਨਾ ਦਿਨ ਭਰ ਪੀਵੈ ਪਾਨੀ ।
ਸਿਆਲੇ ਰਖੈ ਨ ਅਗਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ।੫।

ਨਹਿ ਖਾਵੈਂ ਵੈ ਪੀਸਯ ਨਾਜ ।
 ਲੜੈ ਬਹੁਤ ਵੈ ਕਰਕੇ ਭਾਜ ।
 ਏਕ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸੌ ਸੌ ਲਰੈ ।
 ਮਰਨੈ ਤੇ ਵੈ ਮੂਲ ਨ ਡਰੈ ।੬।
 ਦੋਹਿਰਾ

ਰਹੈ ਚਾਉ ਉਨ ਮਰਨ ਕੋ ਦੀਨ ਮਜਹਬ ਕੇ ਭਾਇ ।

ਹਮ ਮਾਰਤ ਉਨ ਥਕ ਗਏ ਉਇ ਘਟੜ ਨ ਕਿਤਹੂ ਦਾਇ ।੭।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਗੇ ਕੁਚ ਕਰਦਾ ਗਿਆ
 ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਸ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ।
 ਜਦ ਵੀ ਸਮਾਂ ਮਿਲਦਾ ਉਸ ਪਰ ਜਾ ਛਪੋਲ ਮਾਰਦਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਪੁਰਸ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ
 ਨੂੰ ਉਹ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਧੰਨ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ
 ਖੋਹ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਉਂ ਨਾਦਰ ਦਾ ਚੌਖਾ ਭਾਰ,
 ਬੀਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਹਲਕਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣਾ

ਪਾਠਕ ਪਿਛੇ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਪੂਰਾ ਨਿਸਚਾ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਆਬੋਹਿਯਾਤ ਦਾ ਅਸਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਮੁਕਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਂਵਦੇ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚੌਕੀਆਂ ਬੈਠਾ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਥੇ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇਵੇ।

ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਖੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਫਲ ਚਖਾਇਆ ਸੀ।

ਮੱਸੇ ਦਾ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਕਤਲ

ਉਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਮੱਸਾ ਰੰਗਣ ਮਡਿਆਲੀਆਂ ਮੁਕਰੱਰ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਨਵੰਬਰ 1739 ਤੋਂ ਅਗਸਤ 1740 ਤਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਕੋਤਵਾਲ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਮਾਣਯੋਗ ਸੂਰਬੀਰਾਂ, ਸਰਦਾਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟੀਏ ਅਤੇ ਨਿੱਡਰ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬ ਵਾਲੇ, ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਤਲੀ ਪਰ ਧਰ ਕੇ, ਦਿਨ ਦੀਵੀਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਪਾਪ ਕਮਾਂਵਦਾ ਸੀ ਕਤਲ ਕਰਕੇ, ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਪਾਈ ਸੀ।

ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਹੋਰ ਕਰੜਾਈ

ਮੱਸੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਕਈ ਕੁਮੇਦਾਨ ਨੀਯਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਈ ਬਦਲੇ। ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਆਪ ਵੀ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ 1745 ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਡਾ ਪੁੱਤਰ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦੇ ਨਿਕੇ ਭਾਈ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ 12 ਮਾਰਚ 1747 ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਪਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਵਡੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਦਲਦੇ ਰਹੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕੋਲਵਾਲ ਤੇ ਕੁਮੇਦਾਨ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੁਲਮ ਤੇ ਕਰੜਾਈ ਦਾ ਝੱਖੜ ਇਕ-ਰਸ ਝੁਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਤੋਂ ਸੰਨ 1737 ਈ. ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ

ਸੰਨ 1747 ਦੇ ਛੇਕੜਲੇ ਦਿਨੀ ਠਰੂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜਪੂਤ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰੜੇ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਦੇ ਚੌਹਵੀਂ ਪਾਸੀਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਲਈ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਰਾਤ ਦਿਨ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿਣ।

ਹੁਣ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਵਲੋਂ ਇਹ ਸਖ਼ਤੀ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵਧੀ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ

1 ਜੀਵਨ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ; ਸਫਾ 38-39।

ਸਰੋਵਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

ਖਾਲਸਾ ਇਸ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਲਹੂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਯੋਗ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਪੰਥ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਕੱਠ

ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਦੇ ਇਸ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ ਨਿਡਰ ਧਰਮੀ ਬੀਰ ਇਹ ਕਦ ਤਕ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਛੇਕੜ ਆਪ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਦਲਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਣ ਲਈ ਗੁਰਮਤਾ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਰਖਿਆ । ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੇਣੀ ਪਏ, ਹਣ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਵੀ ਸੱਤਰੂਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ।

ਇਹ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਰਮਤਾ, ਅਕਾਲ-ਗੁਜਰੀ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਗੁਰੂ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਛੋਟੀ ਹੀ ਵੈਰੀਆਂ ਪਰ ਚੜਾਈ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਤੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ੨ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਦਿਨ ਨੀਯਤ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ । ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਮੁਲਕ-ਗੀਰੀ ਦੀ ਕੋਈ ਲਾਲਸਾ ਕੰਮ ਨਾ ਸੀ ਕਰ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾਂ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਛਾਲੇ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਦਾ ਕਤਲ

ਜਿਥੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਐਨਾਂ ਅਗਾਧ ਜੋਸ਼ ਛਲਕ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੂੰਹਰੇ ਕੁਛ ਛਿੱਲੜਾਂ ਬਦਲੇ ਖਰੀਦੇ ਹੋਏ ਲਾਣੇ ਕੀ ਠਹਿਰਣਾ ਸੀ ?

ਹੁਣ ਜਦ ਮਾਰਚ ਸੰਨ 1748 ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਵਨ ਗੁਰਧਾਮ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਲਈ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਮੱਤੇ ਹੋਏ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਪਰ ਟੁਟ ਪਏ । ਰਾਹ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ ।

ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਵੀ ਪਰਸਿੱਧ ਰਾਜਪੂਤ ਸੂਰਮਾ ਸੀ ਉਹ ਝਟਾ-ਪਟ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਹੁਣ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖਟਾਖਟ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗੀਆਂ । ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਐਸਾ ਅਥਾਹ ਜੋਸ਼ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਲ ਦੇ ਪਲ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਪਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੀਆਂ ।

ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੇ ਹੁਣ ਜਦ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬਿੜਕਦੇ ਡਿਠੇ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਉਡਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਰਹੇ ਸੈਨਕਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਲੱਗਾ । ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੋਸ਼-ਸਾਗਰ ਦੀ ਅਥਾਹ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਸਕਦਾ । ਠੀਕ ਇਸ ਹਫੜਾ-ਤਫੜੀ ਵਿਚ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ । ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਆਹਲੂਵਾਵੀਆ ਬੀਰ ਐਸੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਪਰ ਇੰਝ ਝਪਟਿਆ ਜਿਵੇਂ ਬਾਜ਼ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪਰ ਝਪਟਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੇ ਹੌਂਸਲਾ ਸਥਿਰ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਾ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਆਪਣੇ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਦੋ ਟੁਕ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਉਪਰੋਂ ਉਸੇ ਭਾਰੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਐਸਾ ਤੁਲਵਾਂ ਵਾਰ ਖਾਨ ਪਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ

ਅੱਡ ਕਰਕੇ ਧਰਤੀ ਪਰ ਸੁਟ ਦਿਤਾ¹ ।

ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਨਿਜ਼ਾਬਤ ਖਾਨ, ਆਪਣੇ ਨੌਜ਼ੇ ਦਾ ਵਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਰ ਕਰਨ ਲਗਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਝਟ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉੱਡ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਖਿਆ ।

ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਪਰ ਤੜਫਦਾ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੁਣ ਹੋਰ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਹਿਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੈਰੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ । ਇਉਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਚੌਖੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਦ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇ ਟੁੱਭੇ ਲਾਏ ।

ਇਹ ਲੜਾਈ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ । ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਕਈ ਕੈਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ।

ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸੇ ਉਸੇ ਘੜੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੁਵੱਛਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਦਿਨ ਅਤੇ ਅਗੇ ਆਵਣ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਧੋ ਧੋ ਕੇ ਸ਼ਾਫ਼ ਕੀਤਾ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਅਕਾਲ ਬੰਗ ਸਜਿਆ² ।

1 ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, 315; ਲੰਪਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਨ, ਰਾਜਾਜ਼ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਫ਼ਾ 457; ਸ: ਗੋਦਾ ਸਿੰਘ ਕੋਤਾ ਮੱਲ, ਸਫ਼ਾ 41

2 ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਫ਼ਾ 42

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ

ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ 1716 ਈ: ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ-ਦਿਲ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਆਗੂ ਦੀ ਖੁੜ ਦੇ ਕਾਰਣ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਮੁਲੋਂ ਹੀ ਖੇਰੂ ੨ ਹੋ ਗਈ। ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਅਤਿ ਦੀ ਕਰਤਾਈ ਦਾ ਸਿਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਚੌਖੇ ਸਮੇਂ ਤਕ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਿਰ ਲਕਾਣ ਲਈ ਥਾਂ ਮਿਲੀ ਉਥੇ ਹੀ, ਚੰਗੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਿਆ। ਇਸ ਖਿੰਡਾਵ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੀ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕਥਨੀ ਦੇ ਜਾਦੂ ਭਰੇ ਪਰਭਾਵ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਉੱਚ ਹਸਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਰਬਲ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਪੰਥ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਢਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ, ਖਣਾ ਪਹਿਨਣਾ, ਬੋਲ-ਚਾਲ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ, ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ, ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਵਸਤ ਨੂੰ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਸਮਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਨ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦ ਕਿਸੇ ਮਾਤਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕਿੰਨੇ ਪੁੱਤ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਆਖਦੀ, ਚਾਰ ਸਨ ਪਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਚੌਥਾ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਬਦਲੇ ਅੱਜ ਕਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਉਹੀ ਦਿਨ ਸਨ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰ ਲੁਟ ਲਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥੱਰੇ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਬੰਦੀਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆ ਗਈਆਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਪੁਰ ਖਾਣ ਲਈ ਅਨਾਜ ਵੇਚਣਾ ਜੁਰਮ ਸੀ²। ਉਹ ਕੇਵਲ ਜੰਗਲ ਦਾ ਘਾਹ ਤੇ ਪੱਤੇ ਉਬਾਲ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਬਜ਼ ਪੁਲਾ ਆਖ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਂਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਭੂਰਾ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਇਸੇ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਸਮਝ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਕਰੜਾਈਆਂ ਤੇ ਕਠਨਤਾਈਆਂ, ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਯਾ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਖਾਲਸਾ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਇਹ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਹਿਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਕੱਟਰ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਾਂ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਕਿੰਨੀ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਪੁਜ ਚੁਕੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰ ਉਠਦੇ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਦੇ ਨਾਂ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ, ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲਾ ਕਿਲਵਾਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਗੁਜਬਾ ਇਲਾਕਾ ਕਿਲਾਤ (ਬਲੋਚਸਤਾਨ) ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਇਹ ਅਮੀਰ ਨਸੀਰ ਖਾਨ, ਵਾਲੀਏ ਕਿਲਾਤ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਲਈ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ

1 ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਟਰਾਂਸਫਾਰਮਿਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿਖਇਜ਼ਮ, ਸਫਾ 191

2 ਗੁਪਤਾ, ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ, ਸਫਾ 10

ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਨੇ "ਜੰਗ-ਨਾਮਾਂ"¹ ਰਖਿਆ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਬੜਾ ਪੱਖ-ਪਾਤੀ ਲੇਖਕ ਸੀ। ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਅਯੋਗ ਤੇ ਘ੍ਰਿਣਾ-ਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਉਚ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਦਾ ਗਿਆ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਕਾਨੀ ਨਾਲ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗ ਕੁੱਤਾ ਲਿਖਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸੇ ਕਲਮ ਨਾਲ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਅਨਿਆਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਤਾ ਆਖਿਆ ਜਾਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਦ ਸ਼ੇਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤਵ ਵੀ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਐ ਨੌਜੁਵਾਨ (ਬਲੋਚ) ਜੋ ਤੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਾਖਾ ਤੋਂ ਅਜਾਣੂ ਹੈਂ (ਤਾਂ ਆ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਦਸਾਂ ਕਿ

- 1 ਇਹ ਜੰਗਨਾਮਾ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਸੰਨ 1765 ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਮੁਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਲਮੀ ਨਸਖੇ ਦੀ ਇਕੋ ਕਾਪੀ ਸੀ ਜੋ ਖਾਨ ਕਲਾਤ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਸੰਨ 1906 ਵਿਚ ਇਹ ਨੁਸਖਾ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੇ ਗਜ਼ਟੀਅਰ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ, ਕੋਇਟੇ ਦੇ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧੂਪੀਏ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਚ ਮਹਿਕਮਾ ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਚ ਈ. ਏ. ਸੀ. ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਪਰ ਸਨ, ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਪਰੋਫੈਸਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਖੀ ਘਾਲ ਘਾਲ ਕੇ ਸੰਨ 1939 ਈ: ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ।

“ਸਿੰਘ” ਦੇ ਅਰਥ ‘ਸ਼ੇਰ’ ਦੇ ਹਨ ।) ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਰਣਤੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਅਤੇ ਅਮਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਐਨੇ ਉਦਾਰ-ਚਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਾਤਮਤਾਈ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੂਹਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ । ਜਦ ਇਹ ਤਿੱਖੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਫੜ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਤਕ ਫਤਹ ਹੀ ਫਤਹ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਐਸਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹਾ ਪਾ ਸਕੇ । ਜਦ ਇਹ ਨੇਜ਼ਾ ਹੱਥ ਫੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਹਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਜਦ ਇਕ ਵੈਰੀ-ਘਾਤਕ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਕੇ ਚਿੱਲਾ ਕੰਨ ਤਕ ਖਿੱਚ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਬੈਂਤ ਵਾਂਗ ਕੰਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਦ ਇਹ ਸਫ਼ਾ ਜੰਗ ਦੀ ਚੋਟ ਵੈਰੀ ਦੇ ਜ਼ਰਾ-ਪੰਜ ਸਰੀਰ ਪਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰਾ ਵੈਰੀ ਦਾ ਕਛਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੇ ਕੱਚ ਕਾਠ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਪਹਾੜ ਵਤ ਗਰਾਂਡੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਇਕ ਪੰਜਾਹ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਈਰਾਨ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਬੀਰ ਬਹਿਰਾਮ-ਗੌਹਰ ਜੋ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਪਰਸਿੱਧ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਕਦੇ ਬਹਿਰਾਮ ਗੌਹਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰੇਸ਼ਟਾਈ ਦੇ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ।

ਹੋਰਨਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਜਦ ਇਹ (ਸਿੰਘ) ਬੰਦੂਕ ਫੜ ਕੇ ਰਣ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਬੁਕਦੇ ਤੇ ਛਲਾਂਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਟੁਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਧੂੜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਆਪ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦੇਖਕੇ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਕਾਢ ਲੁਕਮਾਨ ਹਕੀਮ ਨੇ ਨਾ ਸੀ ਕਢੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ (ਸਿੰਘਾਂ) ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ ।

- 1 ਲੁਕਮਾਨ ਹਕੀਮ ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਦਾਨਾ ਤੇ ਕਾਢਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਕਾਢ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੀ ਨੇ ਕੱਢੀ ਸੀ ।

ਉਂਵ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਲ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਣਦਾ। ਇਹ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਗੋਲੀਆਂ ਵੈਰੀਆਂ ਪਰ ਸੱਜਿਓ, ਖੱਬਿਓ, ਸਾਹਮਣੇ, ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਤੋਂ ਧੁੰਆਂ ਧਾਰ ਬਰਖਾ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਕਦੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਸ਼ੰਕਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀਰਾਂ ਤੋਂ ਕਰੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਡਿਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਹ ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟਾਣਗੇ। ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਉਹ ੩੦,੦੦੦ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਅਬਦਾਲੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹਾਦਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਣ ਵਿਚ ਬਲ-ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਕਾਜ਼ੀ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—ਐ ਬਲੋਚ ਬੀਰੋ ਮੇਰੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਖਿਆ ਚੇਤੇ ਰਖੋ। ਕਈ ਵੇਰ ਇਹ (ਸਿੰਘ) ਲੜਦੇ ਲੜਦੇ ਚਾਨਚੱਕ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖਬਰਦਾਰ ਰਹੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਰਤਬ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਂਜ ਨਾ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੜਨ ਦਾ ਇਕ ਜੰਗੀ ਹਨਰ ਹੈ। ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਇਸ ਭਰਮ ਵਿਚ ਵੈਰੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਉਹ (ਸਿੰਘ) ਭਾਪ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਛੇਤੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ, ਤਦ ਇਹ ਇਕ-ਇਕ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪਰ ਟੁਟ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਹਨੇਰ ਦੀ ਤੇਗ ਚਲਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੋਣੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੀ ਬਹਾਦਰ ਬਲੋਚ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ (ਸਿੰਘਾਂ) ਨੇ ਇਹਾ ਢੰਗ ਖਾਨ¹ (ਨਸੀਰ ਖਾਨ) ਨੂੰ ਫਸਾਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਸੀ।

1 ਪਠਾਨ ਅਤੇ ਬਿਲੋਚ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਨਾਂ ਅਦਬ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਖਾਨ' ਯਾ 'ਅਮੀਰ' ਆਖ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਖਾਨ ਤੋਂ ਭੱਜ ਨੱਠੇ। ਖਾਨ ਜਾਤਾ ਕਿ ਸੈਦਾਨ ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੇ ਭਜਦਿਆਂ ਦਾ ਦੂਰ ਤੱਕ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਫੌਜ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਮ ਪਰਤ ਕੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਖਾਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉੱਘੇ ਬਲਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਸਾਂ ਕਿਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸਾਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰਵਾ ਆਇਆ ਸੀ।

ਮੁੜ ਕਾਜ਼ੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—ਐ ਬੀਰ ਸੂਰਮਿਓ ! ਇਨ੍ਹਾਂ (ਸਿੰਘਾਂ) ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗੀ ਕਮਾਲਾਂ ਦੀ ਦਾਦ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਦਿ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮ ਵੈਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : 'ਇਹ ਗੱਲ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸੈਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਦ ਦੇਵਾ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਾਜਨਾ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੱਤ ਦੀ ਇਕ ਠੋਕਰ ਨਾਲ ਵਲੈਤੀ (ਕਾਬਲੀ) ਘੋੜਾ ਉਥ ਹੀ ਤੜਫ ਕੇ ਮਰ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇੰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ੯੦੦ ਕਦਮ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਸਾਫ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਫੁੰਡਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕੋ ਕੂਚ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਰ ੨੦੦ ਕੋਹ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤਹਿ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਇਹ ਪਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਇੰਨੇ ਬਹਾਦਰ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵਲੈਤੀ (ਅਫਗਾਨੀ) ਫੌਜਾਂ ਦਾ

1 ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ; ਜੰਗਨਾਮਾ।

2 ਸੱਯਦ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਇਮਾਦੁਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਫਾ ੭੧ ਪਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

"ਬੰਦੂਕ ਸ਼ਾਨ ਬਰਨੋਂ ਸਦ ਕਦਮ ਖਬਰ ਆਦਮ ਮੇਂ ਗਿਰਦ"

ਇੰਨੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ। ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ (ਸਿੰਘਾਂ) ਦੀ ਤੇਗ ਦੀ ਧਾਕ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਗਵਾਹੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਕੱਟਰ ਵੈਰੀ ਸਨ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਸੁਚੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਬਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕੁਝ ਲਿਖਣਾ ਪਿਆ।

ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਮੁੜ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਉਹ ਐਡੇ ਉੱਚ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਜਾਤੀ ਪਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਚੁਕਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਤੇ ਧੰਨ ਲੁਟਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬੇਗਮ ਹੋਵੇ ਯਾ ਦਾਸੀ। ਇਸ ਨਿਯਮ ਦੇ ਉਹ ਪੱਕੇ ਪਾਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਭਚਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੂਲੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਤ੍ਰੀਮਤ ਭਾਵੇਂ ਜਵਾਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬ੍ਰਿਧ, ਇਹ ਸਭ ਨੂੰ ਬੁੱਢੀ ਸਦਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਦੇ ਵਸੀਕਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਹਰੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦੇਵੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਬਹੁਤ ਘਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚੋਰੀ ਕਰਨੀ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਕਰੜਾਈਆਂ ਸਹਾਰ ਸਹਾਰ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸਹਿਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਐਨੀ ਪਰਬਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਖੋਜੀ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

“ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਝੁਲਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧੁਪਾਂ, ਮੌਹਲੇਧਾਰ ਬਰਖਾ, ਕਕਰੀਲੀਆਂ ਠੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ (ਸਿੰਘਾਂ) ਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਸਨ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਹਕੂਮਤ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ

1 ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ, ਜੰਗਨਾਮਾ ਸਫਾ 172-75।

ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਕਹਿਰ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਢਾਹੇ ਗਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਅਦਬੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚੇ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਪਦਾ ਨੀਵੀਂ ਨ ਕਰ ਸਕੀ।”

ਇਹ ਐਸੇ ਅਚਿੰਤ ਸੁਭਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਦੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਕੀ ਕੁਝ ਵਾਪਰੇਗਾ। ਇਹ ਸਦਾ ਖਿੜੇ ਤੇ ਵਿਗਸੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਆਦਿ।¹

1 ਕਰਨਲ ਪੋਲੀਅਰ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ, ਰਾਜਸੀ ਭਾਗ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ

ਪਿਛਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਪਰ ਪਾਠਕ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਮਹਿਮਾ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਮਾਜਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਪੰਥ ਲਈ ਕੀਤੇ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਭਾਗ ਇੰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਨਜ਼ੀਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਇੰਨੀ ਉਚਿਆਣ ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੀ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਮੌਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਡਾਹ ਕੇ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗੇ ਵਧ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ

ਹਾੜ ਸੰਮਤ 1783 ਬਿ: ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਚਾਵੰਡੇ ਨਿਵਾਸੀ ਦੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਸਾਕ ਸਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਖਿਲਾਰ

ਬਹੁਤ ਖਿਲਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਲਗ ਪਗ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਜਨੈਤ ਨੇ ਸਣੇ ਜਾਂਵੀਆਂ ਦੇ ਧੌੜੇ ਪਿੰਡ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਚਾਵੰਡੇ ਤੋਂ 20 ਕੋਹ ਦੀ ਦੂਰੀ ਪਰ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਵਾ ਸੌ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਇਸ ਭੇਦ ਦੀ ਖਬਰ ਮੌਰੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੁਗਲਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਗਰ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਲੈ ਆਏ। ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਹਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਘਬਰਾਈਆਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰਤ ਆਪਣੇ ਸਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਵਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਮਾਲ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਫੌਜ ਦੇ ਜਵਾਨ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਲਈ ਧਵਾ ਕਰ ਕੇ ਆਂਵਦੇ ਸਨ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਹ ਬੀਰ ਸਪੁੜੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਵੇਲੀ ਦ ਬਾਹਰ ਲੋਥਾਂ ਪਰ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੋਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਫਟੜਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਖੋਹ ਲਏ। ਹੁਣ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਸਸਤਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਹਾਦੀਆਂ ਪਰ ਐਸੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਬੱਝਵਾਂ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਇਉਂ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸੈਦਾਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਜਿਧਰੋਂ ਆਏ ਸਨ ਉਧਰ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਏ।¹

ਇਸ ਫਤਹ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹੱਤਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਫਲਤਾ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ

1 ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ
533।

ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਸਵੈ-ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਫਤਹ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀਏ ਸ਼ੇਭਾਂ ਤੁਲ ਵਧ ਗਏ । ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਇਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ । ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਚਣੇ ਚਬਾਏ ਸਨ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਸੁਣ ਇਹ ਖਬਰ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ,
ਔਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਮਝਾਰ ।
ਹੋਇ ਦਲੇਰ ਫੇਰ ਬਹਿ ਠੇਰੇ,
ਲੜੀਆਂ ਤੁਰਕਨ ਸੇ ਬਹ ਬਾਰ ।
ਆਪਣੇ ਜਤ ਸਤ ਧਰਮ ਧਾਮ ਧਨ,
ਰਹੀਆਂ ਭਲੇ ਬਚਾਵਤ ਠੀਕ ।
ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਬਸੇਸ ਬਾਤ ਇਹ,
ਫੈਲ ਰਹੀ ਥੀ ਅਧਕੈਂ ਨੀਤਮ ।

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਅਨੇਕ ਚਮਤਕਾਰ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਸਾਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਅਮਿੱਟ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਲਾਲਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਵਾਏ, ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚੱਕੀਆਂ ਪੀਠੀਆਂ, ਭੁੱਖੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਤੇ ਕੌਮੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਦਾਗ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ । ਇਹ ਬੀਰ ਸਪੁੜੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਵੱਲ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

1 ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ ਪੜੜ ।

ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣਾ

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਉਹ ੧ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ ੧੭੪੫ ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਯਾਹੀਆ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਬ ਖ਼ਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ੧੭੪੮ ਵਿਚ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ (ਮੁਈਨੁਦੀਨ) ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ। ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੁਝ ਘਟ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਹੱਥ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਸਿਧ ਹੋਇਆ।¹

ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਬਾਰੇ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਅਖਵਾਤ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬੱਚਾ ਬੱਚਾ ਜਾਣੂ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਚੋ ਚੋ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ :

“ਮੰਨੂੰ ਅਜਾਡੀ ਦਾਤਰੀ ਅਸੀਂ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਸੋਏ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੰਨੂੰ ਵਢਦਾ ਅਸੀਂ ਦੂਣੇ ਸਵਾਇ ਹੋਏ”।

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫਿਰਤੂ ਫੌਜ ਸੱਯਦ ਜਮੀਲੇ ਦੀਨ ਖ਼ਾਨ, ਖਵਾਜਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ੀ ਗ਼ਾਜ਼ੀ ਬੇਗ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਬਾਹਰ ਭਜ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚੂੜਣਾ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਜੀਉਂਦੇ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਖਾਸਖਾਨੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਕੋਟ ਉਸਾਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਰੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਪਰ ਕਦੇ ਬਹੁਤਾ ਹੱਥ ਨਾ ਸੀ ਚੁਕਿਆ। ਇਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਝਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ

1 ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ, ਸਫ਼ਾ ੨੨੭।

2 ਇਬਰਤਨਾਮਾ ਅਲੀਉਦੀਨ ਤੇ ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਸਫ਼ਾ ੨੧੩।

ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ।

ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਨੂੰ ਵਲੋਂ ਵਧੇਰੀ ਫੜੋਫੜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਦੁਰੇਡੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਲ ਫੇਰਿਆ । ਹੁਣ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬੇਦੋਸ਼ੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਫੜ ਲੀਤੇ ਗਏ । ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਆਵਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਅਤੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ । ਪਰ ਜਦ ਇਹ ਸਭ ਢੰਗ ਮੂਲੋਂ ਅਸਫਲ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਕ ਅਸਿੱਖ ਲੇਖਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਸਿੰਘਾਂ) ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਪਕੜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ੧੭੫੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਵਖੋ ਵਖ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ਤਿੰਨ ਸੌ ਬੀਬੀਆਂ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸੌ ਕੁ ਬੱਚੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤਕ ਦੀ ਆਯੂ ਦੇ ਬਾਲਕ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਫੜੇ ਗਏ । ਇਸ ਸਾਰੇ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਮਨੂੰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਖਾਸ ਖਾਨੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਜਿਸ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸਹੀਦ ਗੰਜ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ^੨ ।

1 ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ, ਸਫ਼ਾ ੭੧ ।

2 ਸੰਨ ੧੭੬੪ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਖਾਸਖਾਨੇ ਦੀ ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਜਿਹੜੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ
(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਅਗਲੇ ਸਫ਼ੇ ਤੇ)

ਕਿਸੇ ਕੈਦੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਨਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਹੀ ਕੋਈ ਘਟ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਪਰੋਂ ਜਾਲਮਾਂ ਨੇ ਤਸੀਹਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅੱਠੀਂ ਪਹਿਰੀਂ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਇਕ ਛੱਨਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਨ੍ਹਾਉਣਾ ਨਾ ਧੋਣਾ ਸਭ ਦੀ ਨਰਕ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਾਲੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਦੁਖ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੰਵਾਣੇ ਬੱਚੇ ਭੁਖ ਦੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਵਿਲੁੰ ਵਿਲੁੰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਪਰ ਵਾਰਨੇ ਜਾਈਏ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਬਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਵਿਚੋਂ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪ ਭੁਖ ਦਾ ਦੁਖ ਭੋਗਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਟੁਕਰ ਭੁਖ ਦੇ ਮਾਰੇ ਚਿਚਲਾ ਰਹੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾਂਦੀਆਂ।

ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਸਣੇ ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਆਇਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਲੇ ਮੁਖ-ਰਖਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ ਬਣਾਓ। ਜਿਹੜੀ ਫਰਮਾਨ ਦੇ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਨੁਕਰ ਕਰੇ ਉਹਨੂੰ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਦਾਣੇ ਪੀਹਣ ਲਈ ਚੱਕੀਆਂ ਪਰ ਲਾਓ, ਜੇ ਨਾ ਪੀਹੇ ਉਸ ਨੂੰ

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦਾ ਬਾਕੀ)

ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹਤਿਆ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸ਼ਹੀਦਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ' ਰਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਲਮਾਂ ਭੁਖਾ ਪਿਆਸਾ ਰਖ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪਰ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਭੁਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਚੇ ਬਚੀਆਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।

ਚਾਬਕਾਂ ਲਾਉ¹ ।

ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਚੱਕੀਆਂ ਦਾ ਪਰਬੰਧ
ਚੋਂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਅਗੇ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ।

ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਤਾਂ ਕਠਨ ਘਾਲ ਦੇ
ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਧਨਾਢ ਘਰਾਣਿਆਂ
ਵਿਚ ਪਲੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਖ ਅਸਹਿ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਹਿਲ
ਦਿਨ ਹੀ ਰੱਬਾਂ ਪੈਰ ਪਰ ਛਾਲੇ ਪੈ ਗਏ, ਸਰੀਰ ਥਕੇਵੇਂ ਨਾਲ ਚੂਰ ਚੂਰ
ਹੋ ਗਏ । ਲਿਖਤਾਂ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ
ਭਿਆਨਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਸ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਛੱਡਿਆ । ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਝੋਲੀ ਬਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਸਰੀਰ
ਕਰਕੇ ਤਕੜੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪੀਹਣੀਆਂ ਪੀਹ ਕੇ ਬਾਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ
ਅਤੇ ਲਿੱਸੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਣੀ ਘਾਲ
ਘਾਲ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਦੁਖ ਵੰਡਾਂਦੀਆਂ ।

ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ

ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਇਹ
ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਹੁਕਮ ਉਹ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਬਾਰੇ
ਦੇ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਅਸਹਿ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਇਹ
ਕੈਦਣਾਂ ਸਿੱਖੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣਗੀਆਂ । ਇਸ

1 ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ਼ਹੀਦਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਭੋਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸੰਨ
੧੯੩੫ ਈ: ਵਿਚ ਕਈ ਚੱਕੀਆਂ ਦੇ ਪੁੜ ਮਿਲੇ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ
ਪਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਚੱਕੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ
ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਿਦੋਸੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਲਈ
ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਚੱਕੀਆਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪ
ਵੇਖੀਆਂ ਸਨ ।

ਭਾਵ ਨੂੰ ਸੁਖ ਰਖ ਕੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸੁਤ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਬੜੇ ਨਰਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਤੁਸਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਤਰਸ ਆਵਦਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਹੱਠ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਵੋ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਇਕ ਅਨਹੋਣੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਇਹ ਮੰਨ ਵੀ ਲਿਆ ਜਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਥੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੀਆਂ ਵੀ ਜਾਓ ਤਾਂ ਆਪ ਬਾਰਠ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਸ ਪਾਸ ਰਵੋਗੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਹੀ ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਲਈ ਹੁਣ ਇਕੋ ਰਾਹ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਆ ਜਾਓ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਸੁਖ ਭੋਗੋ। ਇਕ ਲਿਖਤ ਦਾ ਭਾਵ ਇਉਂ ਹੈ :

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕੋਂ ਕਹਯੋ ਮਨੂੰ ਤੁਮ ਦੀਨ ਕਬੁਲੋ।

ਮਨ ਬਾਛਤ ਸੁਖ ਭੁਗੋ ਬੈਠੀਆਂ ਪਲਣੇ ਝੁਲੋ।

ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ :

ਸੁਣ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕਹਯੋ ਦੀਨ ਹਮ ਸਾਚਾ ਲੀਓ।

ਹੇਤ ਤਾਰਨੋ ਸੁਤ ਅਕਾਲ ਨੇ ਹਮ ਕੋ ਦੀਓ।

ਅੰਰ ਮਜ਼ਬ ਹੈ ਜਿਤਕ ਸਭੀ ਬੰਦਯੋ ਨੇ ਕੀਏ।

ਰਚ ਬਨਾਵਟੀ ਕੂਰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋ ਬੇਮੁਖ ਥੀਏ।

ਗਰਮਤ ਸਚਾ ਲਾਲ ਛੋਡ ਕਰ ਕਯੋ ਗਹਿ ਥਾਰਾ।

ਬੇਈਮਾਨ ਬਨ ਜੀਐਂ ਕਸੋ ਕਬਲੋ ਸੰਸਾਰਾ।

ਚੋਗ, ਸੋਗ ਭੁਖ, ਦੂਤ, ਕਾਲ, ਕਰਮਨ ਕਾ ਲੇਖੋ।

ਭੋਗਨ ਪੜਹੈ ਸਰਦ ਮਜ਼ਬ ਮੈਂ ਇਕ ਸਮ ਦਖੋ।¹

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਦਕ ਭਰੇ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ, ਹਕੂਮਤ ਦੇ

1 ਗਿਆਨੀ ਗਿਆ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੰਨਾ ੭੨੩

ਮਦ ਵਿਚ ਮੱਤੇ ਹੋਏ ਮਨੂੰ ਦਾ ਕਰੋਧ ਭੜਕ ਉਠਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਇਆਣੇ ਬੱਚੇ ਖੋਹ ਲੀਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿਦੋ ਵਾਂਗ ਉਤਾਂਹ ਸੁਟਿਆ ਤੇ ਹੇਠ ਨੇਜੇ ਧਰ ਕੇ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰੋ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਲਕ ਚਿਚਲਾ ਚਿਚਲਾ ਕੇ ਲੁਛ ਲੁਛ ਕੇ ਪਰਾਣ ਤਿਆਗ ਗਏ।

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕੇ ਬੱਚੇ ਲਾ ਕੇ।

ਉਨ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਉਨੇ ਦਿਖਾ ਕੇ।

ਉਪਰ ਕੇ ਉਛਾਲ ਕਰ ਸੁਟਹੈਂ।

ਕਰ ਅਤਿ ਜੁਲਮ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਿਜ ਪੁਟਹੈਂ।

ਬਰਛਿਆਂ ਮਾਂਹਿ ਅਨੇਕ ਪਰੋਏ।

ਸ਼ੀਰਖੋਰ ਤਤਛਾ ਇਮ ਕੋਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਇਹ ਟੋਟੇ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤੇ²।

- 1 ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੰਨਾ ੭੨੩
- 2 ਸੰਨ ੧੯੩੮ ਈ: ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਸਨੋਹੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਪੁਟ ਕੇ ਨਵਾਂ ਲੁਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਫਰਸ਼ ਹੇਠੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਸਤੀਆਂ (ਹੱਡੀਆਂ) ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਜੋ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਪਛਣ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਹਰ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਹੱਡੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੋਸੋ ਐਸੇ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਜਨਮਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਖੋਜੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਜ ਪੁਜ ਕੇ ਦੁਖ ਦਿਤੇ, ਉਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਚੱਕੀਆਂ ਪਿਹਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਮੁਸੱਕਤਾਂ ਲਈਆਂ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੂਮ ਡਰਾਵੇ ਦਿਤੇ, ਲਾਲਚ ਦਸੇ ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਾ ਡੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਖੋਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮੁਸੱਕਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ । ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਇਹ ਅਤਿ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਨ ਜੋ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਗਏ ।

ਬੜੀ ਅਚੰਤਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਕਹਿਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ।

ਹਤਿਆਰੇ ਦੀ ਸਿਖਿਆਦਿਕ ਮੌਤ

ਮੀਰ. ਮਨੂੰ¹ ਜਿਸ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤੇ ਮੋਇਆ ਇਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਪਰ ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁਲਣ ਵਾਲੀ ਸਿਖਿਆਦਿਕ ਮੌਤ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਮੌਤੇ ਮਾਰਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਉਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ ।

-
- 1 ਮੀਰ ਮਨੂੰ, ਕਮਰੋ ਦੀਨ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜੀਰ ਦਾ ਪੁਤਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਂ ਮੁਈਨੁ ਦੀਨ ਅਤੇ ਖਿਤਾਬ ਮੁਈਨੁਲਮੁਲਕ ਰੁਸਤਮ ਹਿੰਦ ਸੀ । ਇਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੀ ਈਨ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਥਾਪਿਆ । ਸੰਮਤ 1808 ਵਿਚ ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਦੀ (ਬਾਕੀ ਦੋਖੇ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

੩ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੯੫੩ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਮਾਦ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਸ ਤੋਂ ਫੌਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏ ਯਾ ਓਥੇ ਹੀ ਮਾਰ ਮੁਕਾਈਏ ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੀਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਆਖਿਆ ਇਸ ਸ਼ਕਾਰ ਨੂੰ ਮਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ । ਸੋ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਸਵਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਮੁੱਲਾਂ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੰਠਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ । ਅੰਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਹ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਮ ਜੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਦਾਗ ਦਿੱਤਾ । ਸੀਰ ਮਨੂੰ ਜੋ ਇਕ ਬੜੇ ਚਪਲ ਘੋੜੇ ਪਰ ਸਵਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਐਸਾ ਭੜਕਿਆ ਕਿ ਮਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਜੀਨ ਤੋਂ ਹੇਠ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਡਿਗਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਇਕ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਘੋੜਾ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਵਲ ਭੱਜਿਆ ਤਾਂ ਮਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਟਿੱਬਿਆਂ

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦਾ ਬਾਕੀ)

ਰਾਹੀਂ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਚਾਹੀ । ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮੁੜ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਬਣਿਆਂ ਜਿਸਦੇ ਬਦਲੇ ਇਸਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ । ਪਰ ਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਅਤਿ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਵ ਕੀਤਾ । ਇਹ 24 ਕੱਤਕ ਸੰਮਤ 1810 ਨੂੰ ਭੈੜੀ ਮੌੜੇ ਮੌਇਆ । ਇਸ ਦੀ ਕਬਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੈ ।

ਨਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਂ, ਝਾੜਾਂ ਨਾਲ ਰਗੜਾਂ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਚੰਮ, ਮਾਸ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਹੋ ਕੇ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਖਿੱਲਰਦਾ ਗਿਆ। ਘੋੜਾ ਜਦ ਹਫ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਦਿ ਐਸਾ ਛਿੱਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਹਤਿਆਰੇ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਮਰਦਿਆਂ ਆਪਣਿਆਂ ਬੰਧਪਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਬੋਲ ਵੀ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ 7 ਮੁਹੱਰਮ, 1167 ਹਿਜਰੀ ਮੁਤਾਬਕ 4 ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ 1753 ਦੀ ਹੈ।

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣੀ ਗਈ

ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਮਨੂੰ ਦੀ ਛਿੱਲੀ ਹੋਈ ਮੁਰਦਾ ਲਾਸ਼ ਜਦੋਂ ਘੋੜੇ ਦੀ ਰਕਾਬ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਦੀ ਲੱਤ ਫੁੱਟਾ ਕੇ ਕੱਢੀ ਗਈ ਤਾਂ ਬਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਇਹ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਦੁਖੀ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਜੀਵਦੇ ਜੀ ਜੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਸੀ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹੁਣ ਮੁਰਦਾ ਦੇਹ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧਰਵਾਸ ਦੇ ਲੈਂਦੇ ਪਰ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਫੌਜ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਭਾਗ ਦੀ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਤਲਬ ਸੂਬੇ ਵਲ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸੂਬੇ ਦਾ ਪੁਤ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹਕੂਮਤ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਬਕਾਏ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਹੀਆਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਝਟ ਪਟ ਮਨੂੰ ਦੀ ਲੱਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਸਾਫ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਦਫਨ ਕਢਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਵਾਂਗੇ ਜਦ ਤਕ ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ ਬਕਾਇਆ ਤਲਬ ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਮਨੂੰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਦਬਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਕੜ ਛੀਵੇ ਦਿਨ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਨੇ

ਸਾਰਾ ਬਕਾਇਆ ਤਾਰ ਕੇ ਖਸਮ ਦੀ ਲਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਦਫਨਾਇਆ। ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਸ ਗਲ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸੜੀ ਹੋਈ ਬਦਬੂ ਆਂਵਦੀ ਸੀ।

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਛੱਡਾ ਲੈ ਜਾਣਾ

ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਦੀ ਖਬਰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਚੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਾਣ ਲਈ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਇਕਾ—ਇਕ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਫੜਾ—ਦਫੜੀ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਵੀ ਤਰਨੇ ਦਲ ਵਿਚ ਛੱਤੀ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ।

ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ ਕਰਾਨ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਰ ਜਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਕੁਝ ਕੁ ਨੇ ਨੌਂ ਲੱਖੇ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਨਖਾਸਖਾਨੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਪਰ ਆ ਪਏ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਤੋਂ ਕੰਧ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹਾ ਪਾੜ ਪਾ ਕੇ² ਨਖਾਸਖਾਨੇ ਦੇ ਭੇਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸਰਬੱਤ ਬੀਬੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਝਟ ਪਟ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਇਕ ਇਕ ਭੈਣ ਨੂੰ ਚਾੜ੍ਹ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਭੇਤਾ³

- 1 ਹੂਤੀ ਮਨੂੰ ਕੀ ਜਿਤਕ ਸਪਾ ਹੈ। ਮਿਲੀ ਨ ਥੀ ਤਿਹ ਤਲਬ ਛਿਮਾਂ ਹੈ। ਉਨੈ ਲੋਥ ਮਨੂੰ ਕੀ ਰੋਕੀ। ਚਾਹੀ ਤਲਬ ਆਪਣੀ ਓਕੀ। ਪਾਂਚ ਦਿਵਸ ਲੈ ਵੈਸੀ ਰੁਲੀ। ਪੜੇ ਕਿਰਮ ਬਦਬੂ ਅਤਿ ਖੁਲੀ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ 725; ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ, ਸਫਾ 31
- 2 ਇਸ ਪਾੜ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪ ਡਿੱਠਾ ਸੀ।
- 3 ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਸਫਾ 31

ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਦੁਤੀ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਗੱਲ 12 ਮੁਹੱਰਰਮ
ਸੰਨ 1167 ਮੁਤਾਬਕ 9 ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ 1753 ਦੀ ਹੈ ।¹

1 ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :
ਦੋਹਿਰਾ—ਇਹੋ ਖਬਰ ਝਟ ਸਿੰਘ ਨ ਕੋ ਦੀਨੀ ਕਿਨਹੂ ਜਾਏ ।
ਅਸੂਧਵਾ ਸਮ ਬੀ ਮਰੀ ਪਰੇ ਤਰਕਨ ਪਰ ਆਏ ॥ 18 ॥
ਚੌਪਈ—ਬੀ ਮਨੂੰ ਕੀ ਸੋਨਾ ਜੋਤੀ ; ਭਾਗ ਚਲੀ ਪਿਖ ਸਿੰਘ ਹਿਤੇਤੀ ।
ਛੇੜ ਤੁਰੰਗ ਸਿੰਘ ਤਿਨ ਗੈਲੇਂ । ਪਰ ਲਵਿਓਪੁਰ ਮਨੋ ਕੁਹੇਲੇ ।
ਮਾਰੇ ਬਹੁ ਜਖਮੀ ਕਰ ਡਾਰੇ । ਲਯਾਏ ਛੀਨ ਆਯੁਧ ਅਸੂ ਭਾਰੇ ।
ਸਿਖਣੀਆਂ ਕੋ ਲੈ ਨਿਜ ਸੰਗੇ । ਦੇਸ ਮਾਲਵੇ ਧਸੇ ਨਿਸੰਗੇ ।
(ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਫਾ 725)

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਲਾਣਾ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅੱਸੂ ਸੁਦੀ ਦਸਵੀਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਰਬਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ : ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਦਸ ਨੇ ਜਦ ਵੀ ਆਪ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਸਦਾ ਹੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਹੁਣ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਆਪ ਤੋਂ ਇਕ ਅੰਤਮ ਦਾਨ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਨਿਵਾਜੋਗੇ।

ਉਹ ਮੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਮੁਠ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦਾਸ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸੌਂਪਣੀ ਵਿਚ ਸੌਂਪਣ ਲੱਗਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਜੱਸਾ-ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਵਿਚ ਜਬਬਦ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਆਪ ਨੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ ਬੜੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਹੁਣ ਛੇਤੀ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਭੇਦ ਆਪ ਦੀ ਜਬਬਦੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਰਬਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਅਕਾਸ਼-ਕੰਬਾਊ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਗਾਤਰ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਸ: ਜੱਸਾ

ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ। ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਹੁਣ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ¹। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਜ਼ਬਦਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪ ਸੱਚਖੰਡ ਜਾ ਵਸੇ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (ਸੰਨ ੧੭੫੩ ਦੀ ਹੈ)²।

ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਰੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰਥਾਏ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਸਮਾਧ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਨੌਂ ਛੱਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਗੁਮਟੀਦਾਰ ਬਣਵਾਈ ਜਿਸ ਪਰ ਇਹ ਲਿਖਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਛਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਹੈ :

੧੯

ਸਮਾਧ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਬਜ਼ੁਰਗ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਵਾਲੀਏ ਕਪੂਰਥਲਾ।

ਇਸ ਸਮਾਧ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਰਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਚੈਂਗਿਰਦੇ ਜੰਗਲਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

- 1 ਤਵਾਰੀਖ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ।
- 2 ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ, ਜਿਲਦ ੨, ਸਫਾ ੮੮੪।
- 3 ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਸੰਨ ੧੯੨੩ ਈਸਵੀ ਤਕ ਉਪਰੋਕਤ ਥਾਂ ਪਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਫੋਟੋ ਵੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਤਾਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੇ ਦੁਖਤ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ੧੨-੧੩ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਈ: ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਭਾਈਆਂ ਨੇ, ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦੇ ਇਹ ਇਥੋਂ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੀ।

ਜੀਵਨ ਪਰ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੱਦ ਚੋਖਾ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਐਨਾ ਉੱਚਾ ਕਿ ਉਹ ਜਦ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦਲ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਚਿਆਂ ਜੈਨਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਚਿਹਰਾ ਐਨਾ ਸੁੰਦਰ, ਲਾਲੀ ਭੰਨਾ ਤੇ ਤੇਜਮਈ ਸੀ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਸੀਂਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਛਾਤੀ ਇੰਨੀ ਸਡੌਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਮਲਾਂ-ਮਾਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡੌਲੇ ਇੰਨੇ ਸ਼ਕਤੀ-ਭਰਪੂਰ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਿਸ ਪਰ ਆਪਣੀ ਤੇਗ ਦਾ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਕੋ ਸੱਟ ਨਾਲ ਉਸ ਅਭਾਗੇ ਦੀ ਅਲਖ ਸੁਕਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਆਪਦੇ ਕਦ-ਕਾਠ ਬਾਰੇ ਮੰਲਵੀ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :
“ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਕੱਦ ਵਾਲਾ ਬੀਰ ਸੀ। ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਡੌਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸੂਰਮਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਤੇਜ ਐਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਜਨਕ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨਾ ਨਾ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਸੁਭਾਵਕ ਬੜਾ ਦਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਅਮੀਰ ਸਭ ਨੂੰ ਹਰ ਵਕਤ ਖਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਮਿਲਦਾ ਸੀ¹।

1 ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ, ਗੁਲਾਮ ਮਹੀਉ ਦੀਨ ਖਾਨ, ਤਵਾਰੀਖੇ ਪੰਜਾਬ, ਲਿਖਤੀ ਨੁਸਖਾ।

ਉਹ ਤੀਰ ਅਤੇ ਤੁਪਕ ਦਾ ਅਚੁੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾਬਾਜ਼ ਸੀ, ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਭਾਂਵਦਾ ਹਥਿਆਰ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਘੋਰ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਆਹੁ ਲਾਹ ਕੇ ਰਖ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਇੰਨੀ ਰਸ-ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਪਰ ਜਾਦੂ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਨਿਰਭੇਤਾ

ਭਿਆਨਕ ਰਣਤੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਸਾਵਣ ਦੀ ਝੜੀ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਿਰਭੇ ਜੋਧਾ, ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੁਮਦਾ ਝਾਮਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਵੈਰੀਆਂ ਪਰ ਟੁਟ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਐਸੀ ਤੇਗ ਚਲਾਂਦਾ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਇਹ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਸਰੀਰ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਛਾਨਣੀ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਬਿਨਾਂ ਫੱਟਾਂ ਦੇ ਐਸੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਥੇ ਚਾਰ ਉਂਗਲਾਂ ਦਾ ਚੱਪਾ ਰਖਿਆ ਜਾਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਘਾਉ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨਿਰਭੇਤਾ ਦਾ ਫਲ ਸੀ ਕਿ ਛਤਰ ਸਦਾ ਆਪ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:- "ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ੫੦੦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸਨ।"²

1 ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਸਫਾ 72।

2 ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਤਰੂ ਜਾਣ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਠੀਕ ਨਹੀਂ।
(ਬਾਕੀ ਫੁਟਨੋਟ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ ਦੇਖੋ)

ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ

ਆਪ ਦੇ ਗੁਣ-ਭੂਸ਼ਤ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਉੱਚਾ

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੀ ਬਾਕੀ ਫੁਟਨੋਟ)

ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਨਾ ਸੀ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਰਾਨ, ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਖੈਬਰ ਤੋਂ ਜਰਵਾਣੇ ਆ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਥਲੇ ਲਿਤਾੜਨ, ਇਥੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਚੀਆਂ, ਧੰਨ ਤੇ ਪਦਾਰਥ, ਉਸ ਦੇ ਵੇਖਦੇ ੨ ਲੁਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ, ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਅਬਦੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ। ਲਤੀਫ ਦੀ ਉਪਰ ਦਸੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਵਧੇਰਾ ਭਾਗ, ਕਠੌਰ ਦਿਲ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਨਿਰਦਈ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਡਾਣ ਸਮੇਂ ਮਾਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਵਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤੇਗ ਵਰਤਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਸਨ ਤੋਂ ਵੈਰ ਭਾਵ ਮਿਟਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਲਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ, ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਦ ਉਹ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਬਦੇਸੀ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਡਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਸੰਨ ੧੭੩੩ ਤੋਂ ੩੫ ਤਕ ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਪਰ ਸਥਿਰ ਰਿਹਾ ਤਦੋਂ ਤੀਕ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾਬਰ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਨ ੧੭੪੭ ਨੂੰ ਜਦ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਮੂਹਰੇ ਸੁਲਾ ਦਾ ਹੱਥ ਲਮਕਾਇਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਗੁਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਭਿਤਾ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਨਾਲ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਚੁਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀ-ਮਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਉਪਰੰਤ, ਕਿਸੇ ਸਫਲ ਆਗੂ ਦੀ ਥੁੜ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਖਿੰਡ ਕੇ ਢਾਡੀ ਨਿਤਾਣੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਅਥੱਕ ਘਾਲ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੇ ਕੇ ਅਦੁਤੀ ਸ਼ਕਤੀ-ਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਇਕ-ਸਿਕ ਹੋ ਕੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਦਲ ਅਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ

ਜਦ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਆਪ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਕ-ਮੁਠ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਕ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਿਉਂਤ ਸੋਚੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ। ਇਕ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬੁੱਢੇ ਦਲ' ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ 'ਤਰਨੇ ਦਲ' ਰੱਖਿਆ। ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਵਿਚ ਵਡੇਰੇ ਉਮਰ ਦੇ ਬੀਰ ਰਖੇ ਅਤੇ ਤਰਨੇ ਦਲ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋਧੇ ਸਨ, ਜੋ ਲੋੜ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਦੂਰ ਦੂਰ ਉਡਕੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਗੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਰਣਤੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਦੇ ਜੋਹਰ ਦਿਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਪਿੱਛੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹੋ, ਇਥੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁੜ ਲਿਖਣਾ ਉਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ।

ਪਰਮਾਰਥਕ ਜੀਵਨ

ਇਹ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਪਿੱਛੇ ਪੜ੍ਹ ਹੀ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰੀਰ ਛਾਨਣੀ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਰਣਭੂਮੀਆਂ

ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤੇਗ ਨਾਲ ੫੦੦ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਓ ! ਹੁਣ ਆਪ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਜ਼ਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਫੇਰੀਏ। ਆਪ ਦਾ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਐਨੀ ਬੁਲੰਦੀ ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨਾ ਵੱਡੀ ਸੁਭਾਗਤਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਾਕ ਸਿੱਧੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਣ ਦਾ ਇਹ ਪੱਕਾ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਅਸੀਸ ਸਦਾ ਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਨੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ ਸਮਝ ਕੇ, ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਆਪ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਥਾਏਂ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਣੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰਨਾਂ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ, ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਥਾਏਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਇਕ ਬੜਾ ਖੱਕਾ ਖੂਹ ਲਵਾਇਆ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੂਹ ਅੱਜ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਸੰਨ ੧੭੩੩ ਤੋਂ ੧੭੫੩ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸੱਭੇ ਕਾਰਜ ਆਪ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਮੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਸੀ।

ਅਤਿ ਕਠਨ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ

ਅਬਦੁੱਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਦਲੇਰ ਜੰਗ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ, ਯਾਆ ਖਾਨ ਅਤੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾਣ ਲਈ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਅਤਿ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਲਈ ਇਨਾਮ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਜੁਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਅਨਾਜ ਵੇਚਣੇ ਗੁਨਾਹ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ

1 ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ 3, ਸਫਾ 72

ਵੇਖ ਕੇ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਫੜਾਵਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ
 ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਕਰੜੇ ਸਮੇਂ
 ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰਖਣਾ ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਮ ਸੀ।
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਠਨਤਾਈਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਬਦਲ
 ਦਿੱਤੀ, ਸੂਰਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ, ਖਾਣਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਬੋਲੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ,
 ਨਾਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤੀ ਬਦਲ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸੱਚਿਆਂ
 ਵਿਚ ਢਾਲ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਭਖਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚੋਂ
 ਵਧ ਕੁੰਦਨ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਬੰਦ ਕੀਤੇ
 ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਰੱਖਿਆ। ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਖਾਲਸੇ
 ਪਰ ਦਾਲ ਭਾਜੀ ਵੇਚਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਲੂਣਾ ਘਾਹ
 ਤੇ ਪੱਤੇ ਛਕਣ ਨੂੰ ਸਬਜ਼ ਪੁਲਾ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਕਈ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਵੇ
 ਉਪਰੰਤ ਕਦੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਮੁਠ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਲਸੇ
 ਬਦਾਮ ਰਖ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾਸਤਾ ਯਾ
 ਦਰਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ
 ਰੱਖਿਆ। ਇਥੇ ਤੱਕ ਆਪ ਨੇ ਕੌਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲੈ ਆਂਦੀ
 ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਿਤਾਣੇ ਤੇ ਬੇਅਰਥ ਨਾਉਂ ਵੀ ਬਦਲ ਕੇ ਉੱਚ ਗੁਣਾਂ ਤੇ
 ਦਬਦਬੇ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਨਾਂ ਰਖੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ
 ਭੋਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਜੈਗ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਿੱਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ
 ਘਸੀਟਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਗਲਦਮਨ ਸਿੰਘ, ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਅਮੀਰ
 ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਰਖੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ
 ਬੋਲੀ, ਖਾਜ਼, ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਬਦਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਇੰਨਾਂ ਅਮਰ ਤੇ
 ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਣ ਵਾਲੇ ਆਪ ਮਿਟ ਗਏ ਪਰ
 ਖਾਲਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰਾ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ
 ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਵਧਿਆ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਪਰ

1 ਬਦਲੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸਫਾ 62—66 ਪਰ ਦੇਖੋ।

ਵਧਿਆ ਤੇ ਫੁਲਿਆ ।

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ ਇੰਨੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਪੰਥ ਦੀ ਇਹ ਸੇਵਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ । ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਖੇਤਰ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਉਚਿਤਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੂਹਰੇ ਆ ਖੜੋਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੋਰ ਵਧ ਬਲੰਦੀ ਪਰ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਜੁਧ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਜਦ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਵਿਹਲ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੇ । ਆਪ ਇੰਨੇ ਜਨ-ਸਨੇਹੀ ਸਨ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰੀ ਲੋਕ, ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਅਰਥਾਤ ਰਵਿਦਾਸੀਏ, ਰਾਮਦਾਸੀਏ, ਕਲੀਰ ਪੰਥੀਏ, ਝੀਵਰ, ਜੁਲਾਹੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਅਛੂਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ।

ਆਪ ਦੀ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਮਿੱਠਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਐਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਆਪ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੰਨਾਂ ਕਠੋਰ ਮਨ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਝਟ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਮਾ ਦਾ ਭੋਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਗੁਣ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਸਿੱਖ ਪੱਖਪਾਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੇਖਕ ਵੀ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:— 'ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੱਟਾਂ, ਤਰਖਾਣਾਂ, ਜੁਲਾਹਿਆਂ, ਝੀਵਰਾਂ ਅਤੇ ਛਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਕੀਤਾ ।'

ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਇਕ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ

1 ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ 322-323

ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਵਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਛਕਾਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਨਿਤ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਇਹ ਸੀ : ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਮਾਲਾ ਦੀ ਥਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲ ਖੀਆਂ ਲਈ ਕਛਹਿਰੇ ਸੀਂਵਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਉਤਮ ਨਮੂਨੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੁਢੇ ਦਲ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਥੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਵਰਾਸਤ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੱਤਾ

ਸੰਨ ੧੭੫੩ ਵਿਚ ਜਦ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ-ਸਤਿ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਨ ਨੇੜੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਬੁਲਵਾਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਭਤੀਜੇ ਸਰਦਾਰ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸਗੋਂ ਆਪ ਇਸ ਪਦ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੀ ਪਾਵਨ ਅਮਾਨਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਵਾਡਾਈ, ਜੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਪਦਵੀ ਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗ ਸਮਝਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਬਹਾਦਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪੀ। ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਚੋਣ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇੰਨੀ ਸਫਲ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਦੀ ਮੋਹਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਨਾਂ ਪਰ ਛਪ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਉੱਚੇ ਗੁਣ ਕਿਸੇ ਸੰਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਐਸੀ ਖਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਪੱਖ-ਪਾਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਗੁਣ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਰੁਕ ਰੁਕ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ।

ਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫਠ ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਨ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹੁਨਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੋ ਅਗਿਣਤ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭੂਸ਼ਤ ਸੀ, ਉਸ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਪਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ 'ਦੀ ਰਾਜਾਜ਼ ਆਫ ਦਾ ਪੰਜਾਬ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

“ਜਦ ਤਕ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਉਹੀ ਮਹਾਂ ਬੀਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ । ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਪਾਈ ਸੀ । ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਵੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਦ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗੁਰਜ਼ਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਨ ੧੭੫੩ ਦੀ ਹੈ।¹

ਘਨੱਈਆ ਲਾਲ

ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਘਨੱਈਆ ਲਾਲ, ਤਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—'ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤਮਾਮ ਸਿਖ ਅਪਨਾ ਪੇਸ਼ਵਾ ਤਸੱਵਰ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਔਰ ਜੋ ਸ਼ਖਸ ਉਸ ਕੇ ਹਾਥ ਸੇ ਪਾਹੁਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਲੇਕਰ ਸਿਖ ਬਨਤਾ ਵੇ ਫ਼ਖਰ ਕਰਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਵੇ ਸਿੱਖ ਹੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੇ ਪਾਹੁਲ ਲੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਜਾਟ, ਤਰਖਾਨ, ਅਛੂਤ, ਖਤਰੀ ਔਰ ਅਰੋੜੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖ ਕਰ ਡਾਲੇ। ਉਸ ਕੇ ਹਾਥ ਸੇ ਬਨੇ ਹੁਏ ਸਿੱਖ, ਬੜੇ ਬੜੇ ਦੌਲਤਮੰਦ ਹੋਕਰ ਵਾਲੀਆਨ ਮੁਲਕ, ਸਾਹਿਬ ਦੌਲਤ ਵ ਹਸਮਤ ਬਨ ਗਏ। ਉਸ ਕਾ ਕੌਲ (ਬਚਨ) ਥਾ ਕਿ ਮੈਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਾਥ ਸੇ ਪਾਂਚ ਸੌ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੁਟੇਰੋਂ ਕੋ ਕਤਲ ਕੀਆ ਹੈ। ਜੋ ਅਮਲ ਮੇਰੀ ਨਿਜਾਤ (ਮੁਕਤੀ) ਕਾ ਮੁਜ਼ਬ ਹੋਗਾ।'²

ਮੌਲਵੀ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ

ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ, ਅਸਲ ਨਾਂ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੱਈਊਦੀਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : 'ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਪਰਤਾਪੀ, ਸੁੰਦਰ, ਉੱਚੇ ਕੱਚ, ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਵਾਲਾ ਬੜਾ ਤਾਕਤਵਰ ਅਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਦਾਨੀ ਆਗੂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਰਸ਼ਾਦਿ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਵੇਰ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਉਸ ਭੋਂ ਵਿਛੜਨ ਨੂੰ ਨਾ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਫਤਹ ਨੇ ਸਦਾ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮੇ।³

- 1 ਇਹ ਗੁਰਜ਼ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।
- 2 ਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫਠ, ਦੀ ਰਜਾਜ਼ ਆਫ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ 469।
- 3 ਘਨਈਆ ਲਾਲ, ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ 108-109।
- 4 ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ, ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ।

ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ

ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਨ ਤੋਂ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਖੋਜੀ ਹਨ। ਆਪ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਪੁਸਤਕ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ' ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

‘ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਹੀਦੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦਰਸੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਕਿ ਖਿੱਡੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅਤਿ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਉੱਚ ਧਰਮੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲ ਦਾ ਬੀਜ ਪਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਹੁਣ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਅਪਨਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਖਿਲਚੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਰਖਿਆ।

‘ਸਿੰਘਪੁਰੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਬਾਨੀ ਆਪ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਜਿਹਾ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਫੈਜ਼ਲਪੁਰੀਆ, ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਠਤੀ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਬਣ ਗਿਆ।

‘ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰਖਣ ਲਈ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਿਲਤ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪੱਖੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਖਿੱਲਤ ਤੇ ਨਵਾਬੀ ਆਦਿ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ’ ਪਰਸਿਧ ਹੋਇਆ।

‘ਬੌੜੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੈਜ਼ਲਾਖਾਨ ਤੋਂ ਫੈਜ਼ਲਾਪੁਰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਦਲਕੇ ਸਿੰਘਪੁਰ ਰਖਿਆ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੰਘਪੁਰੀ ਮਿਸਲ

ਵਖਿਆਤ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਵਰਿਆਮਤਾ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦਿਲੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੀਕ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਆਗੂ ਸੀ।

‘ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਸੰਤ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਸਤਿਕਾਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।’

ਸਯੱਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ

‘ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਆ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਬਾਨੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਫੈਜ਼ਲਪੁਰ ਨੂੰ ਸਣੇ ਤਾਲਕੇ ਦੇ, ਉਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾ ਸਿੰਘਪੁਰ ਰਖਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੰਘਪੁਰੀਏ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ।

‘ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਉੱਠਤੀ ਦੀ ਦੋਟੀ ਪਰ ਪੁਜਾ। ਇਹ ਸਿਖ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀਜ, ਬੀਜ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੁਰੰਤਰ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

‘ਪੰਥ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਪਦ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਠਾ ਉਚ ਨੀਚ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਾਟ, ਤਰਖਾਣ, ਖੱਤਰੀ, ਝੀਵਰ, ਜੁਲਾਹੇ ਅਤੇ ਅਛੂਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮਨੁਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

‘ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਰਹਿਣੀ ਤੇ ਮਹਾਨ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ

1 ਗੋਕਲ ਚੰਦ, ਟਰਾਂਸਫਾਰਮਿਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿਖਇਜ਼ਮ, ਸਫਾ 193, 294, 295।

ਵਾਲਾ ਸੰਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਹਥੋਂ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣੀ ਬੜਾ ਫਖਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਵੀ ਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ 500 ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਮਾਰਿਆਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਦਾ ਵਸੀਰਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

‘ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਵੈਰ ਦਿਲੀ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੋਧਿਆ ਸੀ।’

ਜਨਰਲ ਗਾਰਡਨ

ਜਨਰਲ ਗਾਰਡਨ, ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਉੱਚ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਦੁਵਾਰਾ ਬੜੇ ਉੱਤਮ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਿੰਡੀ ਹੋਈ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਦਲਾਂ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਾਜੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬੀ ਦੇ ਬੀਜਣੇ ਦੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਕਰਤਵਾਂ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਅਨੁਵਾਦ ਹੇਠ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ :—

‘ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਾ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਖਿੰਡ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਆਗੂ ਨਾ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਈਰਾਨੀ ਹਮਲਾ-ਆਵਰ (ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ 1738) ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਕਈ ਜਥਿਆਂ (ਮਿਸਲਾਂ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਵਰਿਆਮ ਸੂਰਮੇ ਸਿਧ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਂਝਾ ਸੀ, ਦੁਖ-ਸੁਖ ਸਾਂਝਾ ਸੀ, ਕਮਾਈ ਸਾਂਝੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਮਾਈ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕੋ ਭੰਡਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਕੋਈ ਇਸੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ, ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ

1 ਸਯੱਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ 322-323

ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਲਈ ਭੋਜਨ ਵੀ ਇਕ ਹੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਕਠੇ ਇਕੋ ਥਾਏਂ ਛਕਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਕਦੇ ਨਾ ਸੀ ਉਪਜਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਵਧ ਕਮਾਈ ਲਿਆਇਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਘਟ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਮੇਰੇ ਜਿਨਾ ਖਾਏ, ਆਦਿ।¹

ਮੈਕਗੋਰਗਰ

ਮੈਕਗੋਰਗਰ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ 'ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—

'ਫੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਬਾਨੀ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਨਿਡਰ ਸੂਰਮਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ (ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ) ਗਵਰਨਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਣਭੂਮੀਆਂ ਵਿਚ ਲੜਦਿਆਂ ਬੀਤਿਆ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ।'

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਕਰਤਾ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਇਉਂ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ :—

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਬੜਾ ਖੂਤਾਪ ਵਧਿਆ। ਤੁਰਕ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਰੋਅਬ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਗੀਰ ਦੇ ਟਕੇ ਆਪ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਭੰਗੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

1 ਜਨਰਲ ਗਾਰਡਨ, ਦੀ ਸਿਖਜ਼, ਸਫਾ 70-71।

‘ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਿਬਾਬ ਭਏ ਤੋਂ ਸਿੰਘਨ ਵਧਯੋ ਪਰਤਾਪ ।

ਤੁਰਕ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਬਹੁ ਕਰੈਂ ਟਕੇ ਦੇਂ ਘਾਲੇ ਆਪ ।¹

ਭੰਗੂ ਜੀ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਮਿਲਣ ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਯਾ ਵਡਿਆਈ ਨਾ ਸੀ ਆਈ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਹ ਫਲਦਾਰ ਬਿਛ ਵਾਂਗੂ ਹੋਰ ਹੋਰ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਤਤਪਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਪੰਥ ਕਰੀ ।

ਭਲੀ ਬੁਧ ਆਇ ਤਿਸ ਸੈਂ ਪਰੀ ।

ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਆਧਰ ਧਰੈ ।

ਬਿਨਾ ਪੁਛ ਪੰਥ ਗਲ ਨ ਕਰੈ । 9 ।

ਟਹਲ ਅਗੇ ਤੇ ਕਰੇ ਸਵਾਈ ।

ਬਹੁਤ ਗਰੀਬੀ ਉਸ ਮਨ ਆਈ ।

ਜਿਮ ਜਿਮ ਪੰਥਹਿ ਟਹਲ ਕਮਾਵੈ ।

ਤਿਮ ਤਿਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮਤ ਆਵੈ । 10 ।

ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਪਾਵਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਭਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਕੇ ਭਾਈਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਂਝਾ ਸੀ । ਇਕ ਦੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚਿਣਗ ਉਠਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਦੇ ਸੁਖ ਨਾਲ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪੈਂਦੀ ਸੀ । ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ।

1 ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ 261 ।

2 ” ” ” ” 262

ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਸਭ ਲੇ ਪੁਸਾਕ ।
ਇਕਹਿ ਥਾਏਂ ਸਭ ਦੇਵਹਿ ਰਾਖ ।
ਇਕ ਥਾਏਂ ਸਭ ਰਖੈਂ ਕਮਾਈ ।
ਰਖੈ ਨਾਹੀ ਕੋਈ ਤਿਸੈ ਛਪਾਈ ।
ਦਰਬ ਲਿਆਵੈਂ ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ।
ਪਾਵੈ ਖਜ਼ਾਨੇ ਇਕ ਥਾਂ ਸੋਈ ।¹

ਮੁਕਦੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ
ਸਾਂਝੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਸਾਂਝਾ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਜੱਕੇ ਭਾਈਆਂ ਤੁਲ ਜੀਵਨ
ਬਿਤਾਂਵਦਾ ਸੀ ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਰਚਿਤ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵਡੇ ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਹ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਜਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਫੱਟਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਰਣ-ਛੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨਾਲ ਛਾਨਣੀ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਕਦੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਟਿਆ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਚਾਅ ਸੀ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਨੀਚ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਸੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਦੇ ਹਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਏ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਹਥੋਂ ਹੀ

ਅਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ, ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ, ਜਿਥੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪੱਕਾ ਖੂਹ ਲਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।¹

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਿੱਖੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

ਇਹ ਧਰਮੀ ਵੀਰ, ਪੰਥ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕਰਣੀ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੋਈ ਆਦਿ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਮਤ ੧੭੧੧ (੧੭੫੩) ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਰੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।²

ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਖੋਜੀ ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਵਦਾ ਹੈ :—

ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮੌਢੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਗੁਰਮਤ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਿਤਨੇਮੀ, ਜਿਤਿਦ੍ਰੋ, ਬਚਨ ਪਾਲ, ਧਰਮੀ ਜੋਧੇ, ਸੁਹਿਰਦ, ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਹਿਤੂ ਅਤੇ ਸੇਵਕ ਭਾਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।³

1 ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਸਫਾ 72-74

2 ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਜਿ: 1 ਸਫਾ 580।

3 ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ, ਮੁਕੰਮਲ ਤਵਾਰੀਖ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਸਫਾ 629।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ

ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੋ ਪਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ:—

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਉੱਚੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਦਲਾਂ ਦੀ ਵਾਂਗ ਡੋਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਾਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬਚਨ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।¹

1 ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਖਜ਼ ਸਫ਼ਾ 162।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ

ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਵਰਾਸਤ ਨਾ ਸੀ ਬਣਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਉਹ ਸਰਬ ਗੁਣਾਂ ਨਿਪੁੰਨ ਹਸਤੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਾਂ ਪਰ ਤੁਰ ਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਮਾਣ ਤੇ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਐਸਾ ਵਰਿੱਤਰ ਚਮਤਕਾਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਸਲਮ ਭੱਟੀਆਂ ਤੋਂ ਸਮਸ਼ੋਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ।¹

1 ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦਾ ਖਿਲਾਰ 652 ਵਰਗ ਮੀਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨੀ 40 ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਹੈ।

ਪੰਥਕ ਜਥੇਦਾਰੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਸਿੰਘਪੁਰੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਵਾਂਗ ਡੋਰ ਨਵਾਬ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸਰਦਾਰ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲਈ¹।

ਬਹਾਦਰ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਰਯਮ ਤਾਇਆ ਜੀ ਵਾਂਗ ਮਹਾਨ ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧਾ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਖੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਲਗਨ ਅਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਅਨਾਥਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸਮਝਦਾ ਸੀ²।

ਸੰਮਤ 1820 ਬਿ: ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜਦ ਸਮਿਲਤ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸਰਹਿੰਦ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਉਹ ਫੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਫਤਹ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ 52 ਲਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਰਦਾਰ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਧੋਲਾ, ਘਨੌਲੀ ਅਤੇ ਭਰਤ ਗੜ੍ਹ, 150000 ਰੁਪਏ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਮਤ 1825 ਨੂੰ ਸ਼ੇਖ ਨਿਜਾਮੋਦੀਨ, ਹਾਕਮ ਜਲੰਧਰ ਪਰ ਧਾਵਾ ਕਰਕੇ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਲੰਧਰ, ਬਲੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਹੈਬਤਪੁਰ, ਪੱਟੀ, ਨੂਰਪੁਰ ਅਤੇ ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਗ ਪਗ ਤਿੰਨ ਲਖ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਸਰਦਾਰ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਚੁੱਕਿਆ।

1 ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਾਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।

2 ਸਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ 3, ਸਫ਼ਾ 75

ਸਰਦਾਰ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਤਾਲਕਾ ਉਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਲਿਆ ।

ਸਰਦਾਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਿਤਾਮਾ ਦੇ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਝਲਕਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ।

ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸੱਤ ਪੁੱਤਰ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ । ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੰਡ ਦਿਤੀ:-

ਭੂਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘਨੌਲੀ ਸਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ।

ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਨੌਲੀ ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਗਾ ।

ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਲਾ ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਟੱਲਗੜ੍ਹ ।

ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਧੋਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਭਰਤ ਗੜ੍ਹ ਰੱਖਿਆ ।

ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਾਹ ਸੰਬੰਧ ਬੜੇ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ । ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਮਨੌਲੀ, ਸਰਦਾਰ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਰਾਜਾ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਮਲੋਢ ਦੀ ਕੰਨਿਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਹ ਸਰਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦਪੁਰੀਏ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਬੀਬੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਰਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਅਟਾਰੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਨਾਲ ਹੋਈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਡੀ ਕੰਨਿਆਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਕਈ ਸਰਦਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਪਰ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਹਨ ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ
ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

ਦਾਨ ਸਿੰਘ

ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ

ਬੁਧ ਸਿੰਘ

ਸੁਧ ਸਿੰਘ

੧

੨

੩

੪

੫

੬

੭

ਅਮਰ ਸਿੰਘ

ਭੁਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਲਾਲ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ

ਜੈ ਸਿੰਘ

ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਉਮਰਾਉ ਸਿੰਘ

ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਲਿਖਤ—ਆਧਾਰ ਸੌਮੇ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼ ਉਰੀਜ਼ਨ ਐਂਡ ਪ੍ਰਾਗਰਸ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੀਆ ਟ੍ਰੈਕਟਸ—ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮੇਜਰ ਬ੍ਰੈਨ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਏਲਚੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਇਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਵਾਕਫ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਪਰ ਟਰੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਨਿਰਮੂਲ ਵੀ ਲਿਖ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼—ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਜੋਜ਼ਫ਼ ਭੇਵਡ ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸੰਨ 1837 ਵਿਚ ਇਹ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਰਾਜਸੀ ਏਜੰਟ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਲਗ ਭਗ ਅੱਠ ਸਾਲ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਐਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦ ਸੰਨ 1844 ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਫੌਜ ਬਾਰੇ ਰਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਰਾਜਸੀ ਲਿਖਤੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਚਣ ਦਾ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਰਪੋਰਟ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਸ ਨੇ

ਉਹ ਮਸਾਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਿਸਟਰੀ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤਣਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ। ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਾਰਨ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੀ ਬਿਨਾਂ ਵਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਤੋਂ ਅਗਿਆ ਲਏ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਜ਼ਾਤੀ ਕੰਮ ਲਈ ਵਰਤਣਾ, ਦੂਜਾ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਹਿਸਟਰੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਤਲਬ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਤੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਲਾਣਾ ਅਯੋਗ ਸੀ, ਇਸ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਵੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਕੁਝ ਜੀਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਅਨਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼, ਮੈਕਗ੍ਰੈਗਰ—ਮਿਸਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵਾਕਫ਼ੀ ਚੰਗੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਖੋਜ ਸਰਸਰੀ ਹੈ, ਸੰਨ ਸਾਲ ਵੀ ਗਲਤ ਹਨ। ਜੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵਾਚੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਚੋਖੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ—ਇਹ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਲਾਹੌਰੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸਬੰਧੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਬਹੁਤੀ ਹੈ ਪਰ ਵਧੇਰੀ ਲਿਖਤ ਪੱਖਪਾਤ ਦੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥੁੜ ਮਸਾਲਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼—ਲੇਖਕ ਡਾਕਟਰ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ। ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੰਨ 1739-1768 ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਹੁਮੁਲੇ ਮਸਾਲੇ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ।

ਟ੍ਰੈਸਫਾਰਮਿਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਸਿਖਇਜ਼ਮ—ਇਹ ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਚੋਖੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਕਿਆਤ ਸਿੱਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ

ਖਾਂਦੇ, ਪਰ ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਰਾਜਸ਼ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਰਈਸਾਨੇ ਪੰਜਾਬ—ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਰ ਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫਠ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ । ਲੇਖਕ ਦੀ ਲਿਖਤ-ਸ਼ੈਲੀ ਉਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਸਾਲੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ । ਪਰ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਦਾ ਝੁਕਾਵ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਉਚ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਸਣ ਵਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਸਦਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਾਰੀ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ ।

ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਜ਼—ਇਹ ਹਿਸਟਰੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦੋ ਖੋਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਕ ਬੜੀ ਸੂਖਮ ਸੂਝ ਬੂਝ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਬੜੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਹੋਰਥੋਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵਾਕਫੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ।

ਦੀ ਸਿਖਜ਼—ਇਹ ਜਨਰਲ ਗਾਰਡਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ । ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਧੇਰਾ ਸਮਾਂ ਸਿਖ ਰਜਮੰਟਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਉਚ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ । ਲੇਖਕ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਖਾਲਸਈ ਸ਼ਾਨ ਚੋ ਚੋ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਦਲਾਂ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵਾਕਫੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ।

ਏ ਰੀਪੋਰਟ ਆਨ ਦੀ ਸਿਖਜ਼—ਇਹ ਰਪੋਰਟ ਕਰਨਲ ਪੋਲੀਅਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਇਹ ਲਿਖਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ

ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਹਿਨਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਜਿਸ ਸਚਾਈ ਅਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਮਸਲਾ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਫਾਰਸਟਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਸ ਰਪੋਟ ਤੋਂ ਹੀ ਵਧੇਰਾ ਮਸਾਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਰਸੀ ਹੈ।

ਏ ਜਰਨੀ ਫਰਾਮ ਬੰਗਾਲ ਟੂ ਇੰਗਲੈਂਡ—1782 ਵਿਚ ਫਾਰਸਟਰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮੁਲਕੀ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਕਰਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਮਾਲੀਏ ਦੀ ਪਰਬਤ ਧਾਰ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਐਨੀ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਬੜੇ ਉੱਤਮ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਨੇ ਦਰਸਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਰਨਲ ਪੌਲੀਅਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਦੂਜਾ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਖੀ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਭਵਿਖਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਿਖਤ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜੋਹੜੀ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਠੀਕ ਸਿਧ ਹੋਈ। ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਬਹੁਮੁਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਲੇਖਕ ਹੈ।

ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ—ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਬੜੀ ਖੋਜ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਮੁਲੀ ਵਾਕਫੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕਰੜੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦਾ ਅਕਟ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਫਾਰਸੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਖਜ਼ਾਨਾ ਏ ਅਮੀਰਾਂ—ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਬਲਗ਼ਾਮੀ (1763 ਈ.)
ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਵਾਕਿਆਤ ਇਕਠੇ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਨ
1761 ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦੀ ਅੱਖੀਂ
ਡਿਠੀ ਘਟਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਸਵਿਸਥਾਰ ਕਾਨੀ-ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਨੀਪਤ ਦੇ
ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਰਸਦ ਆਦਿ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਬਾਰੇ
ਇਸ ਚੰਗੇ ਖੋਲ੍ਹਵੇ ਸਮਾਚਾਰ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਜਹਾਨ ਕੁਸ਼ਾ. ਜਹਾਨ ਕੁਸ਼ਾ ਏ ਨਾਦਰੀ—ਇਹ ਪੁਸਤਕ
ਮੁਹੰਮਦ ਮੈਦੀ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੇਸ਼ਕਾਰ ਸੀ।
ਇਸ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਿੰਦ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ
ਨਾਲ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਜੰਗ ਨਾਮਾ—ਲਿਖਤ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ। ਇਹ ਲੇਖਕ ਕਿਲਾਤ
ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਨ ਕਿਲਾਤ, ਨਸੀਰ
ਖਾਨ, ਨਾਲ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੰਜਾਬ
ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲੇਖਕ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਤੇ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ
ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਬਲ-ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ
ਵੇਖ ਕੇ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਮਨ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਘਿਰਣਾ
ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਸਮਾਂ ਮਿਲਣ ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਸ ਨੇ
ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਉੱਚ ਗੁਣ ਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਬੀਰਤਾ, ਪਵਿਤਰ ਆਚਰਨ, ਸਾਦਾ
ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਡਿਠਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਨਫਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸਤਿਕਾਰ
ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਜਾਣ-ਪੁਣੇ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਅਯੋਗ
ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਇਸ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਘਟ ਹੀ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਗੁਣ
ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਇਸ ਜਿਹਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਨ
ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਮਿਲੇਗਾ। ਐਸਾ ਕੋਈ ਉੱਚਾ ਪਦ ਨਹੀਂ ਜੇਹੜਾ

ਇਸ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਜੋੜਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਵਡਮੁਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ—ਲੇਖਕ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ। ਇਹ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਨ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੀਰ ਮਨੂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ 'ਮੁਗਲਾਣੀ ਬੇਗਮ' ਕਾਮ-ਨਿਸ਼ਿਆਈ ਹੋਈ ਨੇ ਸੰਨ 1753 ਵਿਚ ਬੜੀ ਨਿਰਦਯਤਾ ਨਾਲ ਖੋਦ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੀਰ ਮਨੂ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਣੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰ ਚੋਖਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਸੈਰੁਲਮਤਾਖਰੀਨ—ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਸਨ 1707 ਤੋਂ 1782 ਤਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਸਬੰਧੀ ਚੋਖੇ ਵਾਕਿਆਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਭਾਰੀ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਨਾਮਾ—ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬਖਤ ਮਲ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਕਿਤਾਬੇ ਤਾਰੀਖੇ ਪੰਜਾਬ—ਲੇਖਕ ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਏ। ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਏ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਏਜੰਟ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਨ-ਦਾਤਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲੋਭ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਭਿਆਨਕ ਭੁਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰਸਿਪ ਆਦਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਖੋਜੇ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵੱਡੇ ਟਪਲੇ ਖਾਧੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਤਾਰੀਖੇ ਪੰਜਾਬ—ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਐਹਮਦਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਵਧੇਰਾ ਘਨੱਈਆ ਅਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਹਾਲ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਰਿਸਾਲਾ-ਏ-ਸਾਹਿਬ ਨਿਮਾ ਚਾਰ ਬਾਗੇ ਪੰਜਾਬ—ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਗਨੇਸ਼ ਦਾਸ, ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਗੋਆਂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਚੋਖੀ ਵਾਕਫੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਉਮਦਾਤ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ—ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਜੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਨਵੀਸ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਾਨੀ-ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਆਧਣੇ ਪਿਤਾ ਗਨਪਤ ਰਾਏ, ਜੋ ਸ਼ੇਰਿ-ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪਿਤਾਮਾ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਸਨ। ਵਧੇਰਾ ਮਸਾਲਾ ਇਸ ਨੇ ਬਖਤ ਮਲ ਦੇ ਖਾਲਸਾਨਾਮੇ ਅਤੇ ਤਾਰੀਖੇ ਪੰਜਾਬ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਡੰਗਰਿਆਂ ਦੇ ਧੜੇ ਦਾ ਹਾਮੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਸੋਚ ਕੇ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਤਾਰੀਖੇ ਪੰਜਾਬ—ਇਹ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਅਸਲ ਨਾਂ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੀਉ ਦੀਨ ਨੇ ਰਚੀ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਉਸ ਨੇ ਸਰ ਡੇਵਡ ਅਕਟਰ ਲੌਨੀ ਦੀ ਇਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਚੋਖੀ ਵਾਕਫੀ ਮਿਸਲਾਂ ਬਾਰੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਮੁਹਾਰਬਾਤੇ ਸਲਾਤੀਨੇ ਦੁਰਾਨੀ—ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀਆ ਦੇ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਇਬਰਤਨਾਮਾ—ਇਹ ਅਲੀਉਦੀਨ ਲਾਹੌਰੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਨੌਕਰ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਇਸ ਕਾਨੀ-ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਵਿਤਾ—ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭਲੇ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਚੌਖੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਘਾਲ ਬੜੀ ਸਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਦਾ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ—ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਾਵ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਠ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਡੀ ਘਾਲਨਾ ਘ ਲ ਕੇ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕੀਮਤ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਸਾਲੇ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਸਾਗਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼—ਇਹ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟੀਏ ਦੇ ਪੋਤੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਦਿਨ ਦੀਵੀਂ ਮੱਸੇ ਰੰਘਤ ਮੰਡਿਆਲੀਏ ਨੂੰ ਨਰਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਿਸਲਦਾਰ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਈ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸੁਣੇ ਸਮਾਚਾਰ ਲਿਖੇ ਫਨ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਾਈ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਹ ਮੁਢਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕਰੜੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਣ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ।

ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਲੇਖਕ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜੋ ਬੜੇ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਘਾਲ ਅਤਿ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਮੁੱਕ ਸਾਗਰ ਹੈ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਕਾਂ ਦੂਜੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ, ਇਹ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ।

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ—ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਰਚਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਚੌਖੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ—ਇਹ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਨੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉੱਤਮ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਚੌਖੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਕਫੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ—ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿਧ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਕਾਂ ਸਹੀ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।

